

האם הקומץ משביע את הארי?

ההתנהלות הכלכלית של משקי הבית החרדיים

האם מצבם הפיננסי של משקי הבית החרדיים השתפר בעקבות העלייה בשיעורי התעסוקה, או שמא הוא הידרדר בשל העלייה ביוקר הדיור והמחיה? האם הקורונה פגעה באיתנות של משקי הבית החרדיים, או שאלו התגברו עליה בדומה למרבית המשק הישראלי? כיצד קואליציה ללא חרדים משפיעה כלכלית על משקי הבית החרדיים?

עמית לוונטל | גבריאל גורדון | גלעד מלאך

מחקר
מדיניות
179

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

האם הקומץ משביע את הארי?

**ההתנהלות הכלכלית
של משקי הבית החרדיים**

עמית לוונטל | גבריאל גורדון | גלעד מלאך

מחקר מדיניות
179

אוגוסט 2022

עריכת הטקסט: נועה שליטין
עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו Alfabees
ביצוע גרפי: אירית נחום
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 2-399-519-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), 2022
נדפס בישראל, תשפ"ב/2022

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:

החנות המקוונת: www.idi.org.il/books
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800

המכון הישראלי לדמוקרטיה

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי א־מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.

לצורך מימוש יעדים אלו חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

כְּנֹר הָיָה פְּלוּי לְמַעַלָּה מִמִּשְׁתּוֹ שֶׁל דָּוִד, וְכִיּוֹן שֶׁהֲגִיעַ
חֲצוֹת לַיְלָה, בָּא רוּחַ צְפוֹנִית וְנוֹשְׁבֶת בּוֹ וּמִנְגֵן מְאֵלִיו,
מִיָּד הָיָה עוֹמֵד וְעוֹסֵק בְּתוֹרָה עַד שֶׁעָלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר. כִּיּוֹן
שֶׁעָלָה עֲמוּד הַשָּׁחַר נִכְנָסוּ חֲכָמֵי יִשְׂרָאֵל אֶצְלוֹ. אָמְרוּ לוֹ:
אֲדוֹנֵינוּ הַמֶּלֶךְ, עִמָּךְ יִשְׂרָאֵל צָרִיכִיו פְּרֻנְטָה. אָמַר לָהֶם:
לְכוּ וְהִתְפַּרְנְטוּ זֶה מִזֶּה. אָמְרוּ לוֹ: אִין הַקּוֹמָץ מְשֻׁבֵּיעַ אֶת
הָאָרֶץ, וְאִין הַבּוֹר מִתְמַלֵּא מְחוּלָתוֹ.
תלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף ג ע"ב

תוכן העניינים

9	תקציר
13	הקדמה
17	פרק א. משקי הבית החרדיים טרום הקורונה – הוצאות והכנסות
39	פרק ב. חיטכון, השקעה ונדל"ן
66	פרק ג. מקורות הפער בין הוצאות להכנסות אצל חרדים
83	פרק ד. השפעת הקורונה על משקי הבית החרדיים
100	פרק ה. ממשלת ישראל ה־36 (ממשלת בנט־ליפיד) – השלכות על משקי הבית החרדיים וקווי מתאר למדיניות מומלצת
108	פרק ו. סיכום
110	נספח א. השוואה בין נתוני עבר לנתוני 2014-2019 על משקי בית חרדיים
112	נספח ב. מקור השינויים בהכנסה מעבודה
115	רשימת המקורות
iii	Abstract

ת ק צ י ר

כדי להבין את ההתנהלות הכלכלית של החברה החרדית צריך להתבונן במשקי הבית החרדיים. גיל הנישואים הצעיר בחברה החרדית מביא לכך שהחלטות הקשורות בהכשרה מקצועית ובכניסה לתעסוקה, בייחוד של גברים, אינן של הפרט בלבד אלא מתקבלות כחלק מן ההתנהלות הכלכלית של משק הבית כולו. העלייה ביוקר המחיה בכלל, ובמחירי הדיור בפרט, בשנים האחרונות וההתמודדות עם משכנתה, שמוטלת כיום יותר מבעבר על משקי הבית הצעירים, הביאו אותנו לבדוק עד כמה משקי הבית החרדיים איתנים מבחינה פיננסית. משבר הקורונה אף העצים את התהייה שלנו. לסוגיות הללו מהשנים האחרונות עשויות להיות השלכות על המדיניות של הממשלה בעידוד יציאה לעבודה, מניעת עבודה לא מדווחת, מימון משכנתאות ופיקוח על הגמ"חים. מחקר זה מבקש להבין את המגמות הכלכליות בחברה החרדית בשנים 2014-2021 על ידי בחינת ההתנהלות של משקי הבית בהשוואה לעבר ולמשקי בית בחברות אחרות בישראל.

ממצאי המחקר מלמדים שבשנים שלפני הקורונה (2014-2019) עלו ההכנסות של משקי הבית החרדיים מהר יותר ממשקי בית לא-חרדיים, בעיקר בשל גידול בהכנסה מעבודה. הנשים החרדיות הן שהובילו את המגמה הזאת, ותקופה זו אכן מתאפיינת בעלייה בשיעור התעסוקה של נשים חרדיות וברמת ההכנסה שלהן. שיעור התעסוקה של הגברים החרדים עלה רק במעט באותן השנים, וכך גם רמת ההכנסה שלהם. בסך הכול ב־2014 ההכנסה של משקי הבית החרדיים

מעבודה הייתה כ־8,070 ש"ח (ברוטו), וב־2019 כ־9,269 ש"ח – עלייה של 15%. העלייה בהכנסות מעבודה של משק בית יהודי לא־חרדי באותה תקופה הייתה 8% בלבד. עם זאת, גם בסוף התקופה הזאת ההכנסה הממוצעת מעבודה של משקי בית חרדיים הייתה 68% בלבד מן ההכנסה הממוצעת מעבודה של משקי בית יהודיים לא־חרדיים. בשנת 2015 שבו המפלגות החרדיות לקואליציה, ומאז אנו רואים עלייה ממוצעת של כ־800 ש"ח בחודש גם בהכנסות משק הבית החרדי מקצבאות ותמיכות, אך היא נמוכה מהעלייה בהכנסות המדווחות מעבודה.

לגידול בהכנסות של משקי הבית החרדיים התלווה גם גידול בהוצאות, ובממוצע הן נשארו באופן עקבי גבוהות מן ההכנסות – הפרש של כ־2,600 ש"ח בחודש. על פי המחקר, אחד מכל שישה גברים חרדים בגילי העבודה העיקריים שעובדים, עושה זאת באופן לא מדווח (בשחור), ולפיכך רמת ההכנסות הריאלית גבוהה מרמת ההכנסות המדווחות בסקרי הלמ"ס. עוד הסבר לפער בין ההכנסות להוצאות הוא שבחברה החרדית יש ריכוז גבוה של משקי בית צעירים, שנוטים להוציא יותר מהכנסותיהם, מתוך ציפייה לגידול בהכנסות בהמשך החיים. ואולם הסברים אלו אינם מספקים, אלא אם כן קיימים מקורות הכנסה נוספים שאי אפשר לאמוד. מדובר במצב שאינו בר קיימא.

כמו כן, בשנים האחרונות חלו שינויים בדפוסי החיסכון וההשקעה של משקי הבית החרדיים – כולם מכוונים לאפשר לזוגות צעירים לרכוש דירה. במחקרים קודמים עלה שכדי להגיע למטרה זו משקי הבית החרדיים מתמקדים ברכישת דירות זולות, בתשלומי משכנתה נמוכים ובהגדלת חובות. ואולם מצאנו עדויות לכך שאסטרטגיות אלו מאבדות מיעילותן: מחירי הדירות ותשלומי המשכנתה של משקי הבית החרדיים הולכים ומאמירים, בקצב מהיר יותר מהעלייה במחירי הדיור בישראל, שיעורי הבעלות על דירה יורדים מעט והגדלת החובות על חשבון הדירה מצטמצמת.¹ תשלום המשכנתה החודשי הממוצע של משק בית חרדי הוא 1,230 ש"ח בחודש,² והוא גבוה מהתשלום של משק בית יהודי לא־חרדי – 1,105 ש"ח. ההוצאה של משק הבית החרדי על משכנתה בשנת 2019

1 בהגדלת חובות הכוונה היא ללוויית כספים נוספים ויצירה של חובות חדשים כדי להתמודד עם החזרי משכנתה קיימים.

2 החישוב כולל גם משקי בית שאינם משלמים משכנתה – להם מחושב החזר אפס.

הייתה גבוהה ב־25% לעומת 2014, אז תשלום המשכנתה הממוצע היה 981 ש"ח בחודש ונמוך לעומת משקי בית יהודיים לא־חרדיים. לשם השוואה, לפי נתוני הלמ"ס, בשנים 2014–2019 התייקר מדד מחירי הדירות בכ־19% בלבד. לפיכך הסיבה לעלייה בתשלומי המשכנתה הממוצעים של החרדים הייתה לא רק עלייה בשיעור משקי הבית החרדיים המשלמים משכנתה, מ־40% ל־43%, אלא גם עלייה בגובה המשכנתה הממוצע שלהם – מ־2,450 ש"ח ל־2,900 ש"ח בחודש.³ חלק מן העלייה בתשלומי המשכנתה נובע משינוי בנורמה ארוכת שנים שנהגה בחברה החרדית שההורים מממנים את עיקר התשלום על הדירה לילדיהם בזמן הנישואים. שיעור ניכר מההורים החרדים לילדים בגיל הנישואים מדווח כיום על קושי להשתתף בקניית דירה לילדיהם באופן שהיה נהוג בעבר. כתוצאה מכך רוב הזוגות הצעירים משלמים היום בין מחצית לתשלום מלא של עלות רכישת הדירה. משקי הבית החרדיים ממשיכים לנסות לעשות את אותו הדבר – קניית דירות בגיל צעיר ושמירה על שיעור בעלות דירה גבוה – אך הם נאלצים להזדקק למשכנתאות והתחייבויות גדולות יותר לשם כך.

עוד נתונים מצביעים על חובות גבוהים בהשוואה לחסכונות: ב־2018 החסכונות הממוצעים של משק בית חרדי היו כ־56 אלף ש"ח, לעומת חוב ממוצע של כ־436 אלף ש"ח, וכ־21% מההכנסה החודשית הוקדשו כדי להחזיר אותו. רוב החובות (73%) של משקי הבית החרדיים הם לבנקים, ורק 7% לגמ"חים. חלוקת חובות זו עולה בקנה אחד עם העלייה בהיקף המשכנתאות מטעם הבנקים ועם מעבר של הגמ"חים הגדולים והבינוניים לניהול כספים מסודר יותר, בין השאר מתוך היערכות לחוק הגמ"חים.

לבסוף, מצאנו כי ההכנסה נטו של משקי הבית החרדיים נפגעה מעט מאוד במשבר הקורונה, בזכות מדיניות נדיבה של דמי אבטלה ומענקים. עבור בעלי שכר נמוך, ורבים מהעובדים החרדים נכללים בקבוצה זו, דמי האבטלה היו קרובים לגובה השכר לפני החל"ת. כמו כן, המענקים ניתנו בלא תלות בתעסוקה, וכמה מהמענקים הותאמו למספר הילדים במשפחה. עם זה, התעסוקה בקרב חרדים נפגעה במהלך 2020 יותר משבקרב יהודים לא־חרדים, ולפחות בקרב

3 נחון זה מחושב אך ורק מתוך משקי הבית שיש להם החזרי משכנתה, להבדיל מההחזר הממוצע (ראו לעיל הערה 2).

גברים חרדים ההתאוששות במהלך שנת 2021 הייתה איטית, בהשוואה לנשים חרדיות וליהודים לא־חרדים. משבר הקורונה גם היווה אתגר של ממש עבור הגמ"חים, ובמחזור הכספים שלהם חל קיפאון בשנת 2020.

מסמך זה מסתיים במבט הצופה פני עתיד לתקופה שלאחר הקורונה. אנו מצביעים על כך שמשקי הבית החרדיים מתקשים להגיע לרמת הכנסות הדומה לרמת ההכנסה שלפני המשבר. נוסף על ההתמודדות עם תוצאות המשבר, משקי הבית החרדיים מתמודדים עם העובדה שממשלת ישראל היוצאת איננה כוללת נציגות חרדית, ובתחומים מסוימים הגבילה את התמיכה במגזר החרדי. מצב זה יכביד את העול הכספי על משקי הבית החרדיים, בייחוד הצעירים שבהם. לפיכך החלטה להוריד את גיל הפטור משירות צבאי ל־21 עשויה להביא לכך שגברים צעירים רבים מבעבר ייצאו להכשרה מקצועית ולתעסוקה בגיל צעיר יותר, הן בשל היכולת החוקית לכך והן בשל צורכי הפרנסה הגדלים.

ה ק ד מ ה

תעסוקת חרדים היא סוגיה המעסיקה חוקרים ומקבלי החלטות, בייחוד בשל השפעת המקרו שלה על המשק הישראלי. מחקרים רבים עוסקים בשיעורי התעסוקה הנמוכים במגזר החרדי, בייחוד בקרב גברים, ומחקרים אחרים עוסקים באיכות ההכשרה המקצועית ובאיכות התעסוקה במגזר החרדי וברמת ההכשרה (לוין, 2009; מלחי ובראל, 2012; מלאך, כהן וזיכרמן, 2016; קסיר, שהינו קסלר וצחור־שי, 2018; בץ וקריל, 2019) מחקרים מעטים בלבד עוסקים בנקודת המבט החרדית בסוגיה זו ובהתמודדות החרדים עם סוגיית העוני (רגב, 2014).

במחקר על תעסוקת חרדים ובעיצוב המדיניות בתחום זה מקובל להבחין בין תעסוקת גברים לבין תעסוקת נשים. הסיבה להבחנה היא תפיסת הייעוד השונה לגברים ולנשים בחברה החרדית, שממנה נגזרת גם הכשרה לימודית ומקצועית שונה לגברים ולנשים כבר מגיל צעיר מאוד. התוצאה של הבדלים אלו היא הפערים הבולטים בחברה החרדית בין גברים לנשים בשיעורי התעסוקה ובתחומי התעסוקה. ואולם המבט המבחין הזה בסוגיית התעסוקה מפספס את ההקשר שהוא נבחן בו בדרך כלל בתוך החברה החרדית – משק הבית. בחברה הלא־חרדית רוב ההחלטות המכריעות בעניין תעסוקה מתקבלות בקרב צעירים בשלב ששיקולי משק בית אינם מכריעים. לעומת זאת הנישואים בגיל צעיר בחברה החרדית, בשלב שרוב מוחלט של הגברים לומדים בישיבה, מביאים לכך שהחלטה אם הגבר יצא לעבוד מתקבלת כהחלטה של משק הבית וכנגזרת של האיתנות הפיננסית שלו. פעמים רבות היציאה לעבודה של גברים חרדים היא

תוצאה של אילוץ – בשל המצב הכלכלי של משק הבית, רמת ההכנסה, הנוכחית או העתידית, של האישה והחובות של משק הבית.

למשקי הבית החרדיים בישראל יש מאפיינים ייחודיים בהשוואה למשקי בית ממוצעים בישראל. במרבית המקרים גברים חרדים ממשיכים ללמוד תורה בכולל לאחר נישואיהם, בעוד נשים חרדיות מתחילות בהכשרה מקצועית בגיל 18, מייד עם תום סיום הלימודים בתיכון (בראון, 2021). מספר משקי הבית החרדיים הוא כ־195 אלף, והם כ־7.2% בלבד מסך משקי הבית בישראל, אף ששיעור החרדים בישראל גדול בהרבה. הסיבה לכך היא מספר הנפשות הממוצע למשק בית חרדי – 5.2 נפשות – בהשוואה ל־2.8 נפשות במשקי בית יהודיים לא־חרדיים ו־3.2 נפשות בכלל משקי הבית בישראל. משקי הבית החרדיים גם צעירים ממשקי בית אחרים – הגיל הממוצע של ראש משק בית חרדי הוא 41.3, לעומת 49.4 במשקי בית יהודיים לא־חרדיים ו־47.7 בכלל משקי הבית בישראל (מלאך וכהנר, 2020).

ייחודו של מחקר זה הוא בהתמקדות במצב הכלכלי של משקי הבית החרדיים ובאיתנות הפיננסית שלהם. הוא ממפה את ההתנהלות הכלכלית של משקי הבית החרדיים בשנים 2014–2021 מבחינת הכנסות, הוצאות, חיסכון, השקעה וחובות. המחקר גם מעניק תשומת לב מיוחדת להשפעה הכלכלית של משבר הקורונה על מצבם הכלכלי של משקי הבית החרדיים. האם זרם ההכנסות וההוצאות של משקי הבית החרדיים משתפר או מידרדר בשנים האחרונות? האם המשאבים שיש למשקי הבית החרדיים מתרחבים או מצטמצמים? מהן השלכות של ההתפתחויות בעת האחרונה, ובייחוד מגפת הקורונה, על האיתנות הפיננסית של משקי הבית החרדיים? על שאלות אלו ואחרות מחקר זה מבקש לענות.

למחקר יש שתי מטרות: האחת היא להבין את הצרכים של החברה החרדית כפי שהם נתפסים בעיניים החרדיות, היינו מצבו של משק הבית החרדי; המטרה האחרת היא לזהות מגמות באיתנות הפיננסית של משקי הבית לאורך השנים, הן בשנים שקדמו למגפת הקורונה (2014–2019) והן במשבר הקורונה, שפגעה פגיעה קשה בשוק העבודה ובהתאוששות ממנה (2020–2021). זיהוי של תמונת המצב העכשווית של משקי הבית החרדיים והמגמות בשנים האחרונות יסייע למקבלי ההחלטות להבין את הצרכים של החברה החרדית ולאתר אתגרים

עכשוויים, והסתמכות על הבנה זו תסייע להם להיערך לקראת שינויים צפויים בהתנהלות של משקי הבית החרדיים וגם למצוא פתרונות לאתגרים.

בפרק א' אנו ממפים את מקורות ההכנסה וסעיפי ההוצאה השוטפים של משקי הבית החרדיים ומאתרים את השינויים שחלו בהם בשנים שלפני הקורונה. בפרק זה אפשר לראות עלייה ברורה בהכנסות של משקי הבית החרדיים בשנים 2014-2019, וגם עלייה בהוצאות. בשנים אלו, כבעבר, ההוצאות של משקי הבית החרדיים גבוהות בהרבה מן ההכנסות המדווחות.

בפרק ב' אנו מתמקדים בהתנהלות הכלכלית ארוכת הטווח של משקי הבית החרדיים – חיסכון, השקעה, רכישת דירות, קשיים כלכליים ופערים בין הכנסות להוצאות – ומתארים עלייה בהיקף המשכנתאות, בגובהן ובמעבר מן ההורים לזוגות הצעירים בנטל התשלום עליהן.

פרק ג' מוקדש להסבר הפער בין הכנסות להוצאות של משקי הבית החרדיים – הגיל הצעיר של משקי הבית והכנסות לא מדווחות של גברים חרדים – וגם עוסק במנגנון פיננסי ייחודי למגזר החרדי, הגמ"חים (מוסדות לגמילות חסדים), המספקים למשקי בית חרדיים פיקדונות והלוואות בלא ריבית. אנו מצביעים על שינוי בפעילות הגמ"חים עקב גודלם ובשל היערכותם להגברת הרגולציה הממשלתית.

בפרק ד' אנו דנים באופן שבו השפיע משבר הקורונה על ההכנסות וההוצאות של משקי הבית החרדיים ובאופן שבו היציאה מן המשבר תשפיע עליהן. הממצאים מעידים על כך שבשנה הראשונה של משבר הקורונה ההכנסה נטו ורמת החיים של משקי הבית החרדיים כמעט שלא נפגעו, כתוצאה מתמיכת המדינה. עם זאת, בתקופה זו נפגעה ככל הנראה איתנותם הפיננסית של משקי הבית החרדיים, והיציאה מהמשבר עלולה להיות קשה עבורם יותר ממשקי בית לא-חרדיים.

לנוכח המידע שהצטבר במחקר ותואר בפרקים הקודמים פרק ה' בוחן את ההתפתחויות שחלו בתחום המדיניות הציבורית ביחס לחרדים בעקבות פעילות ממשלת ישראל ה-36 (בנט-לפיד), שאין בה נציגות חרדית: עד כמה החלטות של ממשלה זו צפויות להשפיע על ההתנהלות של משקי הבית החרדיים, בייחוד הצעירים שבהם, הן ביכולת החוקית לצאת לעבודה (הורדת גיל הפטור מגיוס) והן באילוץ לצאת לעבוד (ביטול הסבסוד במעונות היום לאברכים). הפרק מציג גם קווי מתאר של המלצות מדיניות לשיפור מצבם של משקי הבית החרדיים.

שיטת המחקר

במחקר שילבנו נתונים ממקורות אחדים: (1) סקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) מהשנים 2014–2019; (2) סקרי כוח אדם של הלמ"ס מהשנים 2019–2021; (3) סקר ייעודי מטעמנו משנת 2018 בקרב משקי בית חרדיים על ידי מכון הסקרים החרדי סקר כהלכה; (4) סקר ייעודי מטעמנו מיוני 2020 על ידי מכון הסקרים החרדי אסקריא על השפעת מגפת הקורונה; (5) נתונים מינהליים מהשנים 2007–2018.

במהלך המחקר נדרשה התייחסות מיוחדת לנושאים שאין נתונים מסודרים עליהם – בהם מוסדות הגמ"ח (שיש להם תפקיד חשוב בהתנהלות הכלכלית של משקי הבית החרדיים), תופעת העבודה הלא מדווחת של גברים חרדים והיבטים מסוימים של השפעות הקורונה על התנהלות משק הבית החרדי. לצורך כך קיימנו שיחות רקע עם אנשים רלוונטיים מהחברה החרדית ועם בעלי מקצוע שיש להם היכרות עם מוסדות הגמ"ח.⁴

4 המרואיינים הם: עו"ד יואל בריס, לשעבר היועץ המשפטי הראשי במשרד האוצר; הרב ישראל גוטמן, יועץ כלכלי בארגון מסילה ומנהל ארגון הגמ"חים; אברהם זופניק, כלכלן במועצה הלאומית לכלכלה; ד"ר יצחק טרכטינגוט, לשעבר ראש תחום חרדים בג'וינט ישראל – תבת (תנופה בתעסוקה); עו"ד אלישבע לסרי, לשעבר עוזרת ראשית במחלקה הכלכלית במשרד המשפטים; הרב נפתלי פלינטנשטיין, ראש תחום קידום תעסוקה בקהילה החרדית בעמותת בעצמי; ד"ר שוקי פרידמן, סגן נשיא המכון למדיניות העם היהודי.

משקי הבית החרדיים טרום הקורונה – הוצאות והכנסות

ההתנהלות השוטפת של משקי הבית החרדיים מתבטאת בראש ובראשונה בהכנסות ובהוצאות החודשיות שלהם. בפרק זה אנו מציגים את המצב של משקי הבית החרדיים לפני משבר הקורונה, והממצאים מעלים שתי מגמות עיקריות. הראשונה: בשנים 2014-2019 נרשמה עלייה ניכרת ברמת החיים הכוללת של משקי הבית החרדיים, הן בהכנסות והן בהוצאות.⁵ המקור העיקרי לעלייה זו הוא עלייה בהכנסה מעבודה, הן בעקבות עלייה בשיעורי התעסוקה של החרדים והן בזכות שיפור בגובה ההכנסות מעבודה בכלל שוק העבודה בישראל. המגמה השנייה: הפערים בהכנסות בין חרדים לבין יהודים לא־חרדים הצטמצמו. ב־2014 ההכנסה של משק בית חרדי הייתה כ־61% מההכנסה של משק בית יהודי לא־חרדי, וב־2019 כ־66% ממנה.

בפרק יובאו נתונים של הוצאות והכנסות של משקי הבית טרום הקורונה – נתוני 2019. השנים 2011-2019, שמחקר זה (ומחקר קודם של רגב משנת 2014) מתבסס עליהן,⁶ התאפיינו בצמיחה כלכלית, בשיפור רצוף ברמת החיים הממוצעת של משקי הבית בישראל וברמת התעסוקה במשק ובצמצום פערי הכנסות (המוסד לביטוח לאומי, 2019). שיפורים אלו לא פסחו גם על משקי הבית החרדיים.

כמה מן השינויים הם תוצאה ישירה של מדיניות עקבית של הממשלה לשילוב חרדים בתעסוקה. במדיניות זו אפשר למנות את הקיצוץ הניכר בקצבאות הילדים בשנת 2003, את ההורדה העקבית בגיל הפטור משירות צבאי לגברים חרדים מ־35 ל־24 (בכמה שלבים במהלך השנים 2009-2014), את הפעלת מענק תעסוקה (מס הכנסה שלילי) ואת פתיחת מרכזי ההכוון והתעסוקה למגזר

5 עלייה נצפתה גם בטווח שנים רחב יותר, משנת 2011, אך קשה לקבוע אותה בוודאות בשל שינוי בהגדרת חרדי בסקרים במרוצת השנים. על כך ראו דיון נפרד להלן בנספח א.

6 הגדרת החרדים על ידי רגב (2014), שונה מההגדרה בנחונים שלפנינו, ויש לתח על כך את הדעת כאשר משווים מגמות מאז 2011. על כך ראו גם לעיל בהערה 5 ולהלן בנספח א.

החרדי באותן שנים (מלאך, כהן וזיכרמן, 2016). תחילה עלו שיעורי התעסוקה של הנשים, ולאחר מכן גם של הגברים. מגמת השיפור בתעסוקת גברים החלה למצות את עצמה באמצע העשור, בין השאר כתוצאה מכך שממשלת נתניהו הרביעית (משנת 2015) פעלה להגדלת תקציב הישיבות ולביטול תמריצים לתעסוקה, כמו התניית הנחה במעונות יום בתעסוקת הגבר. בשנים 2015–2019 המשיכו לעלות שיעורי התעסוקה של נשים חרדיות, אך שיעורי התעסוקה של גברים חרדים נותרו כשהיו (מלאך וכהנר, 2020).

הצמיחה הכלכלית קשורה גם לתהליכים שהתחוללו בתוך החברה החרדית, ובהם שיפור באיכות ההכשרה המקצועית והאקדמית והתבססות של מעמד ביניים חרדי ואוכלוסייה חרדית מודרנית (כהנר, 2020). בשנים 2015–2019 גדל מספר מקבלי התארים האקדמיים במגזר החרדי ב־73% – מכ־2,150, שהם כ־2.9% מכלל מסיימי התארים, לכ־3,740, שהם כ־4.7% ממסיימי התארים.⁷ בשנים 2014–2019 גם נרשמה עלייה של 44% בשיעור הנשים החרדיות בלימודי הכשרה מקצועית בתחומי ההנדסה (מלאך וכהנר, 2020). אומנם מדובר בשיעורים קטנים מכלל החברה החרדית, אך כפי שנראה, לשילוב חרדים בתעסוקה ולשיפור ההכשרה המקצועית והאקדמית הייתה השפעה ניכרת על הרכב ההכנסות של משק הבית.

7 ראו הודעות לתקשורת של הלמ"ס על מקבלי תארים אקדמיים בשנת תשע"ה ובשנת תשע"ט.

א.1. ההכנסות של כלל משקי הבית בישראל (2019-2014)

הכנסות שוטפות של משקי הבית בישראל מגיעות מעבודה, מפנסיה וקופות גמל, מהון,⁸ ומקצבאות ותמיכות מן הממשלה וגופים אחרים.⁹ מקור הכנסה שאינו שוטף הוא פדיון קרנות השתלמות. הכנסה מעבודה היא הרכיב העיקרי בהכנסת משק הבית, וב־2019 היה כמעט שני שלישים ממנה. המקור השני בחשיבותו הוא ההכנסה מהון – ב־2019 כשישית מהכנסת משק הבית.

עד משבר הקורונה נמצאה ההכנסה של משקי הבית בישראל בעלייה רצופה של לפחות עשור, בעיקר במשקי הבית שההכנסות בהן נמוכות (המוסד לביטוח לאומי, 2019). גם חלקה של ההכנסה מעבודה גדל ברצף בעשור האחרון: מ־61% בשנת 2011 (רגב, 2014) ל־64.5% בשנת 2019 (תרשים 1, מימין). הגידול היה בעיקר על חשבון ההכנסה מהון – וחלקה ירד מ־19% ב־2011 ל־15.8% ב־2019. חלקן של התמיכות והקצבאות נותר כ־10% בשנים אלו.¹⁰ חלקן של הפנסיות ירד, ושל קרנות ההשתלמות עלה מעט. תרשים 1 מתאר את משקלו של כל מקור הכנסה בשנים 2014 ו־2019.

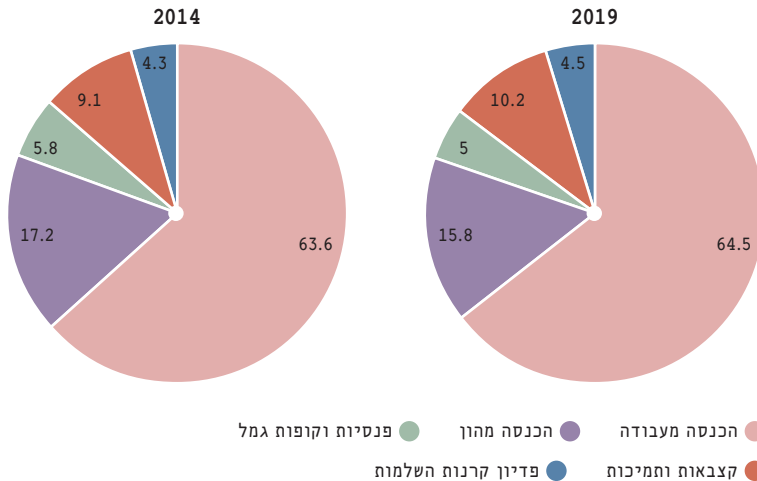
8 כולל הכנסה בעין מבעלות על דירה למגורים, שהיא אומדן שכר הדירה שמשקי בית המתגוררים בדירה בבעלותם היו מקבלים לו היו משכירים את דירתם, או שכר הדירה שהיה נחסך מהם לו היו מתגוררים בדירה זו בשכירות, והכנסה בעין מרכב, שהיא אומדן דומה במשקי בית שיש להם כלי רכב. באופן כללי המונח הכנסה בעין (או הכנסה זקופה) משמעו כאן שווי השימוש בנכס שבבעלות משק הבית.

9 כדי לחשב את פדיון קרנות ההשתלמות השתמשנו בשיטה שבה השתמש רגב (2014).

10 למעט בשנת 2014, שבה שיעורן ירד ל־9% בעקבות קיצוץ הקצבאות בקואליציה שלא היו בה חרדים.

תרשים 1

התפלגות הרכב ההכנסות של משקי הבית בישראל (ב-%)

א.1.א. הכנסות לפי חמישונים

העשור האחרון היה עשור של צמצום פערים, ומדד ג'יני ירד בו מכ־0.3794 בשנת 2011 ל־0.3559 בשנת 2018 (המוסד לביטוח לאומי, 2019).¹¹ אך שפערי ההכנסות בין החמישונים הצטמצמו בשנים אלו, הם נשארו גדולים. למשל, ב־2019 ההכנסה החודשית הממוצעת בחמישון העליון הייתה כ־47.5 אלף ש"ח (מחירי 2018), יותר מפי חמישה מן ההכנסה הממוצעת בחמישון התחתון (תרשים 2).

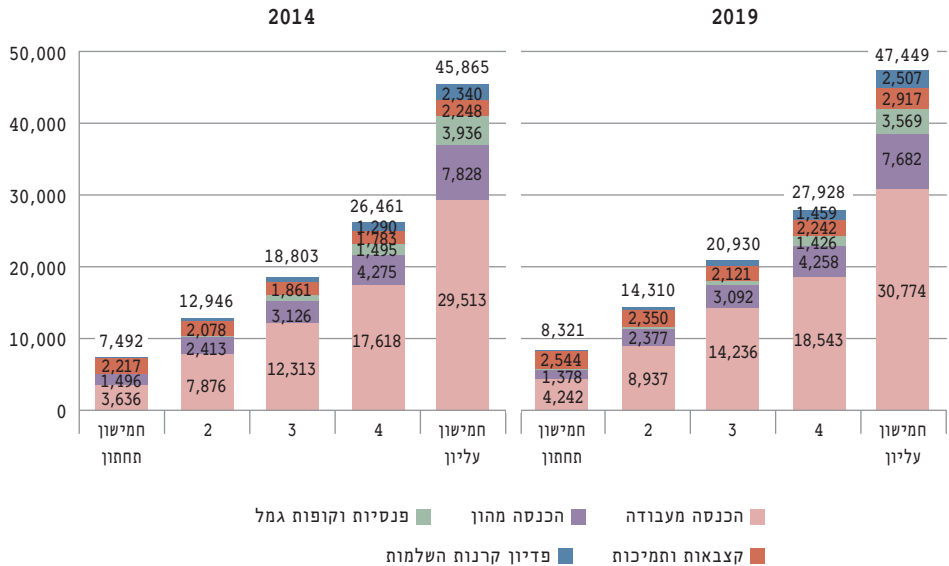
11 מדד ג'יני להתפלגות הכנסות פותח בתחילת המאה העשרים על ידי הסטטיסטיקאי האיטלקי קורדו ג'יני והוא המדד הנפוץ ביותר והמקובל ביותר לאי־שוויון. המדד מראה עד כמה התפלגות ההכנסות בין משקי הבית או הפרטים במשק רחוקה ממצב של שוויון מוחלט. מדד גבוה יותר משמעו אי־שוויון חריף יותר. נכון לכתיבת שורות אלו, אין נחונים על מדד ג'יני לשנת 2019 שאפשר להשוותם לשנים שקדמו לה. לפי פרסומי הביטוח הלאומי לשנים 2019–2020, המבוטסים על נחונים מינהליים, מדד ג'יני עלה מעט בין 2018 ל־2019 (אנדבלד ואחרים, 2021), אך לא ברור עד כמה ביחס לשנים קודמות.

החמישונים נבדלים גם במקורות ההכנסה. למשל, בחמישון התחתון רק מחצית מההכנסה של משק הבית היא מעבודה, בחמישון השני היא כ-62%, ובשלושת החמישונים העליונים כשני שלישים; משקל ההכנסה מהון דווקא קטן מעט יותר בחמישונים העליונים, אך שבמספרים מוחלטים ההכנסה גדולה בהרבה; ההכנסות מפנסיה ומקרנות השתלמות זניחות אצל החמישונים התחתונים, גם בערך מוחלט וגם בשיעור, ועולות בחמישונים העליונים. אפשר להסביר תופעה זו בכך שהכנסות אלו הן נגזרת של תעסוקה. התמונה הפוכה בהכנסה מקצבאות - בחמישון התחתון היא כ-30% מההכנסה, כ-2,544 ש"ח בחודש; בחמישונים השני-הרביעי היא נמוכה מעט יותר; בחמישי היא עולה, אך המשקל שלה מסך ההכנסה יורד לאחוזים בודדים (תרשים 2).

בעשור האחרון השתנה מאוד הרכב ההכנסות בכל החמישונים. השינוי הבולט ביותר הוא בחלקה של ההכנסה מהעבודה בחמישון התחתון: ב-2011 היא הייתה כ-43% בלבד מההכנסה של משקי הבית (רגב, 2014), אבל שיעור זה עלה בהתמדה, עד ל-51% ב-2019 (תרשים 2). בחמישון השני תחילה הייתה עלייה בחלק של העבודה מ-54% ב-2011 (רגב, 2014) ל-65.5% ב-2014, ולאחר מכן ירידה קלה, ל-62.5% ב-2019 (תרשים 2). תלותם של משקי הבית בחמישונים התחתונים בקצבאות לא השתנתה בשנים אלו, וכפוי הכנסתם מפנסיה ומקרנות השתלמות נותרה זניחה (תרשים 2).

תרשים 2

התפלגות הכנסות לפי חמישונים (בש"ח)

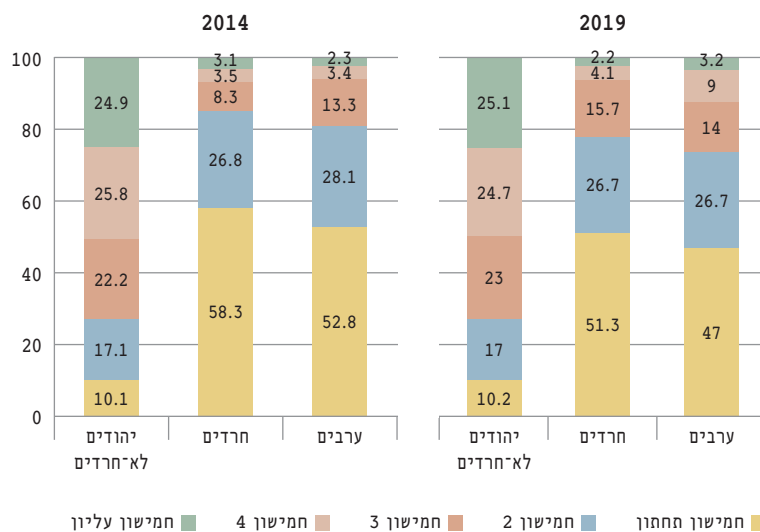
א.1.1. הכנסות חרדים לעומת קבוצות אחרות

פערי ההכנסה בישראל הם גם פערים מגזריים. כפי שאפשר לראות בתרשים 3א, בשני הטורים כמחצית ממשקי הבית החרדיים שראשם הוא בגילי העבודה העיקריים (25-64) מרוכזים בחמישון התחתון, וכרבע בחמישון השני, לעומת יהודים לא-חרדים, שרובם מתרכזים בשלושת החמישונים העליונים. עם זה אפשר להצביע על שינויים במהלך השנים. השינויים בהרכב ההכנסות של החמישונים התחתונים קשורים בשינויים בהרכב ההכנסות של חרדים. ב-2014 58.3% ממשקי הבית החרדיים שראשם הוא בגילי העבודה העיקריים היו בחמישון התחתון וכ-26.8% בחמישון השני. עד 2019 השתפרה רמת החיים של החרדים, וריכוזם בחמישון התחתון ירד ל-51.3% ב-2019. ריכוזם בחמישון השני נשאר דומה – 26.7% (תרשים 3א). שיפור דומה התרחש גם במשקי בית שראשם

אינו בגילי העבודה העיקריים (24 ומטה ו־65 ומעלה, תרשים ב3). לעומת זאת באותן שנים נרשמה קפיצה בשיעור משקי הבית החרדיים בעשירון השלישי - מ־8% ל־16%.

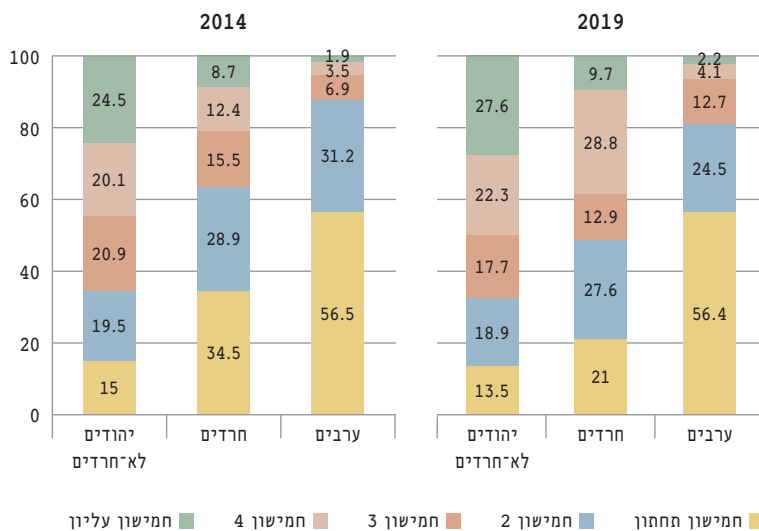
תרשים 3א

התפלגות חמישונים לפי קבוצות אוכלוסייה - ראש משק בית בגילי עבודה עיקריים (25-64) (ב־%)

תרשים 33

התפלגות חמישונים לפי קבוצות אוכלוסייה - ראש משק בית לא בגילי עבודה עיקריים (24 ומטה, 65 ומעלה) (ב-%)

למרות שיפורים ניכרים בתעסוקת חרדים ובהון האנושי שלהם בעשור האחרון (מלאך וכהנר, 2020) עדיין קיימים פערי הכנסה ברורים בין חרדים לבין שאר האוכלוסייה. ב־2019 הכנסה של משק בית חרדי מכלל המקורות הייתה 17,885 ש"ח ברוטו בחודש, שהם כ־68% מהכנסה של משק בית יהודי לא-חרדי – 26,416 ש"ח (לעומת כ־61% ב־2014).

1.1.1.1. הכנסה מעבודה

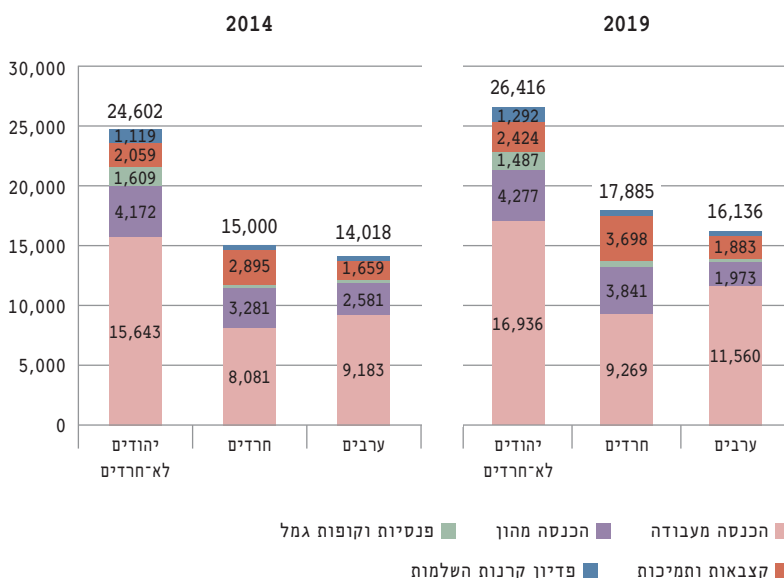
ההכנסה הממוצעת של משקי הבית החרדיים מעבודה הייתה ב־2014 כ־8,081 ש"ח, וב־2019 כ־9,269 ש"ח, אך המשיכה להיות כמחצית מההכנסה של יהודים לא-חרדים מעבודה (תרשים 4). בשנים אלו בקרב חרדים וגם לא-חרדים הייתה עלייה ניכרת בשכר לשעה, אך בקרב החרדים נרשמה גם עלייה בשיעור התעסוקה, ולכן הכנסתם מעבודה עלתה בשיעור גדול יותר (כמפורט בנספח ב). הפערים בין יהודים חרדים ללא-חרדים בהכנסות מפנסיה גדולים אפילו יותר,

ככל הנראה משום שהאוכלוסייה החרדית צעירה יותר ומשום שהכיסוי הפנסיוני לעבודות בשכר נמוך, המאפיינות את החברה החרדית (מלאך וכהנר, 2020), נמוך יותר.

תרשים 4

התפלגות של הרכב ההכנסות לפי קבוצות אוכלוסייה (בש"ח)

א.1.1.2. הכנסה מקצבאות ומתמיכות

ההכנסות של משקי הבית החרדיים מקצבאות ותמיכות גדולות בביורור משל משקי בית ממגזרים אחרים, והן ממשיכות לגדול. ב-2014 הן היו 2,895 ש"ח בממוצע בחודש, וב-2019 3,698 ש"ח בממוצע בחודש – גידול של כ-28% (תרשים 4). כפי שנראה להלן, חלק חשוב מההבדל בין המגזרים הוא בהכנסות של המגזר החרדי ממשרדי ממשלה (שאינם הביטוח הלאומי) – כמעט כולן מקורן בתמיכות בישיבות ובכוללים (תרשים 7) ובהעברות ממשקי בית אחרים,

בארץ ומחוצה לה (תרשים 5).¹² מקורות אלו זניחים בהכנסות של משקי בית יהודיים לא־חרדיים. הגידול העיקרי בהכנסות מקצבאות ותמיכות למגזר החרדי בשנים אלו היה בקצבאות הביטוח הלאומי – מ־1,392 ש"ח בחודש ל־1,952 ש"ח בחודש (תרשים 5). חלק גדול מהפער הזה נובע מהיעדר נתונים על דמי לידה ב־2014.¹³ סכומי הקצבה הזאת קטנים יחסית במשקי בית יהודיים לא־חרדיים, אבל במשקי בית חרדיים הגיעו ל־339 ש"ח לחודש ב־2019 (תרשים 6). גם בלא קצבה זו נצפתה עלייה גדולה בהכנסה מקצבאות, בעיקר בשל עלייה בקצבאות הזקנה, מ־286 ש"ח ל־452 ש"ח בחודש, בקצבאות הנכות, מ־348 ש"ח ל־480 ש"ח בחודש, ובקצבאות הילדים, מ־435 ש"ח ל־488 ש"ח בחודש.¹⁴ באותה התקופה הכנסות החרדים מקצבת הבטחת הכנסה ירדו מ־191 ש"ח בחודש ל־6 ש"ח (תרשים 6). שינויים אלו בתמהיל ההכנסות קשורים בהעלאה הכללית של קצבאות הזקנה והנכות בשנים אלו, במדיניות שנועדה לעודד יציאה לעבודה ולהקטין את התלות בקצבאות הבטחת הכנסה, ובשינויים דמוגרפיים בחברה החרדית. משקי בית חרדיים צעירים יותר ממשקי הבית היהודיים הלא־חרדיים ויש בהם יותר ילדים, ולכן הכנסותיהם מקצבאות זקנה נמוכות יותר והכנסותיהם מקצבאות ילדים גבוהות יותר. העלייה בקצבאות הזקנה שמקבלים חרדים מקורה בעלייה קלה בשיעור בני ה־65 ומעלה באוכלוסייה החרדית – מ־2.8% ל־3.2% בשנים 2015–2019 (מלאך וכהנר, 2020).

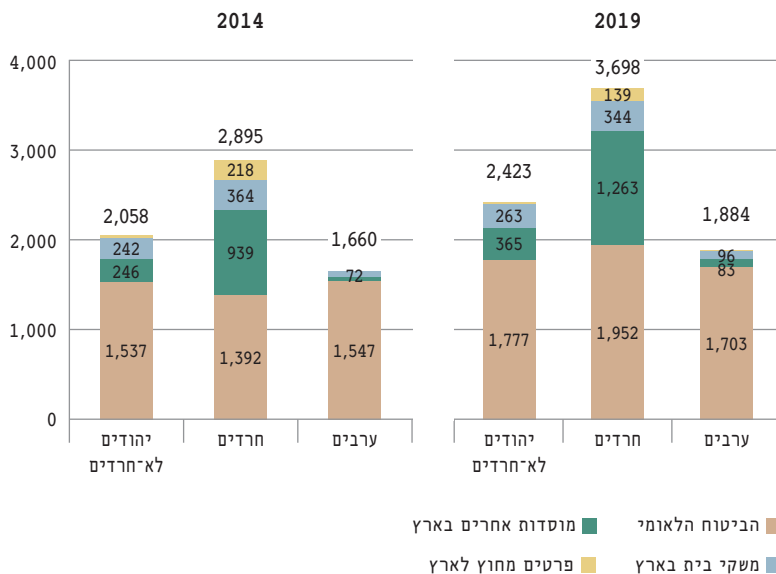
12 העברות למשקי בית כוללות בין היתר סיוע כספי למשפחה ולאחרים, מזונות ומתנות כספיות, כגון מתנות לאירועים משפחתיים (רגב, 2014).

13 אם כי בשנים 2015–2019 הייתה מגמה כללית של עלייה במספר ובשיעור הנשים שקיבלו דמי לידה ושל הסכום שקיבלו (המוסד לביטוח לאומי, 2021א).

14 גידול זה נובע מעלייה בגובה קצבת הילדים. בשנים אלו כמעט שלא השתנו שיעורי המשפחות שמקבלות קצבאות ילדים, אך הקצבה לכל ילד עלתה (המוסד לביטוח לאומי, 2021ב).

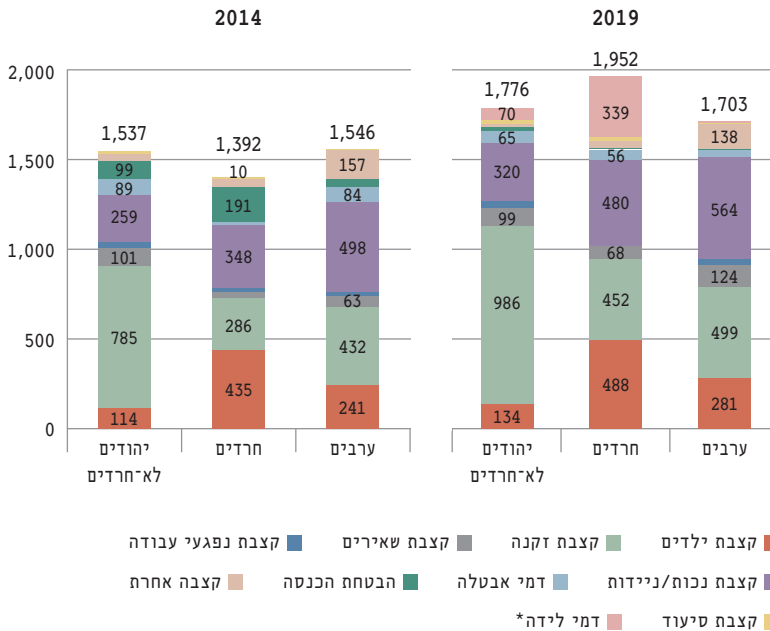
5 חרשים

קצבאות ותמיכות למשק בית לפי קבוצת אוכלוסייה (בש"ח)

תרשים 6

קצבאות חודשיות למשק בית מביטוח לאומי לפי קבוצת אוכלוסייה (בש"ח)

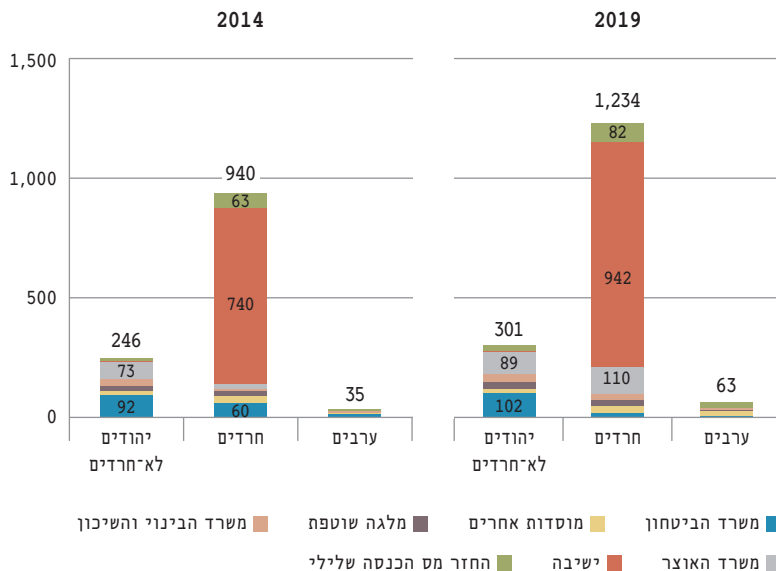

* בשנת 2014 לא קיימים נתונים עבור דמי לידה.

פרט להכנסות מביטוח לאומי, ישנן הכנסות ממוסדות אחרים – משרד הביטחון, משרד האוצר ומוסדות תורניים. תרשים 7 מתאר את ההכנסות ממוסדות שאינם הביטוח הלאומי בחלוקה לקבוצות אוכלוסייה, ועולה ממנו שההכנסות של חרדים ממוסדות אחרים מגיעות בעיקר מתקציב התמיכה במוסדות תורניים (ישיבות וכוללים). בשנים 2014-2019 הכנסה זו עלתה מ-740 ש"ח בחודש ל-942 ש"ח. ההכנסה ממוסדות אחרים שאינם ישיבות (כגון משרד הביטחון, משרד השיכון ומשרד האוצר) עלתה במידה מסוימת אצל חרדים והתקרבה להכנסה ממקורות אלו של יהודים לא-חרדים.

תרשים 7

**קצבאות חודשיות למשק בית ממוסדות אחרים
לפי קבוצת אוכלוסייה (בש"ח)**

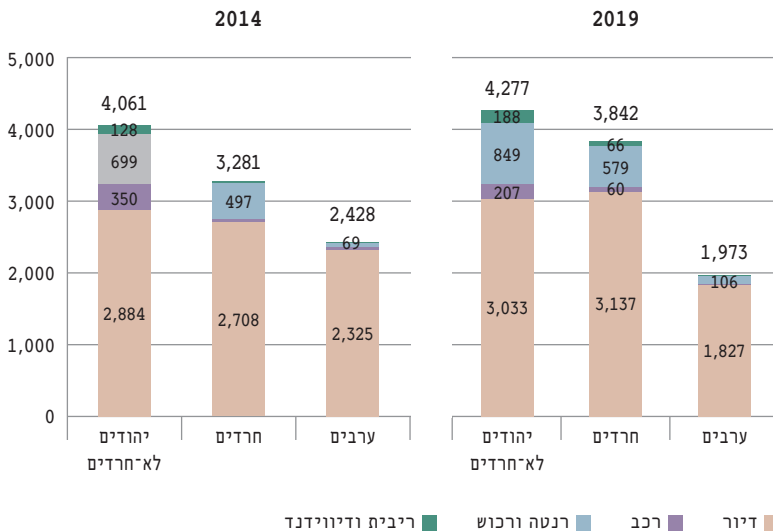
א.3.1.1. הכנסות מהון

בניגוד להבדלים הגדולים בין חרדים ליהודים לא-חרדים בהכנסות מעבודה ומקרנות פנסיה, ההכנסה בעין מדיור דומה.¹⁵ בדומה למצב ב-2011 (רגב, 2014), בשנים 2014-2019 ההכנסה בעין מדיור בקרב חרדים עלתה מ-2,704 ש"ח בחודש ל-3,137 ש"ח. נכון ל-2019 הכנסות החרדים מדיור הן 66 ש"ח בחודש – כשליש משל שאר האוכלוסייה היהודית, אך הן גבוהות בהשוואה ל-26 ש"ח בלבד בשנת 2011 (רגב, 2014).

לעומת ההכנסה מדיור, ההכנסה של משקי הבית החרדיים מהשכרת רכוש הייתה בשנים 2014-2019 נמוכה במובהק משל יהודים לא-חרדים, וכך גם

הכנסתם בעין מרכב. כמו כן, הפער בהכנסות מהשכרת רכוש בין יהודים חרדים ללא-חרדים התרחב מאז (רגב, 2014). תרשים 8 מציג את ההכנסות (בעין) מדיר ומרכב ומהשכרת רכוש ואת ההכנסות מריבית ומדיווידנד. להלן בפרק ב תידון בהרחבה סוגיית ההשקעה בנדל"ן בחברה החרדית.

תרשים 8
הכנסות מהון לפי קבוצת אוכלוסייה (בש"ח)

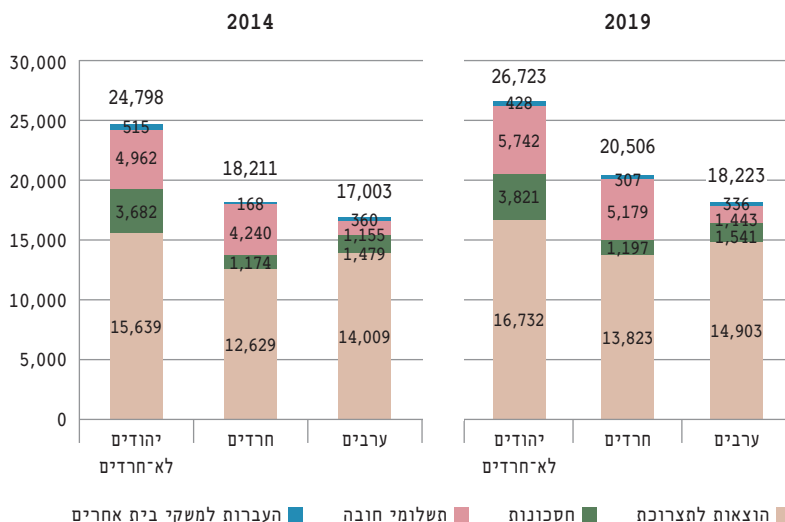
לסיכום, בשנים 2014-2019 גדלו ההכנסות של משקי הבית החרדיים ב-19% – הרבה יותר מהגידול במשקי הבית היהודיים הלא-חרדיים, שהכנסתם גדלה ב-7% בלבד. הסיבה העיקרית לגידול הניכר הוא העלייה בשיעורי התעסוקה והשכר, במיוחד אצל נשים חרדיות. סיבה נוספת היא עלייה במקורות הכנסה נוספים, במיוחד הכנסה בעין מדיר וקצבאות הביטוח הלאומי.

2.א. הוצאות משק הבית

להוצאות השוטפות של משק בית יש ארבעה רכיבים: הוצאות לתצרוכת,¹⁶ תשלומי חובה (ביטוח לאומי, מס בריאות ומס הכנסה), הוצאות על רכישת נכסים (בלמ"ס מוגדרות "חיסכון", נדון בהן בנפרד בפרק ב) והעברות למשקי בית אחרים. בשנת 2019 הוצאות של משק הבית החרדי היו בממוצע 20,506 ש"ח בחודש, לעומת 26,723 ש"ח בחודש במשק בית יהודי לא-חרדי. בשנים 2014-2019 עלה סך ההוצאות של משקי הבית של כל סוגי האוכלוסיות, כחלק מהעלייה הכללית ברמת החיים במשק, אך ההוצאה הכוללת של משק בית חרדי עלתה בכ-13%, לעומת כ-8% במשקי בית יהודיים לא-חרדיים. גם הרכב ההוצאות השתנה: בשנים 2014-2019 חלה ירידה קלה בשיעור ההוצאות של משקי הבית החרדיים לתצרוכת מסך ההוצאות (מ-69.3% ל-67.4%). בקרב יהודים לא-חרדים נצפתה בשנים אלו ירידה קלה עוד יותר בשיעור זה (מ-63.1% ל-62.6%). לעומת זאת שיעור ההוצאות על חיסכון עלה בכל סוגי משקי הבית. תרשים 9 מתאר את השינויים בהרכב ההוצאות.

תרשים 9

התפלגות הרכב ההוצאות של משק הבית (בש"ח)

16 כולל הוצאות לא כספיות (בעין) על דירה ועל רכב.

א.2.א. הוצאות על תצרוכת

חמשת תחומי התצרוכת העיקריים הם: דיור, תחבורה ותקשורת, מזון, חינוך (לרבות תרבות ובידור) ואחזקת משק הבית (תרשים 10). ואולם במשקל של כל תחום ניכרים הבדלים בין חרדים ליהודים לא־חרדים, והם מצביעים על סדרי עדיפויות שונים. אצל שני המגזרים (חרדים ולא־חרדים) ההוצאה העיקרית היא על דיור,¹⁷ אך חרדים נבדלים מלא־חרדים במיוחד בהוצאה הגבוהה על חינוך,¹⁸ ובהוצאה נמוכה על תחבורה ותקשורת (תרשים 10). חמשת תחומי התצרוכת של 2014 ו־2019 זהים לתחומים העיקריים ב־2011, ונשאר ברובם זהים בשיעוריהם, למרות תנודות זמניות (רגב, 2014).

בשנים 2014–2019 נצפה גידול ניכר בהוצאות בתחומי התצרוכת. ההוצאה של משקי הבית החרדיים על ירקות ופירות גדלה ביותר מרבע – מ־415 ש"ח בחודש ל־523 ש"ח; על שאר המזון ב־18% – מ־1,666 ש"ח ל־1,961 ש"ח; על ריהוט ב־17% – מ־493 ש"ח ל־576 ש"ח; על דיור ב־14% – מ־3,627 ש"ח ל־4,143 ש"ח. ההוצאה על חינוך ירדה ב־8% – מ־2,022 ש"ח ל־1,863 ש"ח, והירידה יכולה לשקף גידול של תמיכת המדינה בתחום זה. גם במשקי בית יהודיים לא־חרדיים ניכר גידול בהוצאות על פירות, ירקות ומזון אחר, אך הגידול בתחומים אחרים היה מתון בהרבה (תרשים 10). רוב הגידול משקף גם עליות מחירים, לדוגמה בדיור. בתחומי צריכה שההוצאות בהן גדלו אך המחירים לא עלו בשנים אלו, או אפילו ירדו, לדוגמה ביגוד, מדובר בעלייה בכמות הנצרכת או באיכות המוצרים.

גובה ההוצאות על תצרוכת הוא מדד טוב לרמת החיים (שניר, 2016), אך מושפע גם ממספר הנפשות במשקי בית – ואצל חרדים הוא גדול בהרבה מבמשקי בית אחרים. כאשר בוחנים הוצאות לפי נפש תקנית (תרשים 11) מוצאים כי התצרוכת

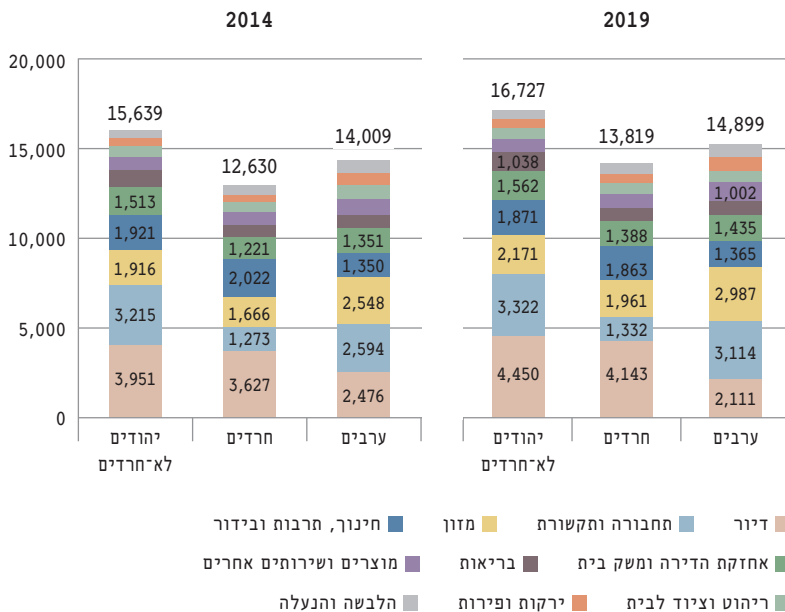
17 הוצאות על שכר דירה למי שמתגורר בשכירות, והוצאה בעין (אומדן שכר הדירה שהיה משולם אילו הדירה הייתה בשכירות) למי שמתגורר בדירה בבעלותו. הוצאות על רכישת דירה ופירעון משכנתה אינן נחשבות הוצאות לתצרוכת אלא משויכות לקטגוריה חיסכון, בה נדון בפרק ב.

18 בין היתר בשל השיעור הגדול של תלמידים חרדים במוסדות שאינם מקבלים מימון מלא מהמדינה ודורשים גם מימון פרטי, כגון מוסדות מוכרים שאינם רשמיים (מוכש"ר) ומוסדות פטור (בארט, שפיגל ומלאך, 2020).

ורמת החיים של החרדים נמוכות במובהק משל יהודים לא־חרדים.¹⁹ במשק בית חרדי התצרוכת הממוצעת ב־2019 הייתה 4,044 ש"ח בחודש לנפש תקנית, לעומת 7,093 ש"ח במשקי בית יהודיים לא־חרדיים. במונחים של תצרוכת לנפש תקנית, קצב הגידול בכמה מקבוצות התצרוכת אצל חרדים היה גבוה אפילו יותר. לדוגמה, ההוצאה על ירקות ופירות לנפש תקנית גדלה בשנים 2014–2019 ב־32% – מ־120 ש"ח ל־158 ש"ח, וההוצאות על שאר סוגי המזון גדלו בכ־23% (תרשים 11). למרות העלויות, רמת התצרוכת לנפש אצל חרדים נשארה נמוכה מזו שבמשקי הבית ממגזרים אחרים (רגב, 2014).

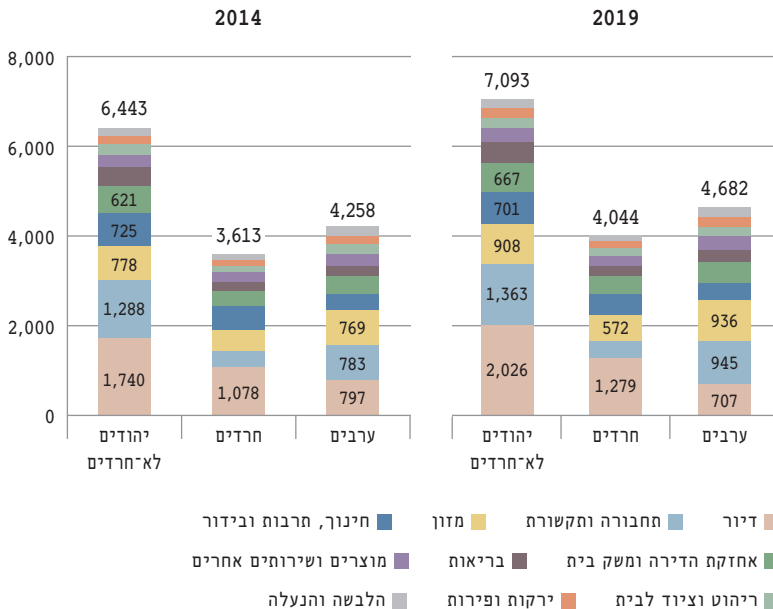
תרשים 10
התפלגות הוצאות של משקי בית על תצרוכת
לפי קבוצת אוכלוסייה (בש"ח)

19 מכיוון שישנם מוצרים או שירותים שיותר מאדם אחד יכול ליהנות מהם בעת ובעונה אחת, יש יתרון לגודל משק הבית. אם גודל משק הבית מוכפל, ההוצאה הדרושה כדי לקיים אותו תגדל, אך לא באותה מידה. לכן במקום לחשב הוצאה לנפש נהוג לחשב אותה לפי סולם הנקרא נפש תקנית. המשקל של כל אדם נוסף במשק הבית הולך ופוחת. למשל, משק בית של שתי נפשות נחשב למשק בית של שתי נפשות תקניות, אך משק בית של שלוש נפשות יחשב ל־2.65 נפשות תקניות, ומשק בית של ארבע נפשות ל־3.2.

תרשים 11

התפלגות הוצאות לנפש תקנית של משקי בית על תצרוכת לפי קבוצת אוכלוסייה (בש"ח)

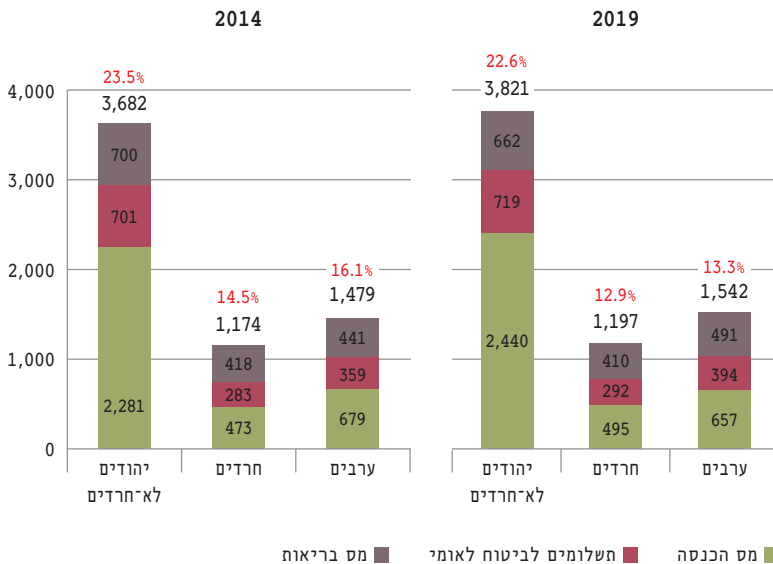
א.2.1. תשלומי חובה

תשלומי החובה של חרדים נמוכים בהרבה מהתשלומים של יהודים לא-חרדים, למרות הגידול בתעסוקת חרדים ובהכנסתם בעשור האחרון. בשנת 2019 תשלומי החובה מעבודה היו בשיעור של 12.9% מתוך ההכנסה ברוטו בקרב חרדים, לעומת 22.6% בקרב יהודים לא-חרדים. בשנים 2014-2019 חלה ירידה קלה בשיעור תשלומי החובה בכל סוגי משקי הבית: אצל חרדים מ-14.5% ל-12.9% ואצל יהודים לא-חרדים מ-23.5% ל-22.6%. גם במספרים מוחלטים ההוצאות במשקי בית חרדיים על תשלומי חובה נמוכות בהרבה משל יהודים לא-חרדים (תרשים 12). ממצא זה תואם את ההבדלים בהכנסה מעבודה (תרשים 4), את המיטסי הפרוגרסיבי הנהוג בישראל ואת הידוע על השתתפות החרדים בנטל המס (מלאך וכהנר, 2020).

הוצאות החרדים על מס הכנסה עלו בכ-5% - מ-473 ש"ח לחודש ב-2014 ל-495 ש"ח ב-2019; הוצאות יהודים לא-חרדים על מס הכנסה עלו בכ-7%. הגידול בהוצאות על מס הכנסה נובע מהגידול בתעסוקה ובשכר במשקי בית חרדיים. ההוצאות של משקי בית חרדיים על ביטוח לאומי ומס בריאות נותרו באותן שנים כמעט בלא שינוי, בדומה למשקי בית יהודיים לא-חרדיים.

תרשים 12

תשלומי חובה חודשיים של משק בית לפי קבוצת אוכלוסייה (בש"ח)

הערה: באדום - שיעור תשלומי החובה מחוץ ההכנסה הכספית ברוטו.

א.ג.ג. העברות למשקי בית אחרים

העברות למשקי בית אחרים²⁰ מתחלקות להעברות למשקי בית בישראל ומחוצה לה. משקי בית חרדיים מעבירים פחות ממשקי בית לא-חרדיים, וההבדל סביר בהתחשב בכך שהכנסתם נמוכה יותר (תרשים 13). עם זה, בין 2014 ל-2019 גדלו מאוד ההעברות של משקי בית חרדיים למשקי בית אחרים בארץ, מ-168 ש"ח בחודש ל-307 ש"ח.²¹ לעומת זאת נרשם צמצום בהעברות כאלה בשאר האוכלוסייה.²² השיעור של כלל ההעברות מתוך ההכנסה הכספית נטו של משק הבית עלה בשנים 2014-2019 במשקי בית חרדיים מ-1.6% ל-2.2%, ואילו במשקי בית יהודיים לא-חרדיים השיעור ירד מ-3.1% ל-2.7% (תרשים 13).²³

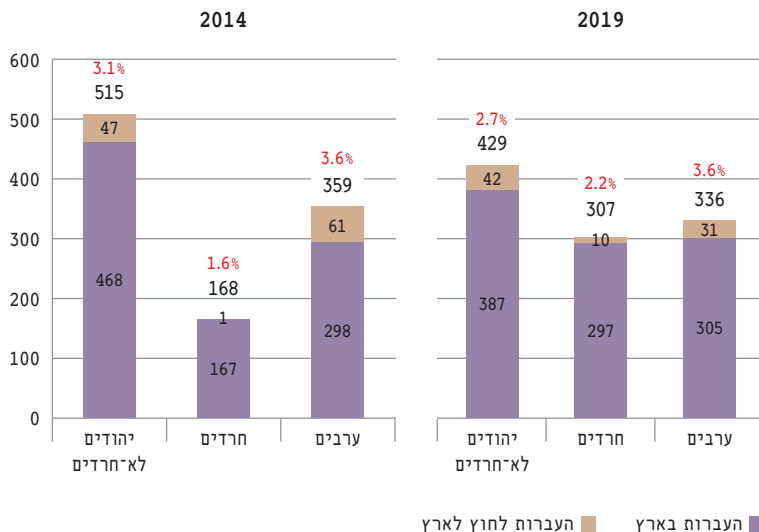
20 להגדרת המושג ראו לעיל הערה 12.

21 גידול זה אינו משתקף בשינוי בהכנסה הממוצעת מהעברות של משקי בית אחרים (תרשים 5).

22 ההעברות למשקי בית בחו"ל זניחות בכל הסוגים של משקי הבית (תרשים 13), בדומה לממצאים קודמים (רגב, 2014).

23 משקי הבית החרדיים מרבים לתרום למוסדות ולארגונים בהשוואה למשקי בית יהודיים לא-חרדיים, במספרים מוחלטים וגם יחסית להכנסה. לפי נתוני סקר ההוצאות, ב-2018 התרומה הממוצעת של משקי הבית החרדיים הייתה 191 ש"ח בחודש – פי שניים מהתרומות של משקי בית יהודיים לא-חרדיים. ב-2014 התרומה הממוצעת של משקי בית חרדיים הייתה 340 ש"ח בחודש, כלומר חלה ירידה בתקופה זו. לעומת זאת התרומות של משקי בית אחרים לארגונים ולמוסדות עלתה בתקופה זו, אך נותרה נמוכה בהשוואה למשקי בית חרדיים. יש לציין שחרדים לא רק תורמים סכומים גדולים יותר אלא גם מקבלים סיוע ממוסדות ומארגונים בסכומים גדולים יותר. לפי נתוני הסקר החברתי, אף שהם היו כ-7% בלבד ממשקי הבית ב-2018, כ-46% ממשקי הבית שקיבלו סיוע כספי ממוסדות צדקה היו חרדיים. כלומר, הרבה מעל שיעורם באוכלוסייה. מעניין גם שבשנים 2014-2018, בד בבד עם העלייה ברמת החיים של משקי הבית החרדיים עלה גם השיעור של משקי הבית החרדיים מתוך משקי הבית שקיבלו סיוע, מ-44% ל-46%.

חרשים 13
העברות למשקי בית לפי קבוצת אוכלוסייה (בש"ח)

הערה: באדום - שיעור ההעברות מחוץ להכנסה הכספית נטו.

3.א. סיכום הפרק

בשנים האחרונות גדלו ההכנסות וההוצאות של משקי הבית החרדיים ועלתה רמת החיים שלהם, כחלק מצמיחה כללית במשק, בעיקר בחמישונים התחתונים של ההכנסה. עיקר הגידול בהכנסות של משקי הבית החרדיים נבע מעלייה בהכנסה מעבודה, הן בשיעורי התעסוקה והן בגובה ההכנסות מעבודה. למרות שינויים אלו, דפוסי ההכנסה וההוצאה של משקי בית חרדיים נשארו שונים בבירור מהדפוסים של משקי בית לא-חרדיים. משקי הבית החרדיים מסתמכים יותר ממשקי הבית היהודיים הלא-חרדיים על הכנסות מקצבאות, ומשקלן של הכנסות אלו מכלל ההכנסות של משקי הבית החרדיים בשנים אלו נותר יציב - 19.5%.

פילוח ההוצאות של משקי הבית החרדיים שונה ברכיביו מהפילוח של משקי הבית היהודיים הלא־חרדיים: שיעור ההוצאה לחינוך ופנאי בשנת 2019 במשקי הבית החרדיים היה גבוה מבמשקי בית יהודיים לא־חרדיים, לעומת ההוצאה על תחבורה ותקשורת, שהיא כמחצית משל משקי בית יהודיים לא־חרדיים. למרות ההוצאה הנמוכה יחסית בתחום התחבורה והתקשורת חלה בשנים אלו עלייה של כ־4.6% בהוצאות של משקי הבית החרדיים, וסביר שהיא משקפת עלייה ברמת החיים בתחומים אלו, הכוללת הגדלת הבעלות על רכב פרטי והשימוש בתקשורת אלקטרונית, במחשבים ובאינטרנט (מלאך וכהנר, 2020). עליות ברורות נרשמו גם בהוצאות על דיור ומזון. במובן רחב יותר נוכל אפוא לראות בכך ביטוי להתבססות של מעמד ביניים חרדי ולחדירה של תרבות הצריכה למגזר החרדי (כהנר, 2020). נוסף על כך, לכל אורך התקופה הנסקרת קיים פער גדול בין ההוצאות של משקי הבית החרדיים להכנסותיהם. נדון בכך במפורט להלן בפרק ג.

חיסכון, השקעה ונדל"ן

פרק זה מבקש להשלים את תמונת המצב הכלכלי של משקי הבית החרדיים ולשם כך מתמקד בדפוסי החיסכון, ברכישת דירות ובמאזן הנכסים והחובות. בפרק זה נדון הן בזרם החיסכון והן במלאי הנכסים והחובות שהצטברו על פני זמן. לצורך בירור סוגיות אלו יצרנו סקר שהותאם לחברה החרדית באמצעות חברת הסקרים החרדית סקר כהלכה, וביצעו אותו טלפניות חרדיות. חברה זו זכתה לרמה גבוהה של אמון מצד הנסקרים החרדים ובכך אפשרה לנו לבחון גם תעסוקה והתנהלות שהנשאלים החרדים אינם מדווחים עליהן בסקרי ה"למ"ס. מנתונים אלו, בצירוף נתוני ה"למ"ס, עולות תובנות מעניינות.

ראשית, ממצאים עדכניים מסקר ההוצאות של ה"למ"ס מצביעים על כך שהאסטרטגיות שחרדים השתמשו בהן בעבר כדי לשמר את השיעור הגבוה של בעלות על דירות והשקעות בנדל"ן במידה שאינה תואמת את ההכנסות אפקטיביות פחות בשנים האחרונות. באמצע העשור הקודם עוד יכלו משקי בית חרדיים להקל על עצמם לרכוש דירות בעזרת הגדלת חובות ותשלומי משכנתה נמוכים (רגב, 2014), אך משנת 2018 גידול החובות נעצר ותשלומי המשכנתה עלו על התשלומים שמשקי בית יהודיים לא־חרדיים משלמים, למרות המיקוד של חרדים בדירות זולות יותר (רגב וגורדון, 2020).

שנית, זרמים שונים בחברה החרדית נבדלים זה מזה בשיעור הבעלות על דירה ובנורמת הרכישה: לחרדים ליטאים שיעור הבעלות הגבוה ביותר על דירות, לחרדים הספרדים שיעור הבעלות הנמוך ביותר, ובתווך נמצאים החסידיים.²⁴

²⁴ בנחונים מינהליים באפשרותנו להבחין בין חרדים מהזרם הליטאי, הספרדי והחסידי לפי מוסדות החינוך של הילדים. משקי בית חרדיים שאי־אפשר לזהות לפי שיטה זו מופיעים בנחונים שלנו "לא מזוהים". בסקר כהלכה המשתתפים נשאלים על הזרם שלהם. מרביתם משייכים את עצמם לזרם הליטאי, הספרדי או החסידי. את מי שאינם משייכים את עצמם לשום זרם או שמשייכים את עצמם לזרם קטן יותר, כגון חב"ד, אנחנו מקבצים בקבוצה אחת בשם "חב"ד ואחרים". נחוני ה"למ"ס אינם מאפשרים הבחנה בזרמים אלא אם מחברים אותם לנחונים מינהליים.

1.1. בעלות על דירות

למרות הפערים בהכנסות שהוצגו בפרק א, שיעורי הבעלות על דירה של חרדים גבוהים באופן עקבי משל יהודים לא־חרדים. לפי סקר ההוצאות, בעוד אצל יהודים לא־חרדים שיעור הבעלות (של בני 18 ומעלה) ב־2019 היה 63%, אצל חרדים הוא היה 70% (תרשים 14א). בגילים צעירים הפערים גדולים יותר: ב־2019 שיעור הבעלות של צעירים לא־חרדים מתחת לגיל 40 היה 35%, בגילים 40-59 68%, ואצל בני 60+ 78%; ואילו בקרב החרדים 57.5%, 81% ו־84% בהתאמה (תרשים 14ב).

השיעור הגבוה של בעלות על דירות בקרב חרדים נובע מגיל הנישואים הנמוך בחברה החרדית ומן הנורמה של רכישת דירה סמוך לנישואים, שעדיין רווחת במגזר החרדי. הנוהג שההורים קונים דירה לזוג הצעיר השתרשה כחלק מן המאמץ לבצר את החברה החרדית כחברת לומדים שהאברכים הצעירים בה מתמידים בלימוד התורה. במצב דברים זה נדרשת תמיכה של ההורים בקניית דירה בשל היעדר מקור פרנסה לזוג הצעיר מלבד יציאת האישה לעבודה (פרידמן, 1991). במקרים רבים, בייחוד בחברה הליטאית, מקובל שעיקר עול התשלום הוא על הורי הכלה, בייחוד בשידוך מבוקש (זיכרמן, 2014).

למרות המגמה הכללית של ירידה בשיעורי הבעלות בכל הסוגים של משקי הבית לעומת 2014, במגזר החרדי ניכרת יציבות, אפילו בגילים הצעירים (18-39), והנורמה של רכישת דירה עם הנישואים עדיין רווחת. תרשימים 14א ו־14ב מצגיגים את שיעור הבעלות על דירה לפי סקר ההוצאות.²⁵ להלן בפרק זה נראה

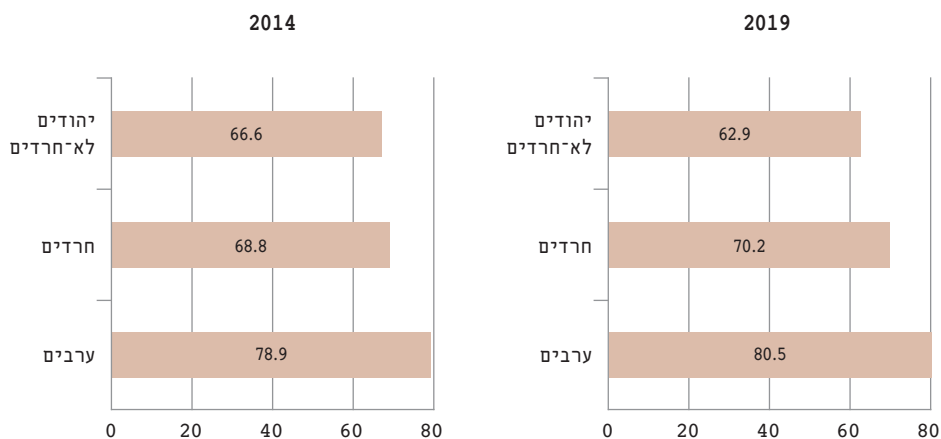
25 שיעור הבעלות על דירות בקרב חרדים בסקר כהלכה הוא 67% - כמעט זהה לשיעור בסקר ההוצאות שיצא באותה השנה (2018). על פי ממצאי סקר כהלכה שיעור הבעלות של חרדים מתחת לגיל 40 נמוך יותר מבסקר ההוצאות (כ־51.5% לעומת כ־57.5%), ושיעור הבעלות של חרדים מעל גיל 40 גבוה יותר (כ־83% עבור בני 40-59 ו־85% עבור בני 60+ בסקר כהלכה, לעומת כ־81% ו־84% בהתאמה בסקר ההוצאות). כלומר, על פי סקר כהלכה רק מחצית מן החרדים בגילי 18-39 הם בעלי דירה, אף שכל משתתפי סקר כהלכה נשואים (נשאלים רווקים לא נכללו בסקר). ממצא זה מצביע על הבדל בולט בין הרצוי למצוי - המנהג והנורמה החברתית הם קניית דירה עם הנישואים, אך בפועל כמחצית מהזוגות הצעירים עדיין אינם בעלי דירה.

שבמקורות המימון של רכישת הדירה ובנטל הכלכלי על הזוג הצעיר במימון עלויות הדירה חלו שינויים לא מבוטלים בשנים האחרונות. תרשים 14 מציג את הנתונים של סקר כהלכה בעניין בעלות על דירות.

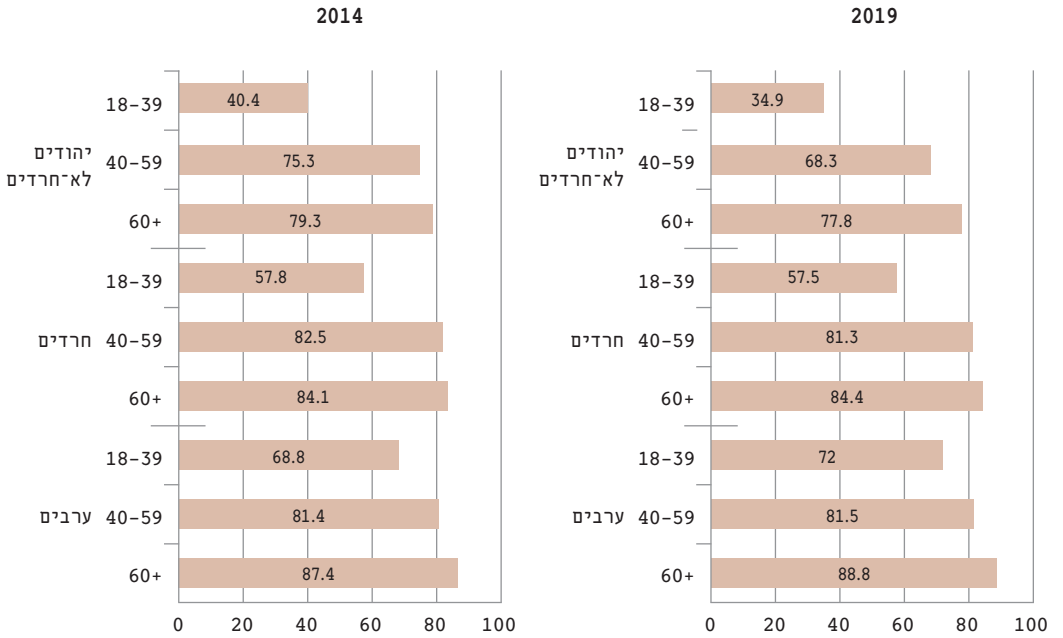
תרשים 14

בעלות על דירות לפי קבוצת אוכלוסייה – סקר הוצאות (ב-%)

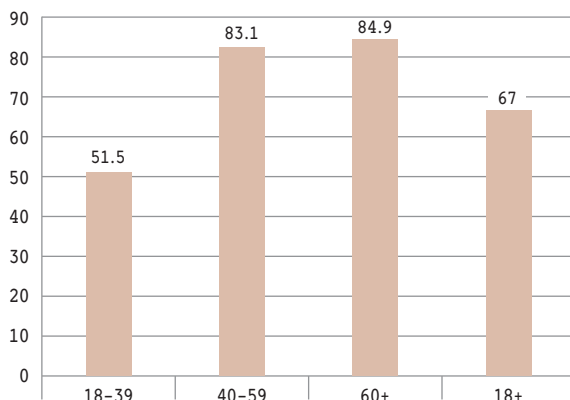
חרשים 114

בעלות על דירות לפי קבוצת אוכלוסייה וגיל - סקר הוצאות (ב-%)

חרשים 14ג

בעלות חרדים על דירות לפי גיל – סקר כהלכה (2018, ב-%)

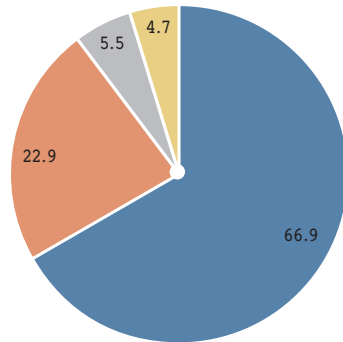
ב.1.א. שיעור רוכשי הדירות

היציבות בשיעור הבעלות על דירות אצל החרדים משתקפת גם בשיעור החרדים שרוכשים דירות.²⁶ לפי נתונים מנהליים, כ-49% ממשקי הבית החרדיים קנו לפחות דירה אחת בעשור 2008-2018. לפי סקר כהלכה, כשליש ממשקי הבית החרדיים (בכל הגילים) קנו דירה בעשור שלפני ביצוע הסקר (2008-2018) – שיעור נמוך בהרבה מן הנתונים המינהליים (תרשים 15).²⁷ לפי סקר כהלכה 69% מקוני הדירות רכשו אותן כדירה ראשונה למגורים, 17% הם משפרי דור, ו-14% משקיעים. הסיבה לכך שהעלייה בשיעור הרכישה אצל חרדים אינה מתורגמת לעליות דומות בשיעור הבעלות היא שיעור הילודה הגבוה בחברה החרדית, שבגללו הקצב של רכישת הדירות אינו מסוגל להדביק את הפער (רגב וגורדון, 2020).

26 בתרשים 25 מוצגת בדיקה מקבילה לדפוסי הרכישה של משקי בית מתחת לגיל 50 כדי להתמקד ברכישת דירה למגורים, אך ההבדלים בחוצאות אינם גדולים.

27 ייתכן שחלק מההבדל נובע מניסוח השאלה בסקר כהלכה, שם שואלים "האם בעשור האחרון קנית דירה עבור עצמך?".

חרשים 15
רכישת דירה בעשור שלפני ביצוע הסקר (2008-2018)
ומוטיבציה - נחוני סקר כהלכה (ב-%)

- לא
- כן, דירה ראשונה למגורים שלי
- כן, מכרתי דירה אחת וקניתי אחרת לשיפור דיור
- קניתי דירה או דירות להשקעה

2.1. חיטכון, השקעה והתנהלות כלכלית ברכישת הדירה

כדי להבין את ההתנהלות הכלכלית המאפשרת את השיעורים הגבוהים של רכישה ובעלות על דירה שהוצגו לעיל יש לבחון את תחום החיטכון וההשקעה, את מחירי הדירות שנרכשו ואת מי שנושא בנטל הרכישה. סקר ההוצאות של הלמ"ס מגדיר חיטכון – כספים שמשק הבית מעביר לאפיקי חיטכון – ומכיל נתונים על זרמי חיטכון בלבד.²⁸ הגדרה זו שונה מהאופן שבדרך כלל אנו חושבים

28 ישנן שלוש קטגוריות של אפיקי חיטכון בסקר ההוצאות של הלמ"ס: חיטכון פיננסי, הכולל תשלומים לקופות גמל, קרנות השתלמות, ביטוח מנהלים וכל סוג דומה של חיטכון

על חיטכון – ההפרש בין הוצאות להכנסות. נחזור להגדרה זו להלן כאשר נבדוק את הפער בין הכנסות להוצאות. כפי שנראה להלן, שינוי זה נובע מהתחייבויות כספיות גדולות יותר (מינוף) ומעלייה בתשלומי המשכנתה.

על פי סקר ההוצאות, בשנת 2014 החיטכון הכולל של משק בית יהודי לא־חרדי ממוצע היה כ־4,232 ש"ח בחודש, ושל משק בית חרדי כ־3,381 ש"ח. עד שנת 2019 גדל בהדרגה החיטכון של משק הבית הלא־חרדי ל־5,797 ש"ח. הגידול בחיטכון של משקי הבית החרדיים היה דרמטי עוד יותר והגיע בשנת 2019 ל־6,130 ש"ח. בהתחשב בכך שההכנסה הממוצעת של משק הבית החרדי הייתה באותה השנה שני שלישים בלבד מההכנסה הממוצעת של משק בית יהודי לא־חרדי, ההבדל מפתיע (החיטכון של משק הבית החרדי היה כ־80% מהלא־חרדי ב־2014, וכ־105% ממנו ב־2019).

אף שכלל ההכנסות של משקי הבית החרדיים נמוכות, ההוצאות שלהם בתחום ההשקעה בנדל"ן דומות להוצאות של משקי הבית שאינם חרדיים ואף עולות עליהן. אם בשנת 2014 ההשקעה הייתה דומה בשני המגזרים – כ־2,300 ש"ח בחודש²⁹ – הרי בשנת 2019 ההשקעה של החרדים הייתה גדולה הרבה יותר – 4,222 ש"ח בחודש לעומת 2,399 ש"ח במשקי בית לא־חרדיים.³⁰ החיטכון האחר (רכישת מכונית, תנועת חובות על חשבון דירה ועוד – ראו פירוט להלן בסעיף

29 כפי לטווח בינוני וארוך, אבל גם תשלום פרמיות לביטוח חיים ופירעון משכנתאות; השקעה בנדל"ן, הכוללת קניית דירה למגורים והוצאה על שיפור דירה קיימת (נתונים על רכישת דירה שאינה למגורים אינם זמינים לשנים הנדונות); אחר – קטגוריה זו כוללת רכישת מכונית, תנועת חובות על חשבון דירה וההפרש הכספי ממכירה וקנייה של רהיטים, כלי רכב ונכסים בני קיימא דומים. ההוצאות לרכישת דירה מחולקות בין הקטגוריות: החזרי משכנתה רגילים נכללים בחיטכון פיננסי; תשלומים לרכישת דירה מתוך הון העצמי נכללים בהשקעה בנדל"ן; הלוואות נוספות לצורך החזר משכנתה או פירעון מוקדם שלה נכללות בחיטכון האחר. עוד על הקטגוריה אחר ראו להלן בסעיף ב.2.ב.

29 ב־2011 ההשקעה בנדל"ן של חרדים הייתה גבוהה מעט יותר (רגב, 2014), אך, השוואה זו בעייתית בשל שינויים בהגדרת החרדים בסקר. על כך ראו להלן בנספח א.

30 בתקופה שבין שתי השנים נצפו תנודות. ב־2014 ההשקעה בנדל"ן הייתה דומה בין משקי הבית – סביב 2,300 ש"ח בחודש. למרות עליות וירידות בסכום ההשקעה בכלל משקי הבית מאז, הן נשארו קרובות יחסית גם בשנים 2015–2017, ב־2018 פחתה באופן ניכר ההשקעה הממוצעת של משקי בית חרדיים בנדל"ן, וב־2019 עלתה שוב.

ב.2. במשקי בית חרדיים היה בממוצע שלילי בשנות 2014 – 252- ש"ח בחודש – וב-2018 חיסכון חיובי של 449 ש"ח בחודש.³¹ ב-2019 הוא שוב היה שלילי וגדול מאוד – 1,112- ש"ח בחודש. אצל יהודים לא-חרדים החיסכון האחר נשאר שלילי, אך הצטמצם. תרשים 16 מתאר את המגמות בחיסכון. את התנוודתיות בחסכונות ובהשקעות אפשר אולי לייחס לשינויים בשוק הנדל"ן בשנים אלו בשל תוכנית "מחיר למשתכן". ואולם גם אם מתעלמים מהתנוודות, באופן עקבי ההשקעה של משקי הבית החרדיים בנדל"ן גבוהה מאוד יחסית להכנסות.

באמצעות סקר כהלכה ביקשנו לקבל מידע על מלאי החסכונות והחובות נוסף למידע הקיים מסקר ההוצאות על זרמי החיסכון. תוצאות הסקר העלו שרק ל-36.6% ממשקי הבית החרדיים יש חסכונות. אפיק החיסכון העיקרי שלהם הוא חיסכון בבנק, ובו משתמשים קרוב לרבע ממשקי הבית (וקרוב לשני שלישים מן החוסכים). שני אפיקי חיסכון משניים הם גמ"חים (10%) וקופות גמל וקרנות השתלמות (8%). שיעור זניח של משקי בית חרדיים מחזיקים חסכונות משמעותיים אצל קרובי משפחה, חברים או במזומן. סך כל החיסכון הממוצע שדווח בכל האפיקים היה כ-56 אלף ש"ח.³² תרשים 16 מראה את אפיקי החיסכון של משקי הבית החרדיים.

31 בשנת 2011 החיסכון השלילי היה גדול בהרבה (רגב, 2014).

32 לרבות משקי בית שאין להם חסכונות. הממוצע אצל משקי בית שיש להם חסכונות הוא כ-119 אלף ש"ח. יש לשים לב שמדובר במלאי – סך כל החסכונות – ולא בזרם – הכמות שנחסכה בכל חודש.

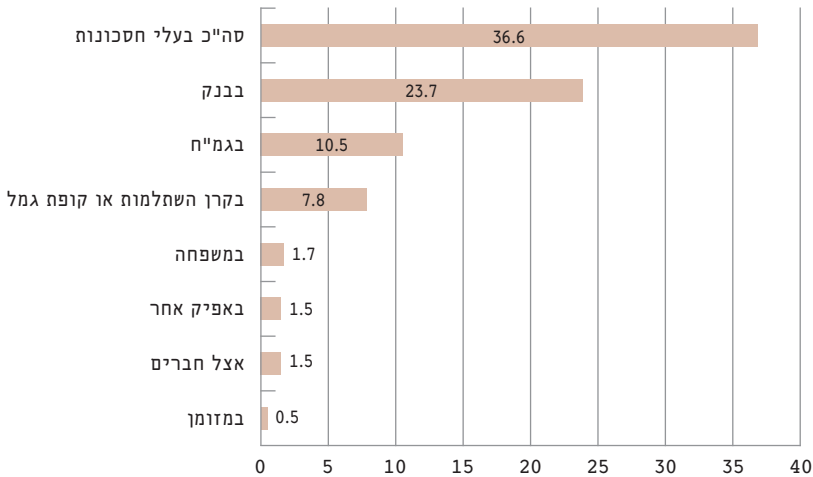
חרשים 16

זרמי חיטכון (רכישת נכסים) - סקר הוצאות (בש"ח)

חרשים 116

אפיקי החיסכון בציבור החרדי - נתוני סקר כהלכה (ב-%)

הערה: צירוף הקטגוריות עולה על 36.6% בשל העובדה שיש משיבים המשתמשים ביותר מאפיק חיסכון אחד.

2.2.א. השקעה בנדל"ן

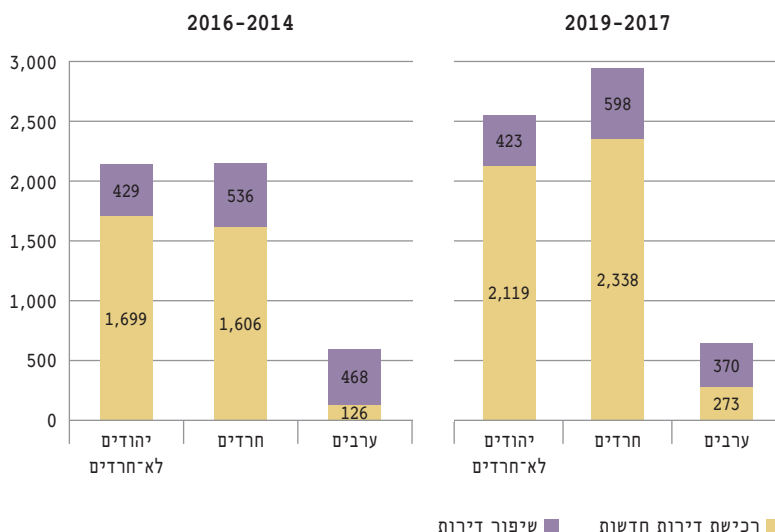
מכיוון שההשקעה הכוללת של משקי בית חרדיים בנדל"ן הייתה תנודתית בשנים 2014-2019³³, הסתכלנו על ממוצעים תלת-שנתיים של הרכיבים שלה - השקעה ברכישת דירות חדשות והשקעה בשיפור הדירות: בהשקעה ברכישת דירות חדשות נצפתה עלייה - בשנים 2014-2016 1,606 ש"ח בחודש, ובשנים 2017-2019 2,338 ש"ח; גם ההשקעה בשיפור הדירות עלתה בשנים אלו, אם כי באופן מתון יותר - מ-536 ש"ח ל-598 ש"ח. אצל יהודים לא-חרדים העלייה בהשקעה ברכישת דירות חדשות הייתה מתונה יותר - 1,699 ש"ח בשנים 2014-2016, נתון דומה למדי למשקי בית חרדיים, ו-2,119 ש"ח בשנים 2017-2019,

33 למשל, בשנת 2014 ההשקעה הממוצעת ברכישת דירות של משקי בית חרדיים הייתה 1,924 ש"ח בחודש, ב-2015 היא צנחה ל-896 ש"ח, ב-2017 עלתה שוב עד ל-2,365 ש"ח, ב-2018 ירדה ל-999 ש"ח, וב-2019 עלתה ל-3,650 ש"ח.

נמוך ממשקי הבית החרדיים. בתרשים 17 אנו מראים את ההשקעה בנדל"ן לפי סעיפי השקעה.

תרשים 17
השקעה חודשית בנדל"ן לפי סעיפי השקעה – סקר הוצאות (בש"ח)

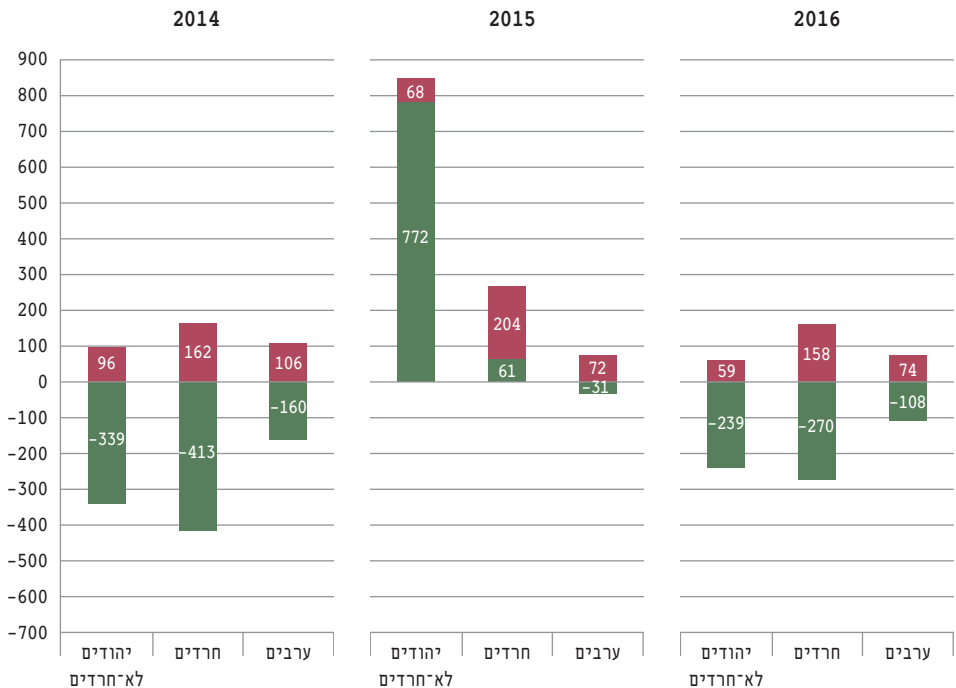

1.2.1. מינוף נוסף

למרות העלייה המצומצמת בהשקעה בנדל"ן של משקי בית חרדיים, היא ממשיכה להיות גבוהה בהשוואה להכנסה. כיצד אפשר להסביר זאת? הסבר אפשרי אחד הוא מינוף נוסף, מעבר ללקיחת המשכנתה – משקי הבית החרדיים נכנסים לחובות גדולים יותר כדי לממן את ההשקעות. את ההסבר הזה אפשר לבדוק לפי תנועת החובות על חשבון דירה של משק הבית. זהו אחד הרכיבים בחיסכון האחר: תנועת חובות שלילית משמעותה שמשק הבית מקבל התחייבויות חדשות כדי לעמוד בתשלומי המשכנתה והחובות גדלים, ואילו תנועה חיובית מלמדת על צמצום החוב ופירעון מוקדם. זה אכן היה המצב בשנת 2014, ואומנם היו שנים לאחר מכן שירדה בהן תנועת החובות, אך בשנת 2019 היא שוב גדלה

והגיעה לשיא חדש.³⁴ לעומת זאת תנועת החובות של משקי בית לא־חרדיים נותרה שלילית, גם אם הצטמצמה.³⁵ המשמעות של ממצאים אלו היא שנכון לשנת 2019 משקי הבית החרדיים נוטים למינוף נוסף (מעבר למשכנתה) כדי לקנות דירות. תרשים 18 מציג את פירוט החיסכון החודשי האחר. כפי שנראה להלן, הסבר נוסף טמון בתשלומי המשכנתה עצמם.

תרשים 18
חיסכון חודשי אחר – סקר הוצאות (בש"ח)

34 אומנם קשה להשוות במדויק בין הנחונים במהלך השנים (ראו להלן בנספח א), אך השינוי מובהק גם לעומת המצב ב־2011 – אז החובות של משקי הבית החרדיים גדלו במהירות לעומת כל הסוגים האחרים של משקי הבית (רגב, 2014).

35 יוצאת מן הכלל שנת 2015, שבמהלכה כל משקי הבית צמצמו חובות באופן חריג.

חרשים 18 - המשך

ב.ג. תשלומי משכנתה

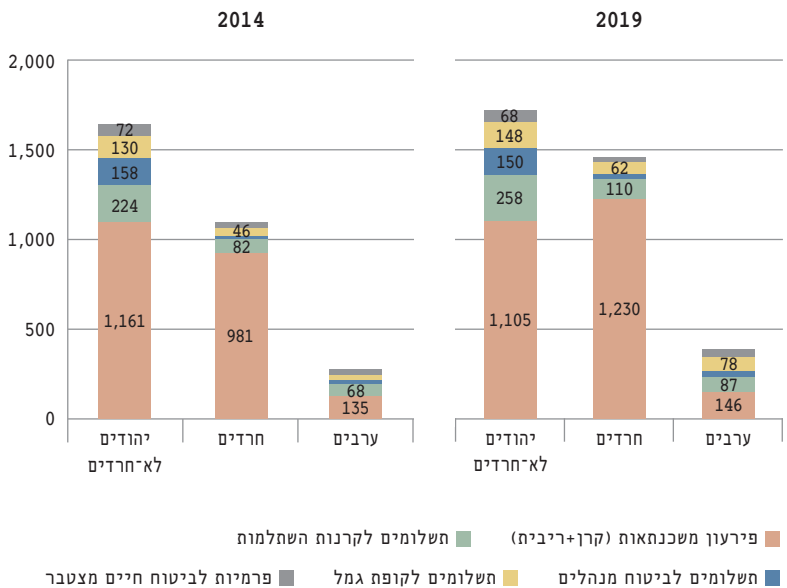
הסבר אפשרי אחר להשקעה הגבוהה של חרדים בנדל"ן ביחס להכנסתם הוא הבדל בתשלומי המשכנתה. עבור יהודים חרדים ולא־חרדים, הרכיב העיקרי של החיסכון הפיננסי הוא תשלום המשכנתה. ב־2019 תשלום המשכנתה החודשי הממוצע של משק בית חרדי היה ש"ח³⁶ 1,230 – יותר מהתשלום החודשי הממוצע של משק בית יהודי לא־חרדי, ש"ח 1,105. מדובר בעלייה של 25% בהוצאה הזאת לעומת 2014, אז תשלום המשכנתה הממוצע של משק הבית החרדי היה ש"ח 981 בחודש – נמוך גם לעומת משקי בית יהודיים לא־חרדיים. לשם השוואה, לפי נתוני הלמ"ס בתקופה זו התייקר מדד מחירי הדירות בכ־19% בלבד, ותשלומי המשכנתה של יהודים לא־חרדים ירדו מעט. המגמה של עלייה בתשלום המשכנתה של משקי בית חרדיים עקבית. כמו כן, תשלומי המשכנתה של משק הבית החרדי גדלו מהר יותר מהגידול בהכנסה: ב־2014 הם היו כ־6.5% מההכנסה של משק הבית, וב־2019 6.8%. לשם השוואה, במשקי בית יהודיים לא־חרדיים נטל המשכנתה ירד מ־4.7% ל־4.2% מההכנסה הממוצעת באותן שנים.

העלייה בתשלומי המשכנתה הממוצעים של החרדים הייתה הן בשיעור משקי הבית החרדיים המשלמים משכנתה, מ־39.9% ל־42.7%, והן בסכום הממוצע, מ־2,459 ש"ח בחודש ל־2,878 ש"ח בחודש.³⁷ לעומתם, שיעור משקי הבית היהודיים הלא־חרדיים שלקחו משכנתה נשמר, ובגודל המשכנתה כמו גם במדד מחירי הדירות נרשמה עלייה מתונה בהשוואה למשקי הבית החרדיים. תרשים 19 מפרט את רכיבי החיסכון הפיננסי החודשי של משקי הבית, ותרשימים 20–21 את שיעור משלמי המשכנתה וגובה התשלומים.

36 כולל משקי בית שאינם משלמים משכנתה – להם חושב תשלום אפס.

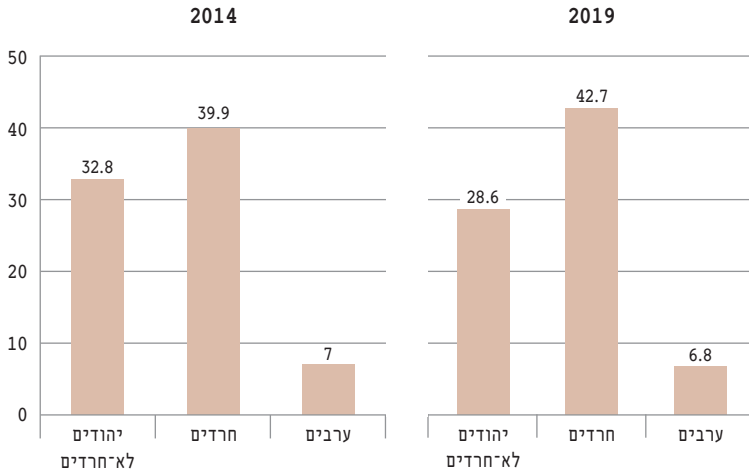
37 כלומר, לא כולל משקי בית שאינם משלמים משכנתה.

חרשים 19
חיטכון פיננסי חודשי - סקר הוצאות (בש"ח)

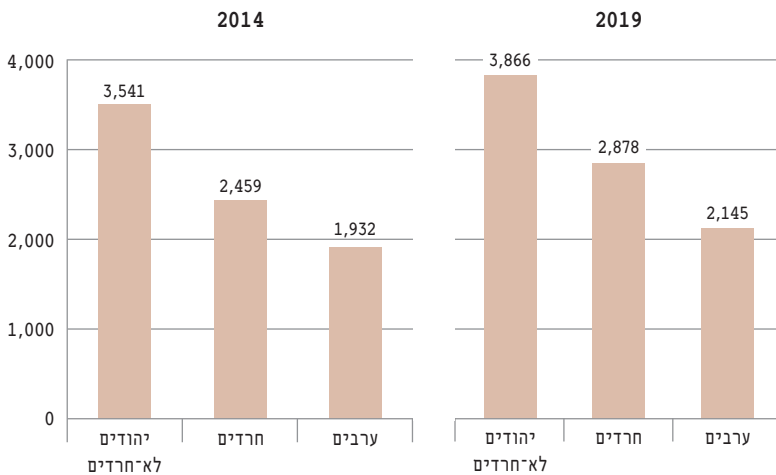
חרשים 20

שיעור משקי הבית החרדיים המשלמים משכנתה - סקר הוצאות (ב-%)

חרשים 21

משכנתה ממוצעת - סקר הוצאות (בש"ח)

ב.2.1. מחירי הדירות שנרכשו

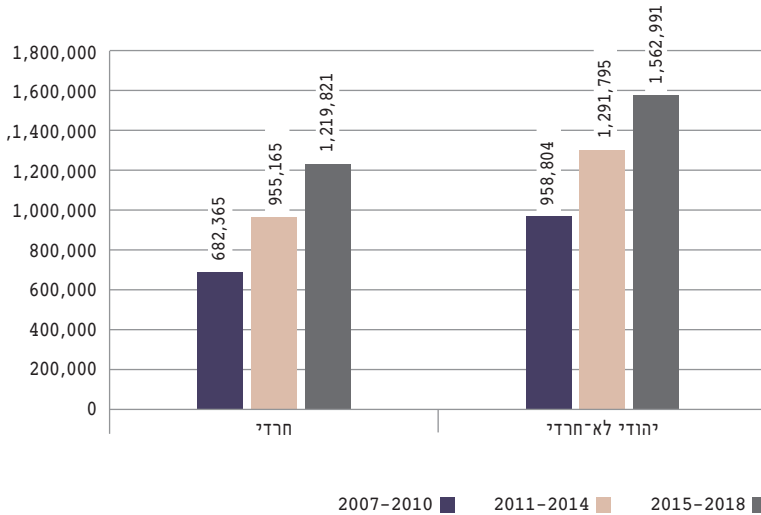
מינוף נוסף ושמירה על תשלומי משכנתה נמוכים על ידי פרישתם לתקופה ארוכה או קניית דירות זולות נחשבו בעבר לשיטות שבאמצעותן משקי הבית החרדיים מצליחים להשקיע בנדל"ן ברמות הדומות להשקעות של משקי בית לא־חרדיים בלי שתהיה להם אותה רמת הכנסה, וכן לשמור על שיעורים גבוהים של בעלות על דירה (רגב, 2014). האם שיטות אלו עדיין טובות? לעיל ראינו שבשנים האחרונות תשלומי המשכנתה עלו והמינוף הנוסף הצטמצם. כעת נבדוק את הטענה בדבר הדירות הזולות.

בשנים האחרונות עלו מחירי הדירות במידה ניכרת לכלל האוכלוסייה בישראל. עם זאת, קצב העלייה היה שונה בין קבוצות האוכלוסייה השונות: מחיר דירה ממוצעת שנקנתה על ידי משק בית יהודי לא־חרדי בשנים 2007-2010 היה כ־959 אלף ש"ח, ומחיר זה עלה לכמיליון וחצי ש"ח בשנים 2015-2018 – עלייה של כ־63%; מחיר דירה ממוצעת שחרדים רכשו עלה מ־682 אלף ש"ח ב־2007-2010 ל־1.2 מיליון ש"ח ב־2015-2018 – עלייה של כ־78% (תרשים 22). אומנם הדירות שחרדים קנו נותרו זולות יותר, אך המחיר שלהן עלה יותר מהעלייה במחיר הדירות שרכשו יהודים לא־חרדים, וכתוצאה מכך הפערים במחירי הדירות בין חרדים ובין לא־חרדים הצטמצמו.³⁸ תרשים 22 מציג את המחיר הממוצע של הדירות שרכשו במהלך השנים 2007-2018 משקי בית מזרמים חרדיים וכן יהודיים לא־חרדיים.

38 ברכישת דירה ראשונה הממצאים שונים במקצת. לפי רגב וגורדון (2020) הפערים במחירים ברכישת דירה ראשונה בין חרדים ללא־חרדים היו 19% (הלא־חרדים שילמו יותר) בשנה 1999, עלו ל־42% בשנת 2010, היו 35%-40% בשנים 2011-2016, וירדו ירידה חדה ל־28% בשנת 2017. רגב וגורדון מייחסים ירידה זו לחוכנית "מחיר למשתכן", שהוזילה מאוד את הדירות הראשונות ללא - חרדים.

תרשים 22

מחיר דירות שנרכשו בשנים 2018-2007 לפי קבוצת אוכלוסייה - נתונים מינהליים (בש"ח)

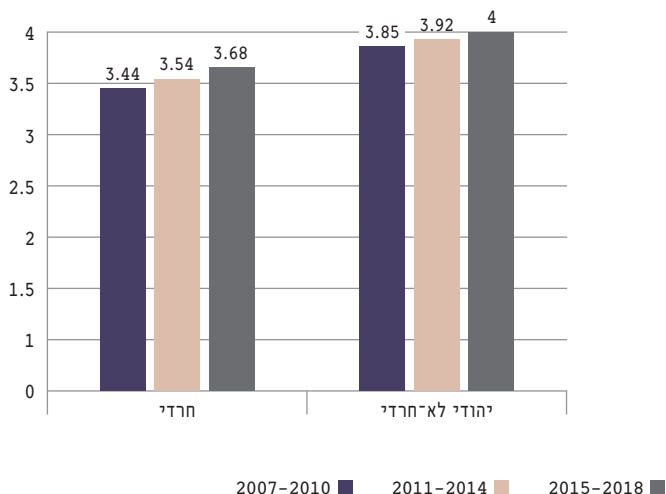

מספר החדרים בדירות שנקנו בשנים 2018-2015 גדול במעט ממספר החדרים בדירות שנקנו בשנים 2014-2007. עלייה זו ניכרת אצל חרדים (מ־3.44 חדרים ל־3.68 חדרים) יותר מאשר בקרב יהודים לא-חרדים (מ־3.85 חדרים ל־4 חדרים). תרשים 23 מציג את מספר החדרים הממוצע של הדירות שנרכשו. הנתונים מראים שמאז 2007 הפערים בין יהודים חרדים ללא-חרדים בגודל הדירה ובשווייה הצטמצמו ושהדירות שחרדים קונים כנראה כבר אינן קטנות וזולות כבעבר.

חרשים 23

מספר חדרים בדירות שנרכשו בשנים 2018-2007 לפי קבוצת אוכלוסייה - נחונים מינהליים

מהממצאים שהצגנו נראה שהשיטות שמשקי בית חרדיים השתמשו בהן בעבר כדי לרכוש דירות כבר מתאימות פחות. עד לטביבות שנת 2014 היה אפשר לרכוש דירות קטנות יחסית במחירים זולים, או עם החזרי משכנתה נמוכים ומינוף נוסף. מנגד, בשנים האחרונות משקי בית חרדיים רוכשים דירות יקרות יותר, החזרי המשכנתה גבוהים יותר, והמינוף הנוסף נמוך יותר.

2.1.ה. נטל רכישת דירה

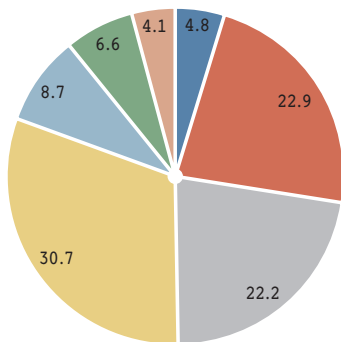
האם קיימות דרכים אחרות לממן רכישת דירות שקשה לזהות בסקרי ההוצאות והנתונים המינהליים? דרך אחת היא העברת הון בין-דורית - ההורים מסייעים לילדיהם במימון הדירה. בסקר כהלכה 38% ממשקי הבית החרדיים השיבו שיש להם ילדים נשואים. כשני שלישים מהם דיווחו שבעשור האחרון קנו לילדיהם או סייעו לילדיהם לקנות לפחות דירה אחת. מסבר הדירות הממוצע שמשק בית עם ילדים נשואים סייע בקנייתן בשנים 2008-2018 הוא כ-2.3 דירות (בשקלול

האנשים שלא סייעו כלל), וסך הכסף שמשק בית כזה השקיע בקניית דירות לילדים באותו עשור הוערך ב־372 אלף ש"ח.

בחלוקת הנטל, בכ־40% מהמקרים את עיקר הנטל או כולו נשא הזוג המתחתן, ב־22% הנטל התחלק בשווה בין ההורים לזוג הצעיר, וב־28% מן המקרים את עיקר הנטל או כולו נשאו ההורים (שאר הנשאלים לא ידעו או סירבו לענות). אם כן, בכמעט שני שלישים מן המקרים (62%) הזוג הצעיר קיבל על עצמו מחצית או יותר מן המחויבות הכספית של עלות הדירה.

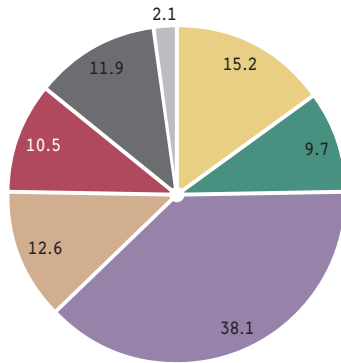
במבט לעתיד, 23% מההורים העריכו כי לא יוכלו להעניק את הסיוע שהעניקו לילדים שכבר התחתנו או לא יוכלו לסייע כלל. הערכת ההורים בסקר תואמת את המידע שעלה בשיחות הרקע: מרואיינים העריכו כי בעבר הורים יכלו לקנות דירה לילדים בעצמם אך כיום להורים רבים אין אפשרות לסייע לכל ילדיהם, ובמקום זה הם נותנים אחוז מסוים, הזוג משלים את כל השאר, והמשכנתה משולמת על ידי הזוג הצעיר ולא על ידי ההורים. אחד מן המרואיינים גם סיפר שהתקופה שבה תופעה זו של זוגות צעירים שמתחייבים יותר מההורים התחזקה הייתה בסביבות השנים 2014–2015. עיתוי זה תואם במידת מה את הממצאים שלנו, שבשנים האחרונות יותר משקי בית לוקחים משכנתה. תרשים 24 מראה איך התחלק נטל קניית הדירה (לפי הערכת נשאלים עם ילדים נשואים), ותרשים 24 מראה איך ההורים מעריכים את יכולתם לסייע לילדים שטרם התחתנו.

תרשים א24
חלוקת הנטל בקניית דירה לילדים (ב-%)

- רק על ההורים (של אחד או שני בני הזוג)
- בעיקר על ההורים (של אחד או שני בני הזוג)
- פחות או יותר שווה בשווה - ההורים והזוג
- בעיקר על הזוג המתחתן
- רק על הזוג שהתחתן
- לא יודע
- מסרב לענות

תרשים 224
הערכת סיוע עתידי (ב־%)

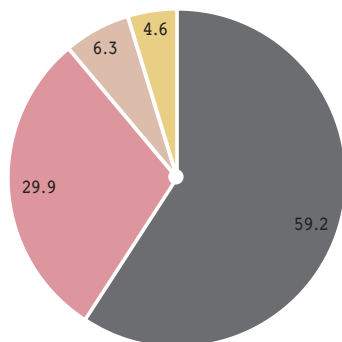
- כל הילדים נשואים
- יותר משסייעתם לילדיכם שכבר נשואים
- כפי שסייעתם לילדיכם שכבר נשואים
- פחות משסייעתם לילדיכם שכבר נשואים
- לא תוכלו לעזור להם כלל ברכישת דירה
- לא יודע
- מסרב לענות

1.2.1. רכישת דירות למגורים

כדי לבדוק מה הנתונים על רכישת דירות למגורים מלמדים הגבלנו את הנתונים המיניהליים מתרשים 17 למשקי בית שראשם מתחת לגיל 50 (בהנחה שבגילים מבוגרים יותר עיקר הרכישות הן להשקעה או לילדים). שיעור הרכישה בגילים אלו הוא ככלל גבוה יותר – כ־56% ממשקי הבית החרדים מתחת לגיל 50 רכשו דירה במהלך השנים 2008–2018 (בקרוב חרדים בכל הגילאים שיעור זה עמד על 49% בלבד). גם כאן ניכר הפער בין הנתונים הרשמיים לדיווח בסקר כהלכה, בו 41% בלבד דיווחו על רכישת דירה (תרשים 25). עוד נמצא בסקר כהלכה כי גם מתחת לגיל 50 שיעור ניכר של משקי בית קונים דירה להשקעה, והממצא מתאים לממצאיהם של רגב וגורדון (2020) על הגידול ברכישה להשקעה בחברה החרדית גם במשפחות צעירות.

תרשים 25

שיעור משקי הבית שראשם מתחת לגיל 50 ושקנו דירה בשנים 2008-2018, והמוטיבציה שלהם לרכישה - נתוני סקר כהלכה (ב-%)

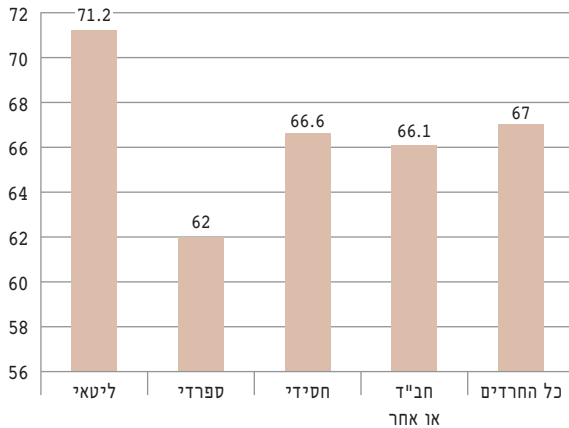
- לא
- כן, דירה ראשונה למגורים שלי
- כן, מכרתי דירה אחת וקניתי אחרת ליפור דיוור
- קניתי דירה או דירות להשקעה

3.1. השוואה בין זרמים בחברה החרדית

הממצאים של סקר כהלכה מעלים שבחברה החרדית שיעור הבעלות הגבוה ביותר על דירה הוא בזרם הליטאי - 71% ממשקי הבית הם בעלי דירות; בקרב החסידים, כולל חב"ד ואחרים, שיעור הבעלות הוא בערך שני שלישים; ולחרדים ספרדים שיעור הבעלות הנמוך ביותר - 62%. תרשים 26 מציג את שיעורי הבעלות לפי זרמים.

תרשים 26

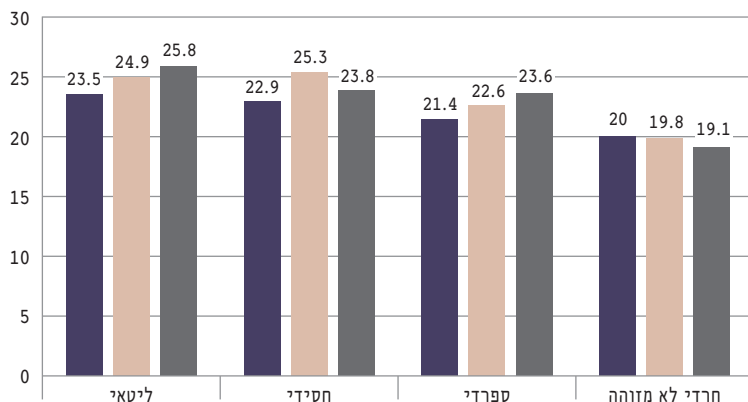
בעלות חרדים על דירות לפי זרם, 2018 - סקר כהלכה (ב-%)

לפי הנתונים המינהליים, בקרב חרדים ליטאים³⁹ וספרדים שיעור משקי הבית שרכשו דירה למגורים עלה בהתמדה לאורך השנים 2007-2018. אצל חסידיים הייתה עלייה בשנים 2011-2014, ובשנים 2015-2018 חלה ירידה (תרשים א27). שיעור הרכישה הגבוה ביותר היה במשקי בית מהזרם הליטאי. שיעורי הרכישה הנמוכים ביותר שנמצאו הם בזרם הספרדי. בסך הכול בשנים 2008-2018 בקרב ליטאים כ-55% קנו דירה, בקרב חסידיים כ-50%, בקרב ספרדים כ-46% ובקרב חרדים ללא זרם מזוהה כ-41%. אם נתמקד רק במשקי בית חרדיים מתחת לגיל 50, נראה כי שיעורי הרכישה גבוהים יותר אך המגמות דומות (תרשים א27).

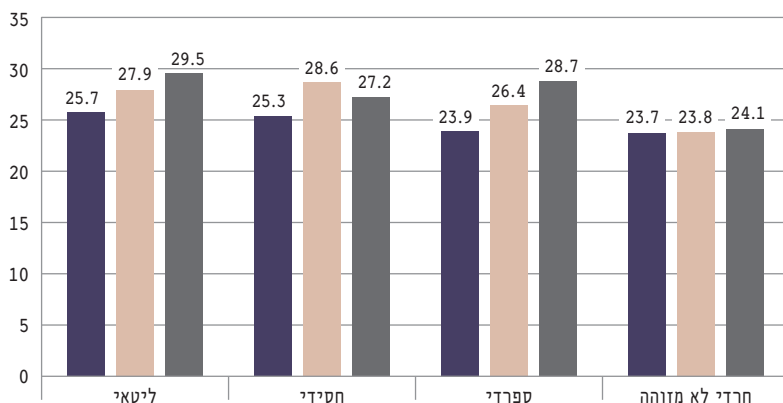
תרשים 27

שיעור משקי הבית החרדיים בכל הגילאים שרכשו דירות לפי זרם ותקופה (ב-%)

תרשים 27

שיעור משקי הבית מתחת לגיל 50 שרכשו דירות לפי זרם ותקופה (ב-%)

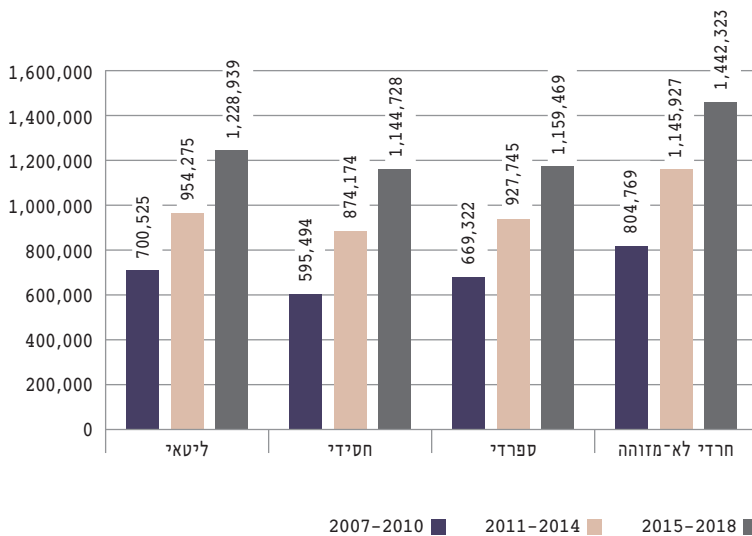
2007-2010 ■ 2011-2014 ■ 2015-2018 ■

מקור: שילוב של הנתונים מסקר הוצאות ושל נתונים מינהליים: מספר משקי הבית מסקר ההוצאות ומספר הרכישות הרשומות במאגר המינהלי.

אנו מזהים פער גם בין הקבוצות החרדיות בעלייה במחיר רכישת הדירות: העלייה החדה ביותר נרשמה במחירי דירות שקנו חסידים, מ־595 אלף ש"ח ב־2007-2010 ל־1.14 מיליון ש"ח ב־2015-2018, עלייה של כמעט פי שניים; עלייה מתונה יותר נרשמה במשקי בית ספרדיים – 73% – וליטאיים – 75%. בקרב חרדים הדירות היקרות ביותר שנקנו היו מזרם לא מזוהה, ואחריהם בפער ניכר ליטאים (תרשים 28). הפערים קיימים גם בגודל הדירה מספר החדרים הממוצע בשנים 2007-2010 היה 3.37 אצל ליטאים וחסידים, ו־3.48 אצל ספרדים; ב־2015-2018 3.59 אצל ליטאים, 3.63 אצל חסידים ו־3.73 אצל ספרדים.

תרשים 28

מחיר דירות שנרכשו בשנים 2007-2018 לפי זרם - נחונים מינהליים (בש"ח)

אצל הליטאים הסיוע היה הגדול ביותר – 80% ממשקי הבית עם ילדים נשואים קנו להם דירה או סייעו ברכישת דירה בעשור זה, לעומת כשני שלישים אצל החסידים וכמחצית אצל הספרדים. הליטאים סייעו בקניית 2.9 דירות בממוצע, לעומת 2.1 דירות אצל חסידים ו־1.7 דירות אצל ספרדים. לעומת זאת אצל

החסידיים הסכום שהושקע היה הגבוה ביותר – כ־642 אלף ש"ח בממוצע על פני העשור, לעומת כ־256 אלף אצל ליטאים ו־151 אלף אצל ספרדים.

בחינת הנתונים על חלוקת הנטל ברכישת הדירה בחלוקה למגזרים מגלה פערים גדולים: בקרב הליטאים רק ב־37% ממשקי הבית הזוג המתחתן קיבל על עצמו מחצית או יותר מן המחויבות, לעומת 75% אצל הספרדים ו־74% אצל החסידיים. באשר לסיוע עתידי: 20% מן ההורים הליטאים אמרו שלא יוכלו לסייע לילדיהם שטרם נישאו באותו ההיקף שסייעו לילדיהם שכבר נישאו; בקרב הספרדים והחסידיים שיעור ההורים שיתקשו לסייע בעתיד היה אף גבוה יותר – 27% אצל הספרדים, ו־26% אצל החסידיים.

4.1. טיכום הפרק

בפרק זה ראינו כיצד נורמות חברתיות שונות במגזר החרדי משתנות מסיבות כלכליות או רגולטוריות. למרות העלייה בהכנסות של משקי הבית החרדיים שנצפתה בפרק א, האיתנות הכספית שלהם לא התחזקה. החוב הממוצע של משקי הבית החרדיים הוא קרוב לחצי מיליון ש"ח, בעוד החסכונות שלהם צנועים – כעשירית מכך. העלייה במחירי הדיור הביאה להגדלת ההתחייבויות הכספיות בצורת חובות גדולים לבנקים ותשלומי משכנתה גבוהים מבעבר. הנורמות של בעלות על דירה ורכישת דירה עם הנישואים במגזר החרדי עדיין רווחות – מה שהשתנה הוא שהנטל ברכישת הדירה עובר מההורים אל הזוגות הצעירים, ורובם מקבלים על עצמם לשלם בין מחצית לכלל העלות של הדירה.

הנורמה של רכישת דירות עם הנישואים רווחת במיוחד בציבור הליטאי, ושם ההורים עדיין נושאים במרבית הנטל של הרכישה. גם עלות הדירה במגזר זה היא הגבוהה ביותר. במגזרים הספרדי והחסידי הדירות הנרכשות זולות במעט והזוג הצעיר הוא שמשלם את מרבית הסכום.

מקורות הפער בין הוצאות להכנסות אצל חרדים

בפרק א הבחנו שההוצאה הממוצעת של משק הבית החרדי גבוהה במידה רבה מההכנסה, ובפרק ב ראינו שאף שהנטל לרכישת הדירה הולך וכבד, נורמת הבעלות עדיין רווחת. בפרק זה ננסה להבין מה מקור הפער בין ההוצאות להכנסות. לשם כך נבחן שלושה הסברים אפשריים: ריבוי משקי הבית הצעירים, תעסוקה לא מדווחת (ידועה גם כלא פורמלית, לא מוצהרת, בשחור) והלוואות לא פורמליות של גמ"חים.

אנו מוצאים כי ריבוי משקי הבית הצעירים בחברה החרדית אינו יכול להסביר את הפער: בקרב החרדים גם משקי בית מבוגרים יחסית (גילי 40-59) מוציאים בממוצע יותר משהם מכניסים, והפער מתהפך רק במשקי בית שראשם מעל גיל 60. לעומת זאת במשקי בית לא־חרדיים רק צעירים מוציאים בממוצע יותר מהכנסתם.

כדי לזהות את התעסוקה הלא מדווחת אנחנו מסתמכים על ההבדל בין הדיווח העצמי על מצב התעסוקה בסקר כהלכה לבין הנתונים מסקרי כוח אדם והנתונים המינהליים. לפי האומדן שלנו, כאחד מכל עשרה גברים חרדים בגילי העבודה העיקריים (25-64) מועסק באופן לא מדווח. ההכנסות הלא מדווחות מסבירות חלק מן הפער בין ההכנסות (המדווחות) לבין ההוצאות במגזר החרדי. כדי להבין את אופן ההסתמכות על הגמ"חים השתמשנו בנתונים מסקר כהלכה ובמידע משיחות הרקע. בהשוואה לעבר אנו מוצאים כי ההסתמכות על הגמ"חים כיום מצומצמת, ובמיוחד בהשוואה לשימוש בבנקים ובמשכנתאות.

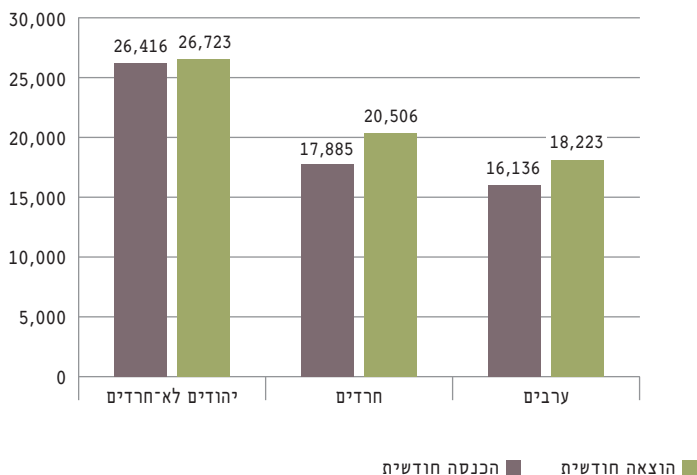
ג.1. מאזן הכספי

לפי סקר ההוצאות של הלמ"ס משק הבית הישראלי מוציא בממוצע יותר ממה שהוא מכניס והמאזן הכספי שלו שלילי. עם זאת נמצאו הבדלים בין קבוצות באוכלוסייה: במשק בית יהודי לא־חרדי ההפרש הממוצע הוא כ־307 ש"ח בין ההכנסות להוצאות, ובמשק בית חרדי כ־2,621 ש"ח. תרשים 29 מציג ממוצעים

של ההכנסות וההוצאות של משקי הבית זה בצד זה, כדי להדגיש את הפרש ביניהן.

תרשים 29

מאזן הוצאות מול הכנסות - סקר הוצאות (שילוב נתונים מתרשימים 4 ו-9, בשי"ח)

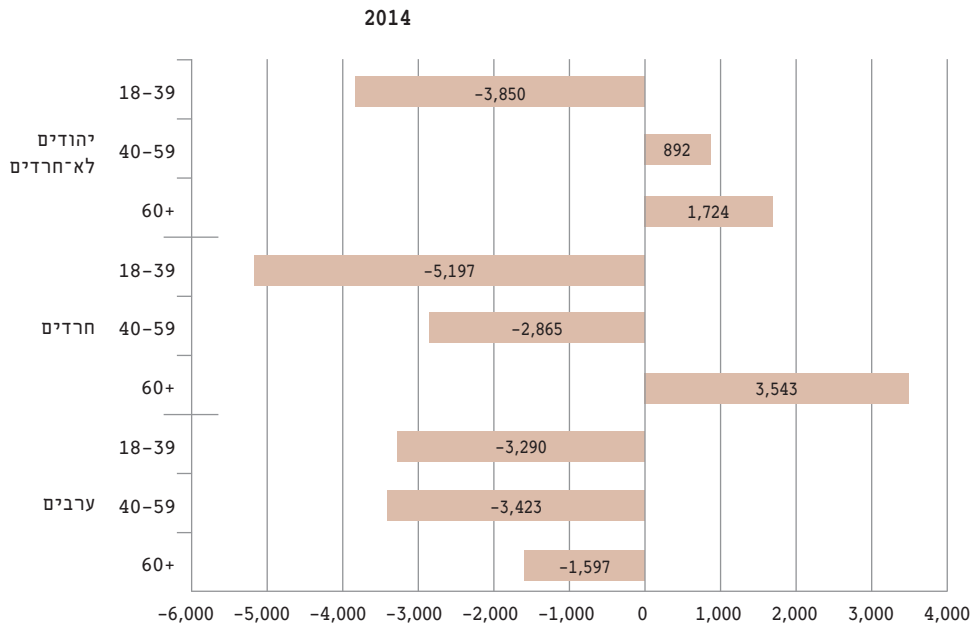

ג.1.א. מאזן כספי לפי גיל

מכיוון שהנתונים ממוצעים, הם כוללים משקי בית מבוגרים וגם משקי בית צעירים, שמוציאים יותר מהכנסותיהם, מכיוון שטרם הגיעו לשיא כושר ההשתכרות שלהם או שנמצאים בלימודים אקדמיים, ובעתיד הכנסותיהם יעלו. משקי בית חרדיים הם בממוצע צעירים יותר, כך שייתכן שגורם זה משפיע על ההבדלים בין המגזרים. תרשים 30 מציג את הפער בין ההוצאות להכנסות בכל קבוצת אוכלוסייה בחלוקה לפי גיל: משקי בית יהודיים לא-חרדיים מציגים תבנית מוכרת – פער ניכר בין צעירים (18-39) למבוגרים, צמצום הפער בהמשך החיים, והיפוך כבר מגיל 40; אצל חרדים, לעומת זאת, ההוצאות ממשיכות לעלות על ההכנסות עד גיל מבוגר. בשנים 2014-2019 הצטמצמו ההבדלים

בין קבוצות הגיל, אך קשה לדעת אם מדובר במגמה, ואם כן, מה משמעותה. מהנתונים עולה כי ריבוי הצעירים בחברה החרדית אינו מסביר את הפער בין הכנסות להוצאות, משום שגם בגילים שיהודים לא־חרדים כבר מכניסים יותר משהם מוציאים, משקי בית חרדיים בממוצע עדיין נתונים בגירעון. כדי לסגור את החובות שנוצרים מגירעון כזה יידרש גידול בהכנסות שאינו מתיישב עם הידוע לנו על יכולת ההשתכרות של משקי בית חרדיים.⁴⁰ בלא מקורות הכנסה שאינם מופיעים בנתונים, חובות אלו כנראה אינם צפויים להיעלם.

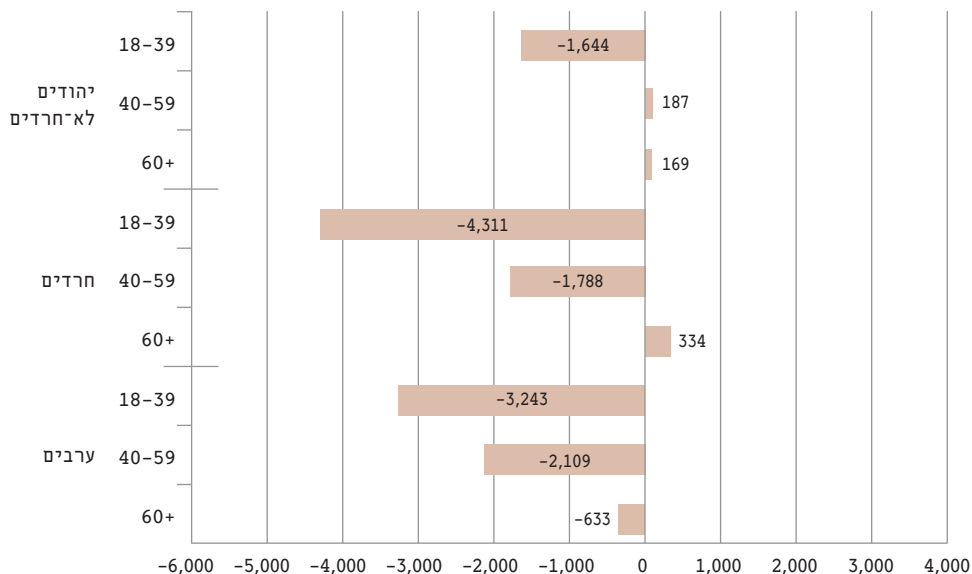
תרשים 30
פערי הכנסה-הוצאה חודשיים לפי קבוצת אוכלוסייה וגיל,
2014-2019 (בש"ח)

40 ייתכן שטענה זו נכונה גם למשקי בית ערביים, שלפי הנחונים מצויים גם הם בגירעון מתמשך. עם זאת, כנראה גם כאן אפשר להסביר חלק ממנו בהכנסה או עבודה לא מדווחת, ולפני הסקה מסקנות יש לנסות לאמוד את היקף התופעה. כך או כך, נושא זה הוא מחוץ למסגרת המחקר הנוכחי.

חרשים 30 - המשך

2019

ג. תעסוקה מדווחת ולא מדווחת

אפשר לנסות להסביר את הפערים בכך שלמשקי בית חרדיים יש יותר הכנסות לא מדווחות. קיימת טענה שאצל החרדים בפרט גברים רבים עובדים ואינם מדווחים על כך רק כדי להמשיך לקבל את התמיכות הכספיות שהם זכאים להן כתלמידי ישיבות ואברכים וליהנות מהנחות בארנונה ומהטבות אחרות למעוטי הכנסה. הקושי של גברים חרדים להצהיר על עבודה גדול במיוחד לפני גיל 24 מכיוון שכדי לזכות בדחיית השירות הצבאי אסור להם לעבוד. בעבר היה קושי גדול לגברים חרדים להצהיר שהם עובדים, מכיוון שגיל הפטור משירות צבאי היה מבוגר בהרבה (עד שנת 2011 הגיע ל-35), והנורמה של עבודה לא מדווחת השתרשה ונמשכה גם לאחר שהורידו את גיל הפטור. אחד המרוויינים העריך כי בשנים אלו

התגבר הפיקוח על אברכים בשעות הפעילות של הישיבה והצטמצמה העבודה במהלך שעות אלו. אחת המטרות של ביצוע הסקר שתכננו על ידי סקר כהלכה הייתה להתגבר על פער זה – טלפניות חרדיות קיבלו תסריטי שיחה מותאמים לחברה החרדית והן שביצעו אותו. אומנם סקר זה אינו מאפשר לאמוד במדויק את ההכנסות וההוצאות, אך ביכולתו לאמוד עבודה שאינה מדווחת בסקרי כוח אדם של הלמ"ס. ייתכן שמשותפים שיימנעו מלדווח ללמ"ס (ושממילא לא יוכלו לספק נתונים פורמליים לסוקרים, כמו תלושי משכורת) ירגישו בנוח לדבר על הנושא עם טלפנית מתוך החברה החרדית. ואכן, הממצאים של סקר כהלכה מראים ששיעורי ההשתתפות בכוח העבודה ושיעורי התעסוקה גבוהים בהרבה ממה שמדווחים בסקרי כוח אדם. לפי סקר כהלכה 60.7% מהגברים החרדים בגילי העבודה העיקריים עבדו בשנת 2018, לעומת 50.8% בלבד לפי סקר כוח האדם מאותה השנה. בסקר כהלכה הדיווח העצמי על השתתפות הגברים החרדים בכוח העבודה הוא 64.4%, לעומת 54% בסקר כוח אדם.⁴¹ לעומת זאת שיעור התעסוקה של נשים בשני הסקרים זהה כמעט, אם כי שיעור ההשתתפות שלהן בכוח העבודה לפי סקר כהלכה גבוה מבסקר כוח אדם בשל שיעור גבוה של מובטלות בסקר זה. אנו מציגים את תוצאות השוואה הזאת בתרשים 31.

אפשר להסביר בכמה אופנים את העובדה שנשים חרדיות מצהירות על תעסוקה בסקר מטעם גוף ממשלתי ולעומת זאת גברים חרדים לא מעטים נמנעים מכך. ראשית, התמריץ להצהיר על תעסוקה גבוה יותר אצל נשים, מכיוון שהן זכאיות למענק לידה ולחופשת לידה. כמו כן בדרך כלל הנשים עובדות בעבודה מסודרת לאחר הכשרה מקצועית סדורה, ולעומת זאת במקרים רבים התעסוקה של הגברים מתחילה כמקור הכנסה צדדי ולא מסודר. העובדה שבמשך שנים רבות לגברים שלא התגייסו לצבא היה אסור לעבוד עד גיל מבוגר (גם היום ישנן מגבלות של גיל) יצרה אף היא נורמה של עבודה לא מדווחת, או של עובדים שמדווחים רק על חלק משעות עבודתם. נורמה זו אף התחזקה לנוכח העובדה

41 שיעורי התעסוקה וההשתתפות בכוח העבודה של כלל החרדים לפי הנתונים המינהליים קרובים מאוד לשיעורים שנמצאו בסקר כוח אדם: 50.9% תעסוקה ו-53.3% השתתפות של גברים, 71.4% תעסוקה ו-75.6% השתתפות של נשים לשנת 2019. ההבדלים נובעים מטעויות דגימה ומהבדלים בין המקורות בהגדרת "עובד".

שבקהילות מסוימות יציאה לעבודה עלולה לפגוע במעמד החברתי של גבר חרדי.

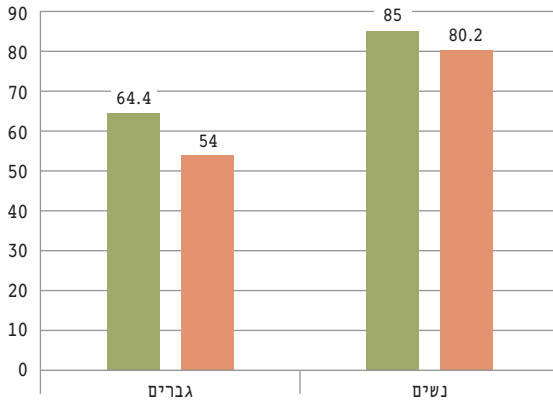
אומנם בשנים האחרונות עלו המוטיבציות, גם של גברים, להצהיר על עבודתם, הן בשל הירידה בגיל הפטור משירות צבאי והן בשל מענק עבודה (מס הכנסה שלילי) לבעלי הכנסה נמוכה (מלאך, כהן וזיכרמן, 2016), אולם הממצאים שלנו מראים שהיקף העבודה הלא מדווחת נותר גדול, ובערך אחד מכל שישה גברים חרדים עובדים אינו מדווח על כך.⁴² ייתכן גם כי עובדים המדווחים על עבודתם אינם מדווחים ללמ"ס על כל שעות העבודה שלהם אלא רק על חלק מהן, אולם אין ביכולתנו לאמוד את היקף התופעה הזאת.

האם התעסוקה הלא מדווחת מסבירה את הפער בין הכנסות להוצאות? נבחן זאת באמצעות סימולציה: נניח כי שיעור התעסוקה האמיתי של גברים חרדים אכן גבוה ב-10% מהשיעור הרשמי; נניח כי כל אותם עובדים עובדים במשרה מלאה ומרוויחים שכר מינימום, כ-5,300 ש"ח בחודש (בלא ניכויים על פנסיה, ביטוח לאומי ומס בריאות, מכיוון שאין מדובר במשרה מדווחת); נגיד ש-10% מהגברים מיתרגמים ל-10% ממשקי הבית (ככל הנראה מדובר בפחות, משום שאנחנו מסתכלים על תעסוקה בגילי עבודה עיקריים). במקרה זה ההכנסה מעבודה גדולה בכ-530 ש"ח בחודש מהנתונים הרשמיים – סכום מכובד, אך לא מספיק כדי להסביר את כל הפער שמצאנו בין הכנסות להוצאות (תרשים 29). עם זאת, כאמור, ייתכן שאי-דיווח קיים גם בהיקף הכנסות של אנשים שמצהירים על תעסוקה, ובכך אפשר להסביר נתח נוסף של הפער.

42 במהלך המחקר עלתה ההשערה שגברים חרדים שעובדים ואינם מדווחים על כך ידווחו בסקר כהלכה כי הם עובדים אך יסרבו לדווח לסוקרת על ההכנסות. לא ברור עד כמה השערה זו נכונה. אחוז הסירוב הכללי לשאלה זו בסקר היה כ-14%. כ-11% בקרב גברים בגילי העבודה העיקריים דיווחו כי הם עובדים. קשה להסיק מכך מסקנות ברורות.

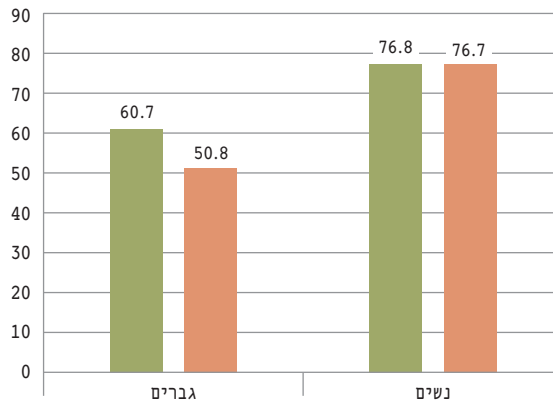
חרשים 31א

**שיעור השתתפות בכוח העבודה, גילי 25-64, סקר כוח אדם 2018
לעומת סקר כהלכה (ב-%)**

חרשים 31ב

**שיעור תעסוקה, גילי 25-64, סקר כוח אדם 2018
לעומת סקר כהלכה (ב-%)**

סקר כהלכה ■ סקר כוח אדם ■

ג.3. נכסים, חובות וקשיים כלכליים

לאור הממצאים עד כה, סביר שלרבים ממשקי הבית החרדיים יהיו חובות. ואכן, לפי נתוני סקר כהלכה, 43% ממשקי הבית דיווחו שיש להם חובות וכ-29% דיווחו שאין להם חובות כלל (השאר סירבו לענות). החוב הממוצע למשק בית הוא כ-436 אלף ש"ח (כולל משקי בית בלא חובות ולא כולל משקי בית שסירבו לענות). סכום זה גדול פי שמונה מממוצע החסכונות שדווח באותו הסקר – כ-56 אלף ש"ח. החזר החובות הממוצע הוא כ-3,900 ש"ח בחודש – כ-21% מההכנסה הממוצעת למשק בית לפי סקר הוצאות. ממי שדיווחו על חובות, כ-35% דיווחו שהחובות גדלו בשנה שקדמה לסקר, כ-19% דיווחו שהחובות הצטמצמו, וכ-40% דיווחו שהחובות לא השתנו.⁴³ כ-35% מבעלי החובות העריכו שיוכלו להחזיר את חובותיהם בלא כל קושי, 51% חשבו שיוכלו להחזיר אותם גם אם יצטרכו ללוות הלוואות נוספות, וכ-8% העריכו שלא יוכלו להחזיר את חובותיהם בעתיד הנראה לעין.⁴⁴

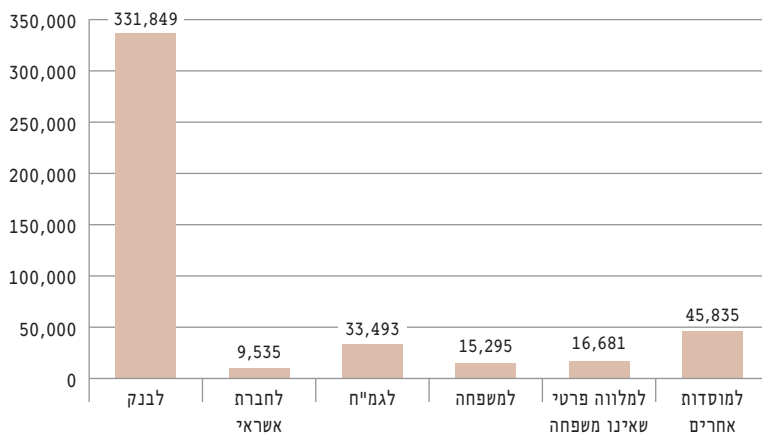
לפי הדיווח בסקר כהלכה, חלק הארי של החובות הוא לבנקים. תוצאה זו תואמת את הוצאות המדווחות של משקי הבית החרדיים על רכישת דירות ואת העובדה שהבנקים הם ספקי המשכנתה העיקריים. גם מהגמ"חים החרדים לווים, והחוב הממוצע לגמ"חים הוא כ-33.5 אלף ש"ח (תרשים 32). בדיון בדפוסים רכישת הדירות בחברה החרדית הזכרנו כי לפי הסקרים והערכת המרואיינים שלנו, כיום על חלק גדול יותר ברכישת הדירה אחראים הילדים, ולא ההורים. נוסף לכך, מרואיינים העריכו כי בעבר כאשר ההורים היו משלמים את המשכנתה הם הסתמכו יותר על הגמ"חים לצורך החזרים ואילו כיום הזוגות הצעירים נוטים יותר להחזיר אותה בעצמם לבנק, בהסתמכות על הכנסות יציבות יחסית (אם כי לא גדולות). שינוי זה יכול להסביר את ההבדל באומדני החובות מול הבנקים ומול הגמ"חים.

43 כ-6% סירבו לענות על השאלה.

44 גם על שאלה זו כ-6% סירבו לענות.

תרשים 32

אומדן החובות לפי נושים - נתוני סקר כהלכה (בש"ח)

בשל מעמדם של הגמ"חים כנושים והעובדה שהם מתקיימים מחוץ לשוק ההלוואות הפורמלי, החלק שלהלן יתמקד בהם וגם בתרומות במגזר החרדי.

4. גמ"חים

מוסדות הגמ"ח פועלים בחברה החרדית כארגונים ללא כוונת רווח למטרות מגוונות. במסמך זה אנו מתמקדים בגמ"חים הפיננסיים,⁴⁵ המנהלים פיקדונות של משקי בית חרדיים,⁴⁶ ומלווים להם כסף ללא ריבית.⁴⁷ משקי בית אלו מפקידים

45 כפי שמידד נסביר, ארגונים אלו מתנהגים כמו מוסדות פיננסיים ולא כמו מוסדות צדקה. על מוסדות צדקה ראו לעיל בהערה 23.

46 לדברי אחד המרואיינים, לעיתים הפיקדונות לובשים צורה של דמי חבר או תרומה עבור הבטחה להלוואה. לכן גם הם רלוונטיים לדיון שלנו. לעומת זאת, יש מספר מצומצם של פילנתרופים שתרמים אך אינם מקבלים הלוואות, ולכן אינם רלוונטיים בדיון זה.

47 אחד המרואיינים נתן דוגמה לגמ"ח גדול המסייע ברכישת דירות שמצא פתרון הלכתי למתן הלוואות עם ריבית: ההורים מתחילים הפקדה חודשית עבור הילד שלהם

סכומים קבועים בקופת הגמ"ח, והגמ"ח משתמש בהם כדי להלוות כספים. לפי סקר כהלכה, משק הבית החרדי מפקיד לגמ"חים כ־205 ש"ח בחודש בממוצע. גמ"חים גדולים יהיו קשורים לקהילות שלמות או לשכונות; גדולים במיוחד יפעלו ברמה הארצית ויתמקדו בהלוואות גדולות יותר, בהיקף של מיליוני ש"ח, לצרכים כמו רכישת דירה; גמ"ח קטן, של בית כנסת או משפחות אחדות, ינוהל בדרך כלל על ידי אדם בודד ויתמקד בהלוואות בסדר גודל של אלפי ש"ח לנזקקים מהקהילה שלו. כמו לבנקים, גם לגמ"חים יש מנגנוני גבייה וערבים. רוב המוסדות מחתימים את הלווה על חוזה הכולל ערבים. הגמ"חים הגדולים יותר נוטים לבקש גם צ'ק ביטחון, וישנם גם מקרים שבהם הגמ"ח מבקש משכון על הבית.⁴⁸ לעומת הבנקים, ישנה חשיבות קטנה יותר לביטחונות ולהון העצמי, וחשיבות גדולה יותר למוניטין של הלווה והערבים בקהילה, ובמוסדות הקטנים גם להיכרות אישית. אפשר לומר שההון החברתי של הקהילה והחשיבות שלהווים מייחסים למעמד ולמוניטין שלהם בה מסייעים להבטיח שההלוואות יוחזרו – אדם המוכר בקהילה ייחשב כלווה או ערב בסיכון נמוך יותר, גם אם אינו בהכרח בעל אמצעים.⁴⁹

הנתונים שבידינו מעלים שלגמ"חים ישנו תפקיד לא מבוטל במשקי בית חרדיים. כ־30% מבעלי החסכונות במגזר החרדי מפקידים את כספיהם בגמ"חים. עם

בגיל צעיר, ובהמשך הילד מקבל "תרומה" כלשהי של סך הפיקדונות ומשתמש בה לקנות דירה. אם הילד משלם החזרים כסדרם הגמ"ח מוחק כחצי מסך ההפקדות שההורים נדרשים להפקיד. המרואיין העריך כי מדיניות זו יוצרת ריבית אפקטיבית (IRR) בשיעור שנתי של כ־1.5%. אומנם מדובר בריבית נמוכה, אך היא עדיין חיובית. המרואיין הדגיש כי מדיניות זו מגובה בפסק הלכה שהתיר אותה בשל העובדה שמדובר בתרומה לאדם אחד והחזר של אדם אחר.

48 אחד המרואיינים נתן דוגמה לגמ"ח שהתנה את פרישת החזר בכוננות לשמור שבת – משק הבית הלווה התחייב שבמקרה שהוא מפסיק לשמור שבת, ההלוואה תעמוד לפירעון מיידי. במסגרת הדיונים על החקיקה הייתה כוונה להפסיק את הנוהג הזה ונהגים דומים, אך לא כחלק מסעיפי החוק.

49 בהקשר זה מרואיינים סיפרו שתי אנקדוטות מעניינות: (1) אדם במעמד גבוה במיוחד בקהילה, כגון רב, צפוי להיות ערב טוב פחות, מכיוון שיהיה לא נעים לבקש ממנו כסף או לרדוף אחריו; (2) לאחר שחוקק חוק מאגרי אשראי נוצרה קבוצה של אנשים שדירוג האשראי שלהם נמוך והמוניטין שלהם בקהילה גבוה, שנטו יותר לפנות לגמ"חים לאחר שהבנקים סירבו להלוות להם כספים.

זאת, סכום הפיקדונות וההלוואות מן הגמ"חים מצומצם בהשוואה לסכום מן הבנקים, והחובות של משקי הבית החרדיים לגמ"חים הם עשירית בלבד מן החובות לבנקים (תרשים 30).

הגמ"חים לא היו נתונים לרגולציה, אך בשנים האחרונות ניסו להכפיף אותם לפיקוח. על פי חוק אסור לנהל פיקדונות או להלוות בלא רישיון וציות לכללי הון עצמי, בשל סיכון מוגבר למינוף יתר ולאובדן הפיקדונות של הלקוחות. בשנת 2009 יצאה הוראת אי־אכיפה כדי לאפשר לגמ"חים להמשיך לפעול בחסות חוקית עד שיוסדר מעמדם, ורק בשנת 2019 עבר בכנסת חוק הגמ"חים, המסדיר את פעילותם. החוק מבדיל בין גמ"חים גדולים, הכפופים לרגולציה בנקאית, בינוניים, עם מחזור של עד 3 מיליארד ש"ח, הכפופים לרגולציה מחמירה פחות משל בנקים, וקטנים, עם מחזור שנתי של עד 8 מיליון ש"ח, הכפופים לרגולציה בסיסית ולדרישות הון עצמי.⁵⁰ להלן נדון בגמ"חים לפי מונחים אלו. הפעלתו של חוק זה נקבעה לאמצע שנת 2022.

לפי התרשמות של מרואיינים, הגמ"חים כבר נערכים ליישום החוק: הגמ"חים הגדולים ממילא מסודרים ומאורגנים, לרבות ניהול כספים באמצעים דיגיטליים והעסקת רואי חשבון; גם הגמ"חים הבינוניים משתמשים או עוברים להשתמש בשיטות ניהול מודרניות יותר – לא ברור אם שיטות ניהול אלו מספיקות לנהל סיכונים ולטפל בבעיות נזילות או יציבות במידת הצורך; מהגמ"חים הקטנים הדרישות מעטות יחסית, אך מרואיינים מעריכים שגם שם יש היערכות, או לפחות מודעות לצורך בביצוע התאמות. אחד המרואיינים ציין שחוק הגבלת השימוש במזומן מ־2015 השפיע השפעה ניכרת על אופן ההתנהלות. תמונה אחרת שעלתה ממרואיינים אחרים התמקדה בחוסר הרצון של הגמ"חים לספק מידע על היקף הכספים ועל אופן הניהול ובחוסר היערכות של הרגולטור מבחינת איסוף הנתונים. למשל, אחד המרואיינים סיפר על גמ"ח גדול שטען שיש לו חוות דעת חשבונאית רשמית על היציבות והנזילות הפיננסית אך סירב להציג אותה, וגמ"ח גדול אחר מעסיק רואי חשבון ועובדים אך עדיין מתנהל מתוך חשבון בנק שרשום על שם אדם פרטי ולא כתאגיד. כל המרואיינים מעריכים כי

50 חוק להסדרת תהן שירותי פיקדון ואשראי בלא רביית על ידי מוסדות לגמילות חסדים, תשע"ט-2019.

הסיכוי שהחוק אכן ייושם כפי שהועבר תלוי בנסיבות הפוליטיות בזמן שנותר עד לכניסת החוק, שכן גם הנוסח שעבר מושפע מהמוסדות והנציגים הפוליטיים של הציבור החרדי והתחשב בצורכיהם. כינון ממשלת ישראל ה-36 ביוני 2021, שאיננה כוללת נציגות חרדית, הביאה לכך שהחוק אכן יושם במועדו.

עניין אחר שעלה מדברי המרואיינים הוא המתח בין רגולציה כבדה מדי, שתגרור אי־ציות או שתביא משקי בית "לשים כסף מתחת לבלטות" במקום להפקיד אותו בגמ"חים, לבין רגולציה מקילה מדי, שתסתור אמנות בין־לאומיות למאבק בהלבנת הון שישראל חתומה עליהן. מתח זה בין אי־ציות בשל רגולציה כבדה לבין כשל מערכתי בשל היעדר רגולציה הוא מתח מובנה בעולם המדיניות הציבורית,⁵¹ אך בהקשר החרדי מצטרף אליו רכיב נוסף – החשדנות של המוסדות והנהגה של החברה החרדית כלפי מוסדות המדינה, והיא מגדילה את הסיכוי לאי־ציות. לדברי אחד מהמרואיינים טענה זו העלו נציגי הגמ"חים בתהליך החקיקה – לטענתם האיתנות הפיננסית שלהם תיפגע בגלל החשדנות המובנית של המפקידים, שכן האפשרות שהגמ"ח יהיה מחויב להלשין לרשויות החוק במקרים מסוימים תביא למשיכת כספים מוגברת (בדומה ל־bank run) ולהפקדה שלהם "בבלטות". המרואיין ציין כי ההפעלה ההדרגתית והדרישות המופחתות מגמ"חים קטנים נועדו למנוע מצב כזה. לטענתו, דרך המלך ברגולציה היא לכבד את המוסד הדתי והתרבותי של גמ"ח ולאפשר אותו אך לא לפטור אותו מציות לחוק הישראלי.

דעות המרואיינים היו חלוקות בעניין ההשפעה של הרגולציה על העברת כספים מחוץ לארץ ועל הסיכון להלבנת הון. אחד המרואיינים העריך כי הלבנת ההון בכספים שמגלגלים הגמ"חים אינה רבה וכי 90%-95% מהכספים מיועדים לצורכי משקי בית, כגון נישואים ורכישת דירות. מרואיין אחד הזכיר טענה של רשויות המס האמריקניות על היעדר ביקורת על פיקדונות של אזרחים אמריקנים בגמ"חים ישראליים. מנגד, מרואיין אחר ציין כי בעקבות התקנות הבין־לאומיות

51 למשל, במדינות שהרגולציה על פתיחת עסקים בהן גבוהה יותר, הכלכלה הלא מדרווח גדולה יותר (Djankov et al., 2002). מנגד, היעדר רגולציה יכול להביא לכשלים במקרים של מחסור במידע או היעדר הפנמת סיכונים (Weimer and Vining, 2010, pp. 119-128), כפי שעלול לקרות בגופים פיננסיים שפעילותם אינה מוסדרת.

נבלמה היכולת לקבל הפקדות מחו"ל – גמ"חים הרשומים כעמותות יכלו לקבל תרומות מחו"ל, אך ככל הנראה היקפן מזערי.

לבסוף, היו מרואיינים שהביעו ספק בעניין תפקידם של הגמ"חים בתחזוק הפער בין הכנסות להוצאות של משקי הבית החרדיים. הם ציינו שני סוגים עיקריים של משקי בית שהוצאותיהם גבוהות באופן עקבי מהכנסותיהם: הראשון הוא משקי בית צעירים לאחר החתונה שאין להם הבנה בהתנהלות כלכלית – הם עלולים לשקוע בחובות אך בדרך כלל מתפכחים בשלב מוקדם ומתאזנים בהמשך החיים; הסוג השני הוא משקי בית מבוגרים יותר שנמצאים בגירעון כרוני – בדרך כלל מדובר במשפחות שיש בהן ילדים מרובים ואין להן מקורות הכנסה הולמים, אך הן אינן מייצגות את הכלל. הגמ"חים הקטנים, שנותנים אשראי צרכני לנזקקים, נוטים שלא לאשר בקלות הלוואה למשקי בית צעירים מסיבות אלו בדיוק, ויימנעו בדרך כלל מלאשר הלוואות חוזרות לאדם שידוע כבעייתי. טענות אלו מתחזקות מהדיווח של הנשאלים בסקר כהלכה על ההיקף הנמוך יחסית של החובות שלהם לגמ"חים.

5.ג. השוואה בין זרמים בחברה החרדית

5.ג.א. דפוסי התעסוקה

קיימים הבדלים ברורים בדפוסי התעסוקה בין הזרמים בחברה החרדית, אך נמצא גם כי מקורות שונים מציגים תמונות מצב שונות. לפי סקר כהלכה שיעור התעסוקה של גברים ליטאים וספרדים הוא הנמוך ביותר, ורק כ־53% מהם עובדים; שיעור התעסוקה של גברים חסידיים גבוה בהרבה – כ־74% (תרשים 33א). אצל נשים התמונה כמעט הפוכה: נשים ליטאיות עובדות בשיעור הגבוה ביותר, כמעט 85%; בהפרש גדול מנשים חרדיות ספרדיות, כ־76%; ובקרב נשים

חסידייות רק כ־70% עובדות (תרשים 333).⁵² לחרדים ליטאים וספרדים, שנבדלים ברמת החיים ובבעלות על דירות, יש דפוסי תעסוקה דומים – בשני הזרמים שיעור התעסוקה של הגברים הוא מעט יותר ממחצית ושיעור התעסוקה של הנשים גבוה בהרבה.

גם לפי הנתונים המינהליים שיעור התעסוקה של הגברים הליטאים הוא הנמוך ביותר – כ־40% בלבד. שיעור התעסוקה של גברים ספרדים הוא 50% ושל חסידים 59% (תרשים 333). לעומת זאת בקרב נשים חרדיות כמעט שלא נמצא פער בין הנתונים הרשמיים לבין הדיווח העצמי בכל הזרמים (תרשים 333).

הפער שאנו מוצאים בין שיעורי התעסוקה של גברים ונשים במגזרים החרדיים השונים מראה עד כמה נקודת המבט של משק הבית חשובה להבנת ההתנהלות הכלכלית של המגזר החרדי. במשקי הבית הליטאיים מקובל שהגבר עוסק שנים רבות בלימוד תורה, וכתוצאה מכך כדי להחזיק את משק הבית שיעור גבוה של נשים יוצאות לעבוד. מודל "חברת הלומדים" מתקיים אפוא בראש ובראשונה במגזר זה (בראון, 2017). הנורמה של לימוד תורה ארוך שנים רווחת פחות במגזר החסידי, שמתאפיין בחברה שמרנית יותר באופייה, וכתוצאה מכך שיעור הנשים שיוצאות לעבוד נמוך יותר. המגזר הספרדי אימץ בדפוסי לימוד התורה שלו (וכתוצאה מכך בדפוסי התעסוקה שלו) את המודל הליטאי (לופן, 2004) אך הנשים הספרדיות עובדות בשיעור נמוך בהשוואה לנשים הליטאיות.

ג.1.5. חובות

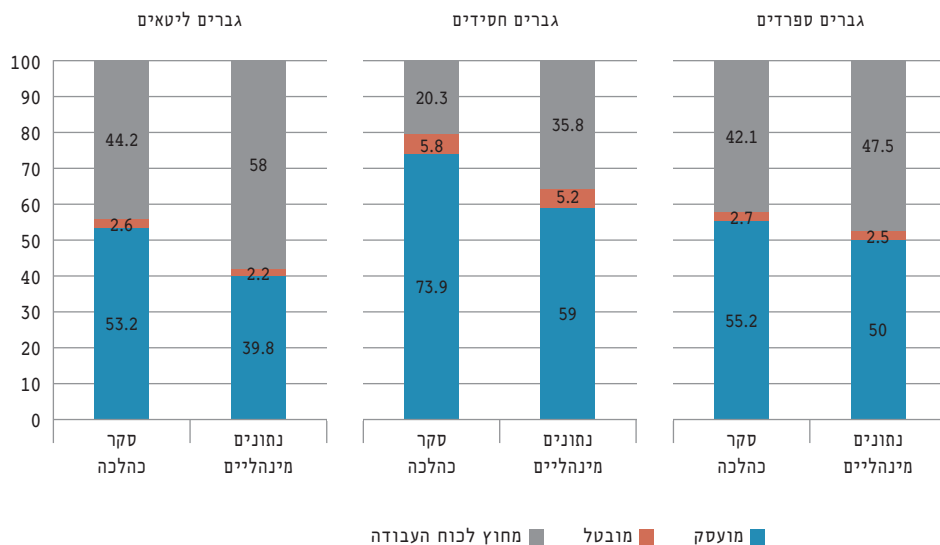
קיימים הבדלים ברורים בין הזרמים גם באופי החובות ובגודלם. לפי נתוני סקר כהלכה, ליטאים דיווחו על היקף החוב הגדול ביותר – כ־623 אלף ש"ח בממוצע. חסידיים דיווחו על היקף חובות ממוצע של כ־381 אלף ש"ח, ואילו ספרדים דיווחו

52 מכיוון שבסקר כהלכה המדגמים לנשים וגברים מזרמים אחרים או שאינם משתייכים לשום זרם קטנים יחסית (פחות מ־20 גברים ו־20 נשים מזרמים אלו בסך הכול) לא כללנו בטבלה השוואה בינם לבין חרדים מזרם לא מזוהה מהנתונים המינהליים. לפי הנתונים המינהליים ב־2018 שיעור התעסוקה של גברים מזרם לא מזוהה היה 61.8% ושל נשים 64.4%.

על חוב של כ־296 אלף ש"ח.⁵³ אצל כל הזרמים החוב הגדול ביותר היה לבנק, ואחריו, בהפרש גדול, לגמ"ח. אצל הליטאים החוב לבנק היה כ־252 אלף ש"ח, לעומת כ־49 אלף ש"ח לגמ"ח. לספרדים ולחסידים, לעומת זאת, יש בממוצע חוב גדול יותר לבנק (340 ו־402 אלף ש"ח בהתאמה) וחובות קטנים יותר לגמ"ח (22 ו־29 אלף ש"ח). ספרדים נוטים יותר להסתמך על הלוואות מהמשפחה, ודיווחו על חוב ממוצע של 23 אלף ש"ח למלווים שהם קרובי משפחה, ואילו חסידים דיווחו על חוב ממוצע של כ־37 אלף ש"ח למלווים פרטיים שאינם קרובי משפחה.

חרשים 33א

שיעור התעסוקה בקרב גברים חרדים בגילים 25-64 לפי זרמים - נחונים רשמיים לעומת סקר כהלכה (ב-%)

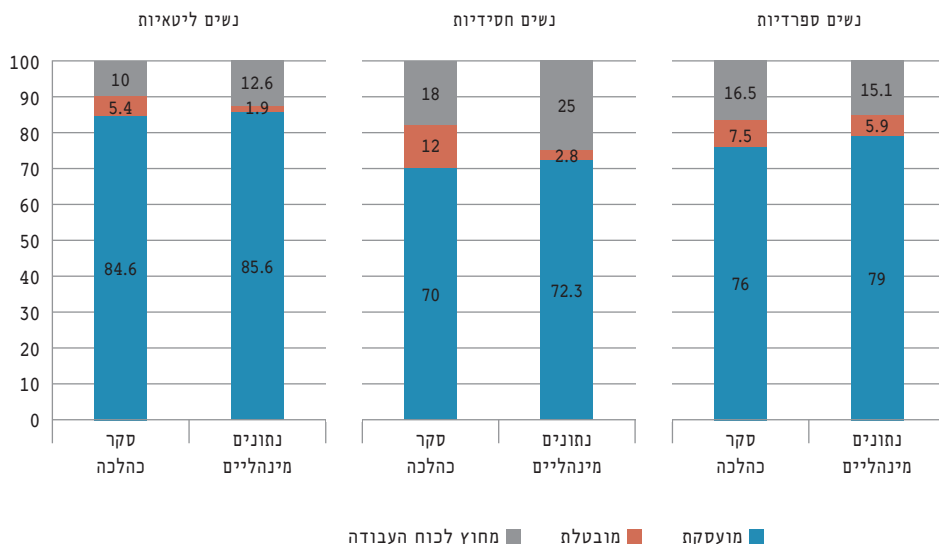

53 חרדים שלא השתייכו לאף אחד מהזרמים האלה דיווחו על ההיקף הקטן ביותר - כ־194 אלף שקלים.

חרשים 133

שיעור התעסוקה בקרב נשים חרדיות בגילים 25-64 לפי זרמים - נחונים רשמיים לעומת סקר כהלכה (ב-%)

6.1 סיכום הפרק

המסקנה העולה בפרק זה היא שאין גורם בודד שיכול להסביר את הפער, בממוצע, בין הכנסות להוצאות. הפער נובע הן מן השיעור הגבוה של גברים שעובדים באופן לא מדווח (כ־10% מהגברים בגילי העבודה העיקריים) הן מכך שבחברה החרדית יש שיעור גבוה במיוחד של צעירים – אך אין הוא נובע מהסתמכות על הגמ"חים. גם לאחר ששקללנו סיבות אלו נותרנו עם פער שאי אפשר להסביר בנתונים הקיימים. במצב זה קיימות שתי אפשרויות – או שהמצב הנוכחי אינו בר קיימא או שקיים מקור נוסף, כמו עובדים שאינם מצהירים על כל הכנסתם.

מן הנתונים שהצגנו בפרק ב על הגידול בחובות המשכנתה, בצירוף הממצאים של סקר כהלכה שהצגנו בפרק זה על היקף החובות של משקי הבית החרדיים

ועל הקשיים בהחזרתם, מצטיירת תמונה עגומה של חובות עמוקים שאיימו על האיתנות הפיננסית של משקי הבית החרדיים עוד לפני משבר הקורונה. למרות הגידול בהכנסות של משקי הבית החרדיים בשנים שקדמו למגפת הקורונה, בשל העלייה ביוקר המחיה ובמיוחד בעלות הדיור מצבם הכלכלי לא השתפר בשנים אלו.

מהפרק עולים גם ממצאים מעניינים על הנורמות החברתיות בחברה החרדית וכיצד הן משתנות. נורמה שהשתנתה אך עדיין רווחת בקרב גברים במגזר החרדי היא עבודה לא מדווחת. הנטייה כיום שלא לדווח על תעסוקה פחותה מבעבר, בשל הורדת גיל הפטור משירות צבאי והיכולת לעבוד בצורה רשמית בלי להיות חייב בשירות צבאי וכן בשל החלת מענק עבודה (מס הכנסה שלילי), שמגדיל את הסיכויים שגברים חרדים יצהירו על תעסוקה. עם זאת עדיין נותר פער של כ־10 נקודות האחוז בין שיעור הגברים העובדים (כ־61%) לבין שיעור המצהירים על תעסוקה בסקר כוח אדם (כ־51%). להערכתנו פער זה עדיין מתקיים בשל כניסה מדורגת של גברים לשוק העבודה ובשל המעמד הכרוך בקהילות חרדיות מסוימות בהגדרה עצמית של לומד תורה ולא של עובד.

היבט אחר שחל בו שינוי בחברה החרדית הוא הגמ"חים. אנו מצביעים על כך שהחובות לגמ"חים החרדיים משניים ביחס לתשלומי המשכנתה לבנקים. ייתכן שהסיבות לכך הן חקיקה להגבלת השימוש במזומן, הגדלת הפיקוח על כספים הנכנסים מחו"ל והחקיקה המתקרבת של חוק הגמ"חים, המכניס את פעילותן תחת פיקוח המדינה (ביולי 2022). אפשר להסביר את השינוי גם במעבר הדורי של עומס התשלומים ומנהגי ההלוואה של הצעירים, שמעדיפים בנקים על גמ"חים.

היבט נורמטיבי וכלכלי נוסף שעלה בפרק הוא הפערים באורחות החיים ובהתנהגויות כלכליות בין זרמים שונים במגזר החרדי. סוגיית התעסוקה מוכרעת במקרים רבים ברמה של משק הבית. כך במגזר הליטאי, על שיעורי התעסוקה הנמוכים באופן יחסי של גברים מפצים בשיעורי תעסוקה גבוהים ביותר של נשים; במגזר החסידי תמונת המצב הפוכה – שיעורי תעסוקה גבוהים יותר של הגברים ונמוכים יותר (יחסית) של הנשים החסידיות; המגזר הספרדי נמצא בתווך הן בתעסוקת גברים והן בתעסוקת נשים.

השפעת הקורונה על משקי הבית החרדיים

בפרקים הקודמים עסקנו במצבם של משקי הבית החרדיים לפני משבר הקורונה. פרק זה מציג את השפעת הקורונה על משקי הבית החרדיים ומראה שאף שמצבם הכלכלי לא הורע במיוחד, הם נהיו פגיעים יותר מבחינה פיננסית.

בהשוואה לטרומם משבר הקורונה, ההכנסה נטו של משקי בית חרדיים נפגעה במשבר רק בכ-2%, פחות מהפגיעה בשאר משקי הבית בישראל. ואולם נתון זה מסתיר פגיעה קשה בהרבה בהכנסות של משקי הבית החרדיים מעבודה, שנובעת מריכוזם בענפים ומשלחי יד שנפגעו במשבר ומאוריינות דיגיטלית נמוכה, המקשה על עבודה מרחוק. משקי הבית החרדיים הסתמכו באופן נרחב על המענקים ודמי האבטלה שהממשלה סיפקה במהלך שנת 2020, שנטו להיות נדיבים יותר לבעלי שכר נמוך ומשפחות גדולות. כמו כן, אנו מעריכים כי הוצאות משקי הבית החרדיים פחתו במהלך 2020, אך במידה מוגבלת בהשוואה למשקי בית לא־חרדיים. הסיבה לכך היא שמלכתחילה הצריכה בהם היא פחות של מוצרי מותרות, שאפשר לוותר עליהם במשבר כלכלי, ושל רכיבים כמו נסיעות לחו"ל ושימוש ברכב, שההוצאה עליהם פחתה בשל מדיניות הסגרים.

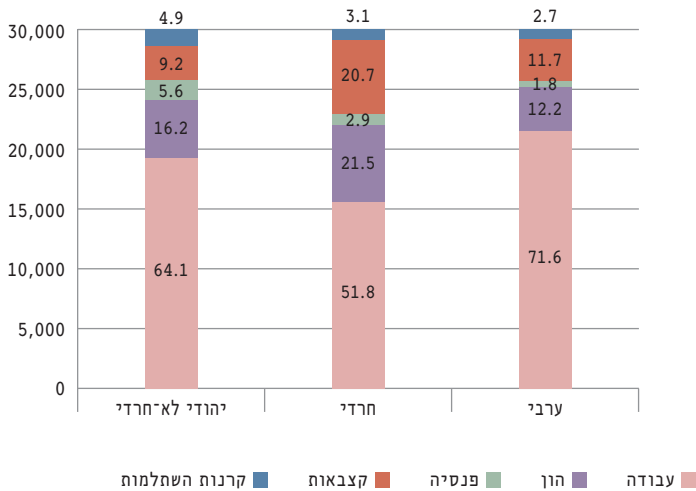
שילוב זה של הכנסה פחותה מעבודה, של הוצאות קשיחות ושל הירידה בסיוע הממשלתי בשנת 2021 לאור ירידת האבטלה מבהיר כי משקי הבית החרדיים פגיעים מבחינה פיננסית וחשופים לסיכונים ולקריסה כלכלית יותר ממשקי הבית היהודיים הלא־חרדיים. היינו מצפים כי משבר הקורונה הקשה עוד יותר על משקי הבית המתמודדים עם חובות, בשל הירידה בתעסוקה ובשל הגידול באוכלוסיית הנזקקים לגמ"חים וכן בשל הקיטון ביכולת לתרום להם (בשל הירידה בהכנסה מעבודה). בפרק זה אנו בודקים אם כך הדבר.

ד.1. הכנסות של משקי הבית

כפי שראינו בפרק א, הרכב ההכנסות של משקי בית חרדיים שונה בבירור מהרכב ההכנסות של משקי בית לא־חרדיים. ההבדל הבולט ביותר הוא המשקל הנמוך של הכנסה מעבודה – בשנת 2018 אצל החרדים כמחצית מההכנסה, לעומת

כשני שלישים או יותר אצל שאר משקי הבית באותה שנה. לעומת זאת משקל הקצבאות בהכנסת החרדים גדול כמעט פי שלושה ממשקלן בקרב יהודים לא-חרדים. בשל הבדלים אלו היינו מצפים לגלות שמשקי בית חרדיים יושפעו פחות מהמשבר, לפחות בטווח הקצר. בתרשים 34 אנו מציגים את הרכב המקורות של משקי בית חרדיים לעומת משקי בית אחרים ערב משבר הקורונה.

תרשים 34
הרכב המקורות של הכנסת משקי הבית
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2019 (ב-%)

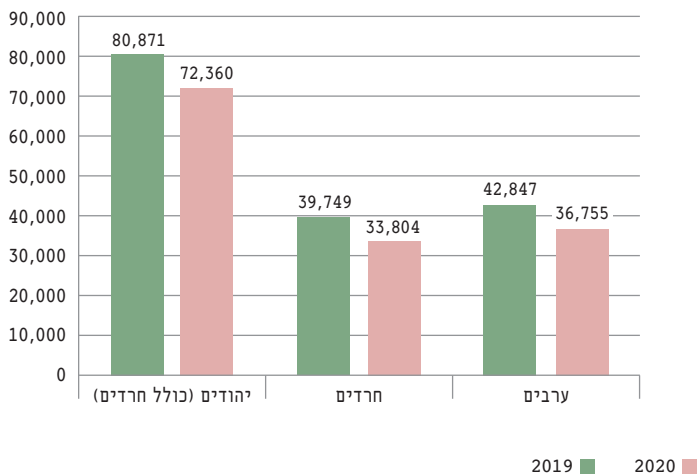
לפי אומדן של הביטוח הלאומי (אנדבלד ואחרים, 2021), ההכנסה הכלכלית (לפני מיסים וקצבאות) השנתית לנפש תקנית של משקי בית חרדיים ירדה ב-15% בין 2019 ל-2020, מ-39,749 ש"ח ל-33,804 ש"ח, ולעומת זאת ההכנסה של כלל משקי הבית היהודיים (כולל חרדיים) ירדה ב-10.5%. הירידה בהכנסה נטו, שכוללת גם את המענקים ודמי האבטלה ששולמו, הייתה מתונה בהרבה – כ-2% אצל משקי בית חרדיים, וכ-2.6% אצל כלל משקי הבית היהודיים.⁵⁴ הירידה

54 אומדני הביטוח הלאומי אינם מתייחסים למשקי בית יהודיים לא-חרדיים כקבוצה נפרדת.

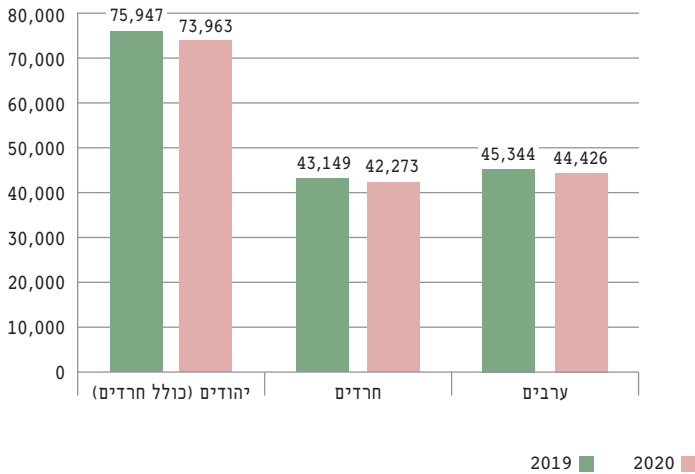
החדה בהכנסה הכלכלית של החרדים, ביחס לכלל האוכלוסייה היהודית, מרמזת על כך שהכנסותיהם מעבודה והון נפגעו יותר משל יהודים לא-חרדים, ואילו הירידה המתונה בהכנסה נטו מרמזת על הסתמכות גדולה על הכנסה מקצבאות ותמיכות. בסעיפים הבאים (ד.א-ד.ג) נעבור על הכנסות אלו, ונסה להבין ביתר פירוט כיצד הן הושפעו ממשבר הקורונה. תרשימים 35 ו-33 מציגים את השינויים בהכנסה הכלכלית ובהכנסה נטו של משקי הבית בתקופת הקורונה.

תרשים 35

הכנסה שנתית לנפש תקנית של משקי בית, הכנסה כלכלית (בש"ח) - 2020-2019

תרשים 135
הכנסה שנתי לנפש תקנית של משקי בית,
2019-2020 – הכנסה נטו (בש"ח)

מקור: אנדבלד ואחרים, 2021.

ד.1.א. הכנסות מעבודה

משבר הקורונה פגע פגיעה קשה בשוק העבודה, אך לא בכל הענפים במידה שווה. תרשים 36 מציג את שיעור העובדים שאיבדו את משרתם או יצאו לחל"ת במהלך 2020 לפי הענף שהיו מועסקים בו ב־2019. אפשר לראות כי שני הענפים שהפגיעה בהם הייתה הקשה ביותר במשבר היו שירותי אוכל ואירוח, בהם כ־41.1% מהעובדים הפסיקו לעבוד, וענף האומנות, הבידור והפנאי, בו כשליש מהעובדים פסקו מעבודתם. גם שירותי ניהול ותמיכה, שירותי תחבורה, מסחר ו"שירותים אחרים" נפגעו מאוד, וכ־20% מן העובדים בהם איבדו את עבודתם. התרשים מציג גם את הרכב התעסוקה של חרדים לעומת לא־חרדים, ואפשר לראות שוני גדול ביניהם, ובהתאם לו גם הבדל באופן הפגיעה. עובדים חרדים מרוכזים באופן לא פרופורציונלי בענף החינוך – 28.6% מהם מועסקים בו. ענף זה אומנם נפגע מאוד ממשבר הקורונה – כ־12.8% מהמועסקים בו איבדו את עבודתם או יצאו לחל"ת – אך שיעור זה אינו גבוה בהשוואה לכלל המשק.

שיעור החרדים המועסקים בשני הענפים שהפגיעה בהם הייתה הקשה ביותר – אומנות, בידור ופנאי, ושירותי אירוח ואוכל – קטן מאוד. עם זאת, שיעורים גבוהים של חרדים מועסקים בענפי המסחר וב"שירותים אחרים", שנפגעו במידה רבה. תרשים 37 מראה את התפלגות הגברים והנשים החרדים על פני ענפי המשק. בחלוקה זו אפשר לראות שהפגיעה במסחר פגעה בגברים החרדים העובדים, שכי-7.7% מהם מועסק בענף זה, יותר משבנשים, שמועסקות יותר בענפי החינוך, הבריאות והרווחה, שהפגיעה בהם הייתה מתונה באופן יחסי.

תרשים 36

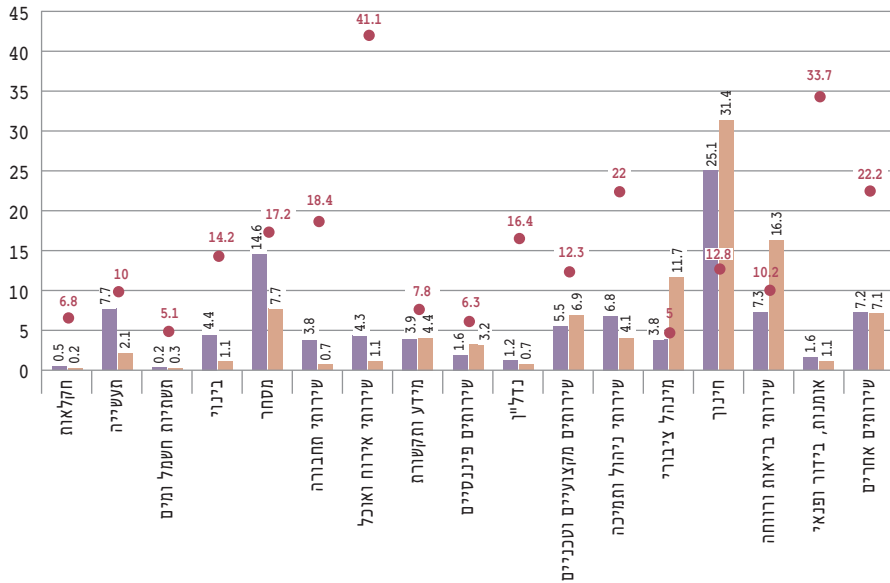
שיעור העובדים שאיבדו את עבודתם במהלך 2020 לעומת שיעור המועסקים בענף לפני משבר הקורונה, לפי התפלגות העובדים החרדים והלא-חרדים (ב-%)

מקור: עיבוד של נתונים מינהליים ונתוני סקר כוח אדם 2020.

תרשים 37

התפלגות לענפים של החרדים והחרדיות העובדים לעומת שיעור העובדים שאיבדו את עבודתם במהלך 2020 (ב-%)

שיעור הגברים החרדים המועסקים בענף (מסך החרדים)
 שיעור הנשים החרדיות המועסקות בענף (מסך החרדות)
 שיעור עובדים בענף שאיבדו את משרתם בזמן המשבר

מקור: עיבוד של נתונים מינהליים ונחוני סקר כוח אדם 2020.

כפי שנראה להלן, אף ששיעור החרדים בענפי הכלכלה שנפגעו פגיעה קשה בקורונה אינו גבוה, התעסוקה שלהם נפגעה מאוד – יותר מהתעסוקה של יהודים לא־חרדים. הסיבה לכך היא שברוב הענפים עובדים חרדים הם בדרך כלל בעלי השכלה נמוכה והון אנושי נמוך יותר, ואת משלחי היד שלהם קשה יותר לספק בעבודה מרחוק, וגם הם עצמם ערוכים פחות לעבודה מרחוק (קרלינסקי, 2021). לכן אנו צופים פגיעה מתמשכת בתעסוקת חרדים גם בענפי מסחר ובשירותים אחרים. בעקבות המשבר בענפים אלו חלו בהם תהליכים לדיגיטציה

ולעבודה מרחוק, ולא כל העובדים החרדים, במיוחד גברים חרדים, שהשכלתם נמוכה, ערוכים להם.

ד.א.1.1. הבדלי תעסוקה בין גברים לנשים

שיעור התעסוקה של גברים חרדים ונשים חרדיות שונה בבירור. בשנת 2019, ערב משבר הקורונה, רק כ-52.5% מהגברים החרדים בגילי העבודה העיקריים (25-64) עבדו, לעומת כ-87.7% מהגברים היהודים הלא-חרדים. שיעור התעסוקה של הנשים החרדיות היה 77.3%, נמוך בכשבע נקודות האחוז משיעור התעסוקה של כלל הנשים היהודיות – 84.2%.

כאמור, סקרי כוח אדם מלמדים כי העובדים החרדים נפגעו ממשבר הקורונה בממוצע יותר מן העובדים הלא-חרדים. בשנת 2020 שיעורי התעסוקה של גברים חרדים ולא-חרדים ירדו ל-44.9% ול-79.5% בהתאמה, ואצל נשים חרדיות ולא-חרדיות ל-67.7% ול-74.5% בהתאמה. תרשים 38 מציג את התפתחות התעסוקה לאורך המשבר עבור יהודים שאינם חרדים, חרדים וערבים, מ-2019 ועד לרבעונים השלישי והרביעי של 2021.

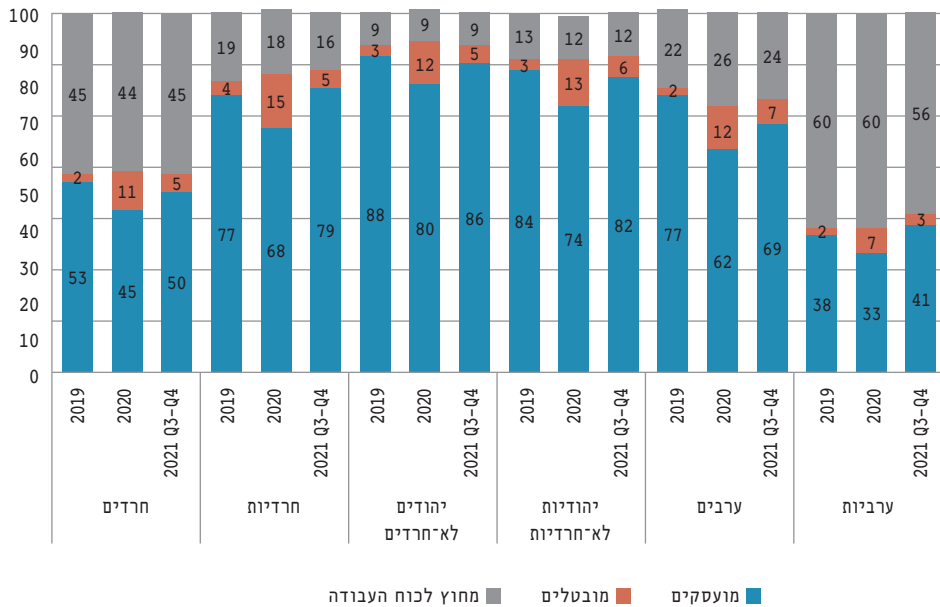
כפי שהראינו בפרק ג, רבים מהגברים החרדים עובדים באופן לא מרווח, ואי אפשר לזהותם לפי הנתונים הרשמיים. לפי הערכות של מרואיינים שלנו, עובדים אלו נפגעו יותר מעובדים מרווחים. הסיבה לכך היא שבדרך כלל הם עובדים בעבודות מזדמנות הדורשות רמה נמוכה של מיומנות, ועבודות אלו נפוצות בענפים שנפגעו עקב הקורונה, כמו מסחר ושירותי אוכל. הם גם אינם נהנים מהגנות חוקיות שיש לעובדים מרווחים. כמו כן, העסקה באופן לא מרווח אינה מקנה פיצויי פיטורים או דמי אבטלה, וגם לא מענקים לעצמאים. לכן עובד בעבודה לא מרווחת שמקום העבודה שלו נפגע או נסגר בגלל מגבלות הקורונה יימצא במצב גרוע יותר מעובד מרווח שיצא לחל"ת או פוטר. אם נקבל טענה זו, ייתכן שהפגיעה האמיתית בתעסוקת גברים, במיוחד בקהילות שנהוגה בהן יותר עבודה לא מרווחת, גבוהה הרבה יותר ממה שמראים הנתונים הרשמיים.⁵⁵

55 אם נחזור לסימולציה לעיל בסוף סעיף ג.2 ונניח שכ-40% מן העובדים הלא מרווחים איבדו את עבודתם (בהנחה ששיעור האבטלה דומה למגזר שירותי האירוח והאוכל) ואינם מקבלים דמי אבטלה כלל, נקבל פגיעה נוספת של 212 ש"ח בהכנסה החודשית – כאחוז אחד מסך ההכנסות של משק הבית החרדי, אם כוללים גם את האומדן שלנו להכנסה לא מרווחת.

לפי הערכות של מרואיין אחד, הפגיעה התמקדה בחרדים עובדים שקיבלו על עצמם התחייבויות עתידיות לפני המשבר, לדוגמה עצמאים ובעלי עסקים.

38 חרשים

שינויים בתעסוקה בגילים 25-64 לפי סוג אוכלוסייה, 2019-2021

מקור: נחוני סקר כוח אדם.

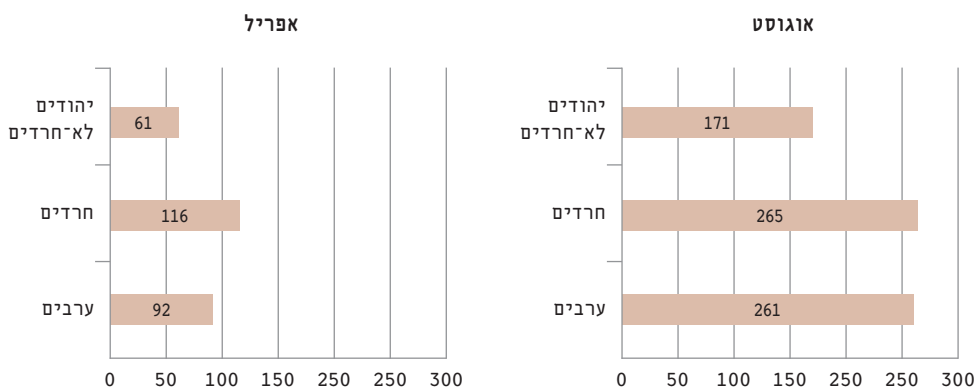
ד.1.1 הכנסות מקצבאות ומתמיכות

מהאומדנים של הביטוח הלאומי שהצגנו בתרשים 35 אנחנו יודעים כי ההכנסות נטו (לאחר מיסים וקצבאות) של משק הבית ירדו באחוזים בודדים, לעומת ההכנסה הכלכלית (לפני מיסים וקצבאות), שירדה בלמעלה מעשרה אחוזים (אנדבלד ואחרים, 2021). פער זה משמעו שההכנסה של כל משקי הבית מקצבאות ומתמיכות עלתה. אפשר להסביר את העלייה הזאת בהרחבה

ובהארכה של הזכאות לדמי אבטלה למפוטרים ויוצאים לחל"ת עקב משבר הקורונה ובמענקים שחילקה המדינה במהלך 2020. כדי להמחיש זאת אמדנו את הגובה הממוצע של המענקים (במונחים חודשיים) שמשקי בית שונים קיבלו באפריל ובאוגוסט 2020. משקי בית חרדיים קיבלו באפריל מענק גבוה ביותר מפי שניים ממשקי בית של יהודים לא־חרדים, ופי אחד וחצי באוגוסט. מענקים אלו הגדילו את ההכנסה החודשית של משקי הבית החרדיים בכ־381 ש"ח, לעומת כ־232 ש"ח במשקי בית יהודיים לא־חרדיים. תרשים 39 מציג את אומדן התוספת להכנסה מהמענקים.

תרשים 39

אומדן התוספת להכנסת משק הבית ממענקי הקורונה של 2020, במונחים חודשיים, לפי סוג משק הבית, 2018 – סקר הוצאות (בש"ח)

שיעור דמי האבטלה מתוך השכר שקיבל העובד לפני הפיטורים או ההוצאה לחל"ת גבוה יותר לבעלי שכר נמוך. כלומר, הכנסתם מעבודה בזמן הקורונה, לעומת ההכנסה לפני הקורונה, תיפגע פחות. מכיוון שההכנסה מעבודה בקרב חרדים נמוכה במובהק מהכנסה מעבודה בקרב לא־חרדים, היינו מצפים לגלות כי היא תיפגע פחות, משום שההפרש בין דמי האבטלה לבין השכר נמוך יותר.

ד.1.1.1. הכנסות מלימודים בכולל

בשנת 2020 צומצמו כספי הכוללים, וסביר לשער שהצמצום הביא לירידה ברמת התמיכה של הכוללים באברכים. בדיקה שלנו את המוסדות הגדולים ביותר בציבור החרדי מלמדת על ירידה של כ-20% בהכנסות הכוללים בשנה זו בהשוואה לשנת 2019. ירידה זו נובעת בעיקרה מירידה בהכנסות מתרומות (37%) ובייחוד תרומות מחו"ל (47%), ומתלווה אליה גם ירידה מתונה בתמיכת המדינה בשנה זו (8%).⁵⁶ בהנחה שירידה זו תורגמה להקטנה של מלגת הכולל יש לשער שהמלגה ירדה בשנה זו בהיקף של כמה מאות ש"ח לאברך ואולי הביאה לפגיעה מסוימת בהכנסות של משקי הבית החרדיים.

ד.1.1.2. הכנסות מהון

בהיעדר נתונים מסקר הוצאות ל-2020 קשה לאמוד את השינוי בהכנסות מהון עקב משבר הקורונה. עם זאת, במדדי המחירים של נכסים מרכזיים של משקי בית, לדוגמה דיור, רכב ומניות, לא חל שינוי במרוצת משבר הקורונה (למעט תנודות בתחילת המשבר), ולכן אין סיבה לחשוב שהיה שינוי ניכר בהכנסות מנכסי הון. חלק הארי של ההכנסות מהון הוא הכנסה בעין מדיור.⁵⁷ השינוי הממוצע בהכנסות אלו היה ככל הנראה קטן מאוד, מכיוון שבשנת 2020 רכיב שכר הדירה במדד המחירים לצרכן עלה בכאחוז בודד.⁵⁸ לא ברור כמה שונה הייתה ההשפעה על משקי בית של חרדים מממוצע משקי הבית. כפי שראינו בפרק ב, משקי בית חרדיים נוטים לרכוש דירות זולות יותר במקומות מרכזיים פחות. אילו שכר הדירה בדירות כאלה עלה בקצב שונה, היינו רואים הבדל בהכנסה זו. רכיב אחר בהכנסה מהון הוא הכנסה מרנטה ורכוש, המגלמת הכנסה מהשכרה של דירות, חדרים או רכוש אחר. גם הכנסה זו תהיה מושפעת משינויים בשכר הדירה. הרכיב השלישי של הכנסות מהון, הכנסה בעין מרכב,

56 בדיקה של אתר גייסטאר (אתר העמותות של ישראל) לתקציב של חמישה מן המוסדות הגדולים ביותר במגזר החרדי. תקציב התרומות של מוסדות אלו ירד מ-64.3 מיליון ש"ח בשנת 2019 ל-46.9 מיליון ש"ח בשנת 2020.

57 להסבר המונח ראו לעיל הערה 8.

58 חישוב של הכותבים מתוך נתוני מדד המחירים.

תלויה בשינויים במחירים של כלי רכב ובערכיהם. כאמור, רכיב שכר הדירה במדד המחירים עלה מ־2019 ל־2020, אך המדד לרכב פרטי ואחזקתו ירד בכ־2.6%⁵⁹. הרכיב הרביעי הוא הכנסות מריבית (על פיקדונות, אג"ח ותוכניות חיסכון) ודיווידנדים. אם ניקח את התשואות בבורסה למניות בתל אביב כקנה מידה לשינוי בהכנסות מריבית, נראה גידול צנוע למרות המשבר הכלכלי. אף שכאמור אין לנו נתונים מספיקים על הכנסה מהון, קשה להאמין שההכנסה מריבית קטנה כאשר התשואות בבורסה עלו. סביר יותר שהכנסה זו גם היא לא השתנתה, ואולי אף עלתה במעט.⁶⁰

בסך הכול אנו מעריכים כי בממוצע השינוי בהכנסה מהון היה קטן ושהכנסה זו הייתה יציבה יותר מההכנסה מעבודה, למרות משבר הקורונה. אין לדעת אם בתחום זה משקי בית חרדיים הושפעו באופן שונה ממשקי בית לא־חרדיים וכיצד. כך או כך, לאור הממצאים המתוארים בפרק ב ברור שגם אם נניח שההון של משקי בית אלו וערכו נשארו יציבים, הם רחוקים מאיתנות פיננסית.

2.2. הוצאות משק הבית

בהיעדר סקר להוצאות משק בית לשנת 2020 אפשר להציג רק היסקים חלקיים על הוצאות של משקי הבית החרדיים. ראשית, הוצאות על תצרוכת – מאומדנים של בנק ישראל (2021) ידוע כי במהלך 2020 חלקן של התחבורה והתקשורת בסל התצרוכת ירד מאוד, ההוצאה על שכר הדירה עלה, והמשקל של רוב סוגי ההוצאות האחרות ירד מעט. מכיוון שראינו לעיל ששכר הדירה בממוצע כמעט שלא עלה, במונחים מוחלטים ניכרת ירידה חדה בהוצאות על תצרוכת על תחבורה ותקשורת, וכחות מכך בענפים אחרים, וההוצאה על שכר דירה נותרה

59 חישוב של הכותבים מתוך נתוני מדד המחירים.

60 המדד הכללי לתשואה ריאלית כוללת באיגרות חוב בשנת 2020 היה 1.5%, שיעור נמוך יחסית לממוצע בשנים קודמות אך עדיין חיובי. התשואה הכוללת והריאלית על סך כל המניות והמחירים הייתה כ־0.3%. בהכנסה מדיווידנד היינו מצפים כי בשנת מיתון כלכלי חברות ימעטו לחלק דיווידנדים ושהכנסה זו תרד, אם כי ייתכן שחברות מסוימות יחלקו גם בעת מיתון, כדוגמת ההחלטה של חברת פוקס על חלוקת דיווידנד בקיץ 2020.

דומה. הירידה בצריכה, במיוחד בתחבורה, מגלמת תופעה של חיטכון כפוי. חלק גדול מההוצאות על תחבורה, במיוחד במשקי בית לא־חרדיים, הן הוצאות על רכב אישי ועל טיסות לחו"ל. המקור לפער בתחום זה בין חרדים לבין לא־חרדים הוא העובדה שהחרדים נוסעים פחות לחו"ל וששיעור הבעלות על רכב אצלם נמוך יותר (רגב, 2020). הירידה בהוצאות על תחבורה מגלמת את החיטכון הכפוי מסגירת השמיים ומהסגרים והמגבלות, שהפחיתו שימוש ברכב לאורך השנה. החיטכון הכפוי בקבוצת צריכה זו כנראה נמוך בהרבה אצל חרדים, אך לפי המרואיינים עדיין קיים. יש סיבות טובות לחשוב שגם בענפים אחרים החיטכון הכפוי של חרדים היה נמוך לעומת לא־חרדים, ואולי ההוצאות בהם אף עלו.

ההוצאות הנמוכות לנפש תקנית של משקי בית חרדיים גם בתחומים כמו מזון ובריאות (תרשים 11) יכולות להצביע על כך שמשקי הבית החרדיים נוטים מלכתחילה להימנע מצריכת מוצרי מותרות ושיש להם מעט מאוד לאן לצמצם הוצאות כאלה. קבוצת צריכה שבה ככל הנראה הצטמצמו מאוד הוצאות משק הבית החרדיים היא חינוך, בשל סגירת מוסדות חינוך בזמן הסקרים. גם סגירה זו ככל הנראה התקזזה עם עלייה בהוצאות על מזון, מכיוון שמוסדות אלו נוטים לספק ארוחות לתלמידים (רגב, 2020). על העלייה בהוצאות על מזון דיבר אחד מהמרואיינים. בעניין הוצאות שאינן לתצרוכת, אנו מעריכים כי הוצאות על תשלומי חובה יצטמצמו בשל ירידה בתעסוקה, אך הצמצום יהיה זניח בשל ריכוז העובדים החרדים במשלחי יד שהשכר בהם מתחת לסף המס או במדרגות מס נמוכות (קרלינסקי, 2021), וגם העברות למשקי בית אחרים יצטמצמו, מסיבות שהוזכרו לעיל.

באשר למוטיבציה לשיפור ההתנהלות הכלכלית, הדעות בקרב המרואיינים היו חלוקות. היו שדיווחו על גידול בפניות של משקי בית לארגונים המסייעים בהתנהלות הכלכלית ובשליטה בהוצאות, לאחר שבעקבות המשבר הכלכלי נהיו מודעים הרבה יותר לרמת ההוצאות שלהם ולקשיים לקיים אותה. אחרים דיווחו על קיפאון בפניות כאלה, למעט גידול בזמן הסגרים בבקשות ליעוץ בנושאי מיצוי זכויות, ועל גידול צנוע לאחר ההתאוששות. למרות החיטכון הכפוי והעלייה במודעות להתנהלות כלכלית נבונה, אנו מעריכים כי ההוצאות של משק הבית החרדי נותרו גבוהות בהרבה מההכנסות, לפחות כפי שהיו לפני משבר הקורונה, אם לא יותר. מצב זה עלול להחריף עם סיומה של מדיניות החל"ת והמענקים.

ד.3. השפעת הקורונה על החובות, החיסכון וההשקעה

עוד לפני משבר הקורונה משקי הבית החרדיים היו פגיעים מאוד והוצאותיהם השוטפות עלו בהרבה על הכנסותיהם. לפי סקר כהלכה, לכמעט מחצית מהם היו חובות, ורבים מבעלי החוב העידו על עלייה בחובות בתקופה שלפני משבר הקורונה ושיתפו שלא היו בטוחים שיוכלו להחזירם בלא קשיים או הלוואות נוספות. בזכות מדיניות החל"ת והמענקים במהלך 2020 ההכנסה נטו נפגעה מעט באופן יחסי, אך המדיניות הסתיימה באמצע שנת 2021.

הגמ"חים נאלצו להתמודד בתקופה זו עם אתגרים פיננסיים – עקב ירידה בהכנסות של משקי הבית ירדו ההפקדות לגמ"חים והתרומות מהארץ ומחו"ל, ולפיכך ירדה יכולתם לסייע לנזקקים. ואולם על פי הערכות של מרואיינים, משבר הקורונה לא פגע לטווח ארוך באיתנות הפיננסית של הגמ"חים. לטענתם הירידה בהפקדות של משקי הבית הובילה לצמיחה נמוכה יותר או אפסית במחזור ובהון של הגמ"חים, אך לא לבעיות נוספות. הגמ"חים הגדולים, לפחות, התנהלו עוד לפני המשבר באופן שמבטח אותם גם בתנאי אי־ודאות ושומר על יציבות. אחד המרואיינים העריך שהיכולת של בעלי עסק ללוות ולשמש כערבים נפגעה, אך לא של חסרי עסק. מרואיין אחר תיאר משיכת כספים גדולה מן הגמ"חים בשבועות הראשונים של משבר הקורונה, אך מגמה זו השתנתה במהירות כאשר התברר שאין מדובר ב"סוף העולם". הערכה דומה, שתקופת הקורונה הייתה מאתגרת ללווים ולגמ"חים אך לא מסוכנת לאיתנות הפיננסית שלהם, ניתנה גם בתחקיר עיתונאי בנושא מסוף 2020 (קורץ, 2020).

ד.4. השפעות מיידיות של המשבר לעומת השפעות ארוכות טווח

מגפת הקורונה לא הביאה למשבר כלכלי בחברה החרדית בטווח המידי, אך עלולות להיות לה השפעות ארוכות טווח. משבר הקורונה פגע יותר בעובדים לא מיומנים, ובהם חרדים רבים, ולפיכך ההתאוששות והחזרה שלהם לעבודה צפויות להיות איטיות. אחד המרואיינים דיווח על גידול ניכר בפניות של גברים חרדים להכשרה מקצועית, לאחר שרבים מהם הבינו כי יתקשו למצוא עבודה גם כאשר המשק ייפתח. התעוררות זו החלה כבר בפברואר 2021, כאשר התחילה הירידה בתחלואה וכהכנה לסיום של מודל החל"ת ביוני 2021 ולכניסה מחודשת של עובדים לא־חרדים רבים לשוק העבודה. תחום אחר שחלה בו התעוררות היה האינטרנט והקניית אוריינות דיגיטלית, גם היא מסיבות של פרנסה. מרואיין אחר דיווח על תחושה של קיפאון וקשיים בגיוס אנשים להכשרות מקצועיות והעלה את האפשרות שבמהלך המשבר, כאשר אנשים בילו זמן רב יותר בבית, הם התמקדו יותר בחינוך הילדים ובטיפול בהם על חשבון נושאים כמו הכשרה מקצועית.

ממצאים מהמחצית השנייה (יולי-דצמבר) של 2021 מלמדים על התאוששות בתעסוקה, אך לא כל קבוצות האוכלוסייה והזרמים התאוששו באותה מידה. כאמור, ב־2019, לפני המשבר, כ־88% מהגברים היהודים שאינם חרדים בגילי העבודה העיקריים (25-64) היו מועסקים, לעומת כ־52.5% מהגברים החרדים. עד אמצע שנת 2020 ירדו שיעורי התעסוקה בקרבם ל־74.2% ו־39.7% בהתאמה. במחצית השנייה של 2021 עלה שיעור התעסוקה של גברים יהודים לא־חרדים ל־86%, שהם כ־98% משיעור התעסוקה לפני המשבר, ואילו אצל גברים חרדים שיעור התעסוקה עלה ל־49.7% בלבד, או 95% מהתעסוקה שלפני המשבר – התאוששות איטית מעט יותר. אצל הנשים ההתאוששות הייתה מהירה יותר בקרב חרדיות: שיעור התעסוקה שלהן במחצית השנייה של 2021 היה כ־102% בהשוואה לתקופה שלפני המשבר, לעומת כ־98% אצל נשים יהודיות לא־חרדיות (תרשים 38).

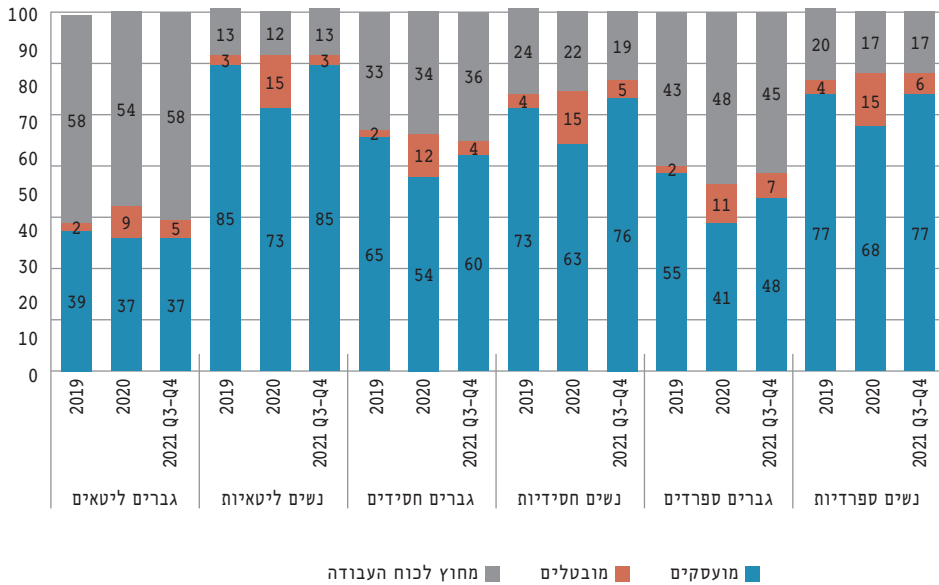
ד.5. השוואה בין זרמים בחברה החרדית

לא כל הזרמים החרדיים נפגעו ממשבר הקורונה באותו האופן. הירידה הגדולה ביותר בתעסוקה הייתה אצל גברים חסידיים וספרדים – שיעור התעסוקה שלהם ירד מ־64.9% ו־55.3% ב־2019 ל־53.7% ו־41.4% בשנת 2020, בהתאמה. אצל גברים ליטאים, שמלכתחילה עבדו בשיעור נמוך יותר, הייתה ירידה מ־39.5% ל־38.8%. כמו אצל יהודים לא־חרדים, שיעור האבטלה הבסיסי נשאר נמוך ורוב הירידה בתעסוקה היתרגמה ליציאה לחל"ת ולפרישה משוק העבודה של עובדים שפוטרו והפסיקו לחפש משרה חדשה. בצד הירידה בתעסוקה והעלייה באבטלה, עלה שיעור ההשתתפות בכוח העבודה (סך המועסקים, המובטלים והמצויים בחל"ת) של גברים ליטאים מ־41.6% ב־2019 ל־45.6% ב־2020. הסיבה לכך יכולה להיות צורך גדל לסייע בפרנסה עקב המשבר הכלכלי והקיטון בתקציב ובתמיכות של הכוללים. לעומת זאת אצל ספרדים וחסידים שיעור ההשתתפות ירד. אצל נשים בכל הזרמים הירידה בתעסוקה הייתה בסדר גודל דומה, כ־9%–11%, ירידה גדולה במעט נרשמה אצל נשים ליטאיות, וקטנה במעט אצל נשים ספרדיות וחסידיות. תרשים 40 מציג את התפתחות התעסוקה לאורך המשבר בקרב חרדים לפי זרם, מ־2019 ועד לרבעון הראשון של 2021 לפי נתוני סקר כוח אדם.

ההבדלים בין הזרמים בפגיעה בתעסוקת גברים נלמדים גם בראיונות. לפיהם משקי בית מקהילות שמרניות, במיוחד חסידיות, נפגעו בבירור יותר ממשקי בית מקהילות אחרות. הסבר אחד לכך הוא שבקהילות אלו מקובל שגברים יוצאים לעבוד, בדרך כלל בעבודות פשוטות, ולעומת זאת במשקי בית ליטאיים מלכתחילה שיעור גבוה מן הגברים איננו נמצא במעגל העבודה, כך שהמשבר השפיע פחות על מצבם הכלכלי. הסבר אחר הוא שבמשקי בית ליטאיים שהגברים עובדים בהם, שיעור העובדים בענפי הצווארון הלבן ובמשרות לעובדים מיומנים גבוה יותר, וענפים אלו נפגעו פחות בתקופת הקורונה. סביר להניח שבמשקי בית שהגבר עובד באופן לא מדווח הפגיעה הייתה גדולה ממה שאפשר לזהות מן הנתונים הרשמיים.

חרשים 40

שינויים בתעסוקה בגילים 25-64 לפי זרם חרדי ומגדר, 2019-2021

מקור: נתוני סקר כוח אדם.

אנו משערים שהירידה בהכנסה מעבודה בצד היציבות או הגידול בהכנסות מקצבאות (עליה הרחבנו בסעיף ד.1.1), משמעם שבמשקי בית חרדיים מודרניים יותר, ששני בני הזוג בהם עובדים, הפגיעה הכלכלית בטווח הקצר הייתה קשה בממוצע לעומת הפגיעה במשקי בית שמרניים יותר, שבהם רק האישה עובדת (למעט משקי בית שבהם הגבר עובד באופן לא מדווח). עדות לכך נמצאת בתוצאות סקר מיוני 2020 שערך המכון הישראלי לדמוקרטיה באמצעות מכון הסקרים החרדי אסקריא. הסקר כלל גברים חרדים בגילים 18-30 שחולקו לפי הגדרה עצמית לארבע קבוצות על ציר שמרנות-מודרניות: "חרדים מודרניים", "בין שמרנות למודרניות", "חרדים קלאסיים" ו"חרדים שמרניים".⁶¹ בסקר הם

61 הגדרות אלו מבוססות על כהנר, 2020.

נשאלו אם הקורונה פגעה בהם מבחינה כלכלית. השיעור של מי שדיווחו על פגיעה כלכלית במידה רבה או רבה מאוד בקרב מי שהגדירו את עצמם "חרדים מודרנים" היה 38.3%, בקרב מי שהגדירו את עצמם "בין שמרנות למודרניות" היה 23.3%, בקרב מי שהגדירו את עצמם "חרדים קלאסיים" 26.3%, ושיעור הנפגעים שהגדירו את עצמם "חרדים שמרנים" היה 19.5%. בטווח הארוך, לעומת זאת, סביר שלמשקי בית של חרדים מודרנים (שהם מיעוט בקרב החרדים) יהיה קל יותר להתאושש.

לבסוף, השוני במידת ההתאוששות בין זרמי החרדים גדול יחסית – שיעור התעסוקה של הגברים הליטאים במחצית השנייה של 2021 היה כ־94% משהיה לפני המשבר, כ־93% אצל החסידים, ו־86% אצל הספרדים.⁶² אצל נשים ליטאיות שיעור התעסוקה במחצית השנייה של 2021 היה כ־100% משל 2019, 105% אצל חסידיות, ו־101% אצל ספרדיות (תרשים 40).

6.2. סיכום הפרק

רמת החיים של משקי הבית החרדיים, במובנים של סך ההכנסה והצריכה, נפגעו אך במעט במשבר הקורונה, גם לעומת משקי בית אחרים. הסיבות לכך הן מדיניות הממשלה במהלך המשבר, שהיטיבה במיוחד עם משפחות גדולות שהכנסתן נמוכה, והמיעוט היחסי (לעומת משקי בית לא־חרדיים) של הוצאות בתחומים שנפגעו בזמן הקורונה, כמו טיסות ותרבות. מנגד, יש חשש לפגיעה באיתנות הכלכלית של משקי הבית החרדיים בטווח הארוך יותר, במיוחד בקהילות שהגברים בהן עובדים במשלחי יד לא מיומנים – הם היו הראשונים להיפגע והאחרונים להתאושש. עדות לכך נמצאת בנתוני המחצית השנייה של 2021, שבהם תעסוקת הגברים החרדים מתאוששת לאט יותר מהתעסוקה של נשים חרדיות וגברים לא־חרדים. נוסף על כך, סביר שהפגיעה הכלכלית האמיתית גדולה יותר מהפגיעה שמתועדת בנתונים הרשמיים, מכיוון שאינה מזהה אנשים שעבדו באופן לא מדווח, ורבים מהם כנראה איבדו את עבודתם ולא קיבלו דמי אבטלה.

62 שיעור התעסוקה של גברים חרדים מזרם לא מזוהה במחצית השנייה של 2021 היה כ־112% ממה שהיה ב־2019 לפני המשבר.

ממשלת ישראל ה־36 (ממשלת בנט־לפייד) – השלכות על משקי הבית החרדיים וקווי מתאר למדיניות מומלצת

ביוני 2021, לאחר ארבע מערכות בחירות בלא הכרעה, הושבעה בישראל ממשלה חדשה שאינה כוללת מפלגות חרדיות. בשנת כהונתה (עד פיזור הכנסת) נקטה ממשלה זו פעולות שעשויות להשפיע על משקי הבית החרדיים. פרק זה ינתח את הפעולות המרכזיות של ממשלת בנט־לפייד בהתייחס לחברה החרדית וישרטט קווי מתאר למדיניות הנובעים לדעתנו מן המצוקה הגוברת במשקי הבית החרדיים העולה ממחקר זה.

אופיו של פרק זה שונה אפוא מן הפרקים הקודמים של מחקר זה. בעוד הפרקים הקודמים מסתמכים על ניתוח נתונים ומגמות, פרק זה מציג צעדי מדיניות שנקטה הממשלה היוצאת וכן צעדי מדיניות שאנו ממליצים אליהם לממשלה הבאה. בחרנו להוסיף את הפרק הזה בשל הצורך בתמונת מצב עדכנית ככל האפשר גם אם המידע שיש לנו חלקי בלבד. בה בעת, הממצאים העולים מפרקי המחקר מחייבים אותנו להציג כיוונים לפעולה לצורך שיפור מצבם הכלכלי של משקי הבית החרדיים. החלק הראשון של הפרק יעסוק אפוא במדיניות הממשלה היוצאת והחלק השני בצעדים שאנחנו ממליצים עליהם.

ה.1. פעולות ממשלתיות שקשורות למשקי הבית החרדיים

את הפעולות של ממשלת בנט־לפייד בעניין חרדים אפשר לחלק לשלושה חלקים:
(א) פעולות שעתידות להגביר את הלחץ הכלכלי על משקי הבית החרדיים (סנקציות); (ב) פעולות שאמורות להקל על צעירים חרדים להשתלב בשוק העבודה (תמריצים); (ג) פעולות שנועדו להיערך לכניסת חרדים לתעסוקה (תוכניות). להלן נפרט.

ה.1.א. סנקציות

ה.1.א.1. סבסוד מעונות יום

החלטה משותפת של שרי האוצר והכלכלה קבעה שסבסוד מעונות יום לפעוטות יותנה גם בתעסוקת האב. החלטה זו, שתחולתה מספטמבר 2023, מבטלת את ההחרגה שהייתה בעבר לאברכים חרדים, שלא היו מחויבים לעבוד לצורך הנחה זו, ומונעת סבסוד ל־89% מן הפעוטות החרדים במעונות יום, כ־27,500 פעוטות בשנת 2018 (אטיה, 2021). אם החלטה זו תמומש היא צפויה להביא לעלייה בשיעור הגברים העובדים המצהירים על תעסוקה, בדומה להשפעה שהייתה להחלטה דומה בעבר,⁶³ ואילו ההוצאות של משקי הבית החרדיים שהאבות בהם יחליטו שלא לעבוד יעלו בכ־1,500 ש"ח לחודש, והם ייאלצו לאתר מקורות הכנסה חלופיים.

ה.1.א.2. ביטול כספים קואליציוניים

כחלק מנוכחותן רבת השנים של המפלגות החרדיות בקואליציה זכו מוסדות חרדיים, בייחוד במערכת החינוך, לתקציבים של תמיכות קואליציוניות. מוסדות החינוך של הרשתות החרדיות קיבלו בשנת 2020 במסגרת כספים קואליציוניים כ־100 מיליון ש"ח. המוסדות התורניים (ישיבות וכוללים) קיבלו תוספת של כ־300 מיליון ש"ח תמורת תמיכה קואליציונית.⁶⁴ בתקציב 2021–2022 הוקפאו תקציבים לחרדים בכמה סעיפים (למרות הגידול הטבעי) וקוצצו סעיפים אחרים. כלל הקיצוץ הוא כ־270 מיליון ש"ח.⁶⁵

ה.1.א.3. מס על כלים חד-פעמיים

משקי בית חרדיים משתמשים בכלים חד-פעמיים פי שניים משיעור השימוש בהם באוכלוסייה הכוללת. כתוצאה מכך שיעור ההוצאה שלהם על כלים חד-

63 בשנת 2014, לאחר שינוי דומה במדיניות, צנח ב־36% מספר האבות החרדים לפעוטות במעונות יום הלומדים בכולל. ראו ארלוזורוב וחירותי-סובר, 2015.

64 החלטה 366 של ממשלת ישראל ה-35 מיום 9.9.2020.

65 קיצוץ של כ־50 מיליון ש"ח בתקציב הסמינרים למורות, כ־80 מיליון ש"ח במוסדות המוכשר והפטור, 40 מיליון ש"ח בחינוך העצמאי ובמעין החינוך התורני, 50 מיליון ש"ח בתקציב המוסדות התורניים, ו־50 מיליון בסבסוד פנימיות. ראו באתר מפחח התקציב.

פעמיים הוא 1.8% מהכנסתם הפנויה, לעומת 0.8% באוכלוסייה יהודית לא־חרדית (אליהו, 2021). החלטת הממשלה להטיל מס גבוה על רכישת מוצרים מפלסטיק שמיושמת החל בנובמבר 2021 הביאה להכפלה (בממוצע) של מחירי המוצרים החד־פעמיים מפלסטיק. אם לא יחול שינוי בדפוסי הרכישה של כלים חד־פעמיים במשקי בית חרדיים, ההוצאות של משקי הבית יעלו ב־330 ש"ח בכל חודש, ובמקרה של צמצום השימוש בכלים חד־פעמיים תעלה ההוצאה החודשית ב־165 ש"ח. רק צמצום של 50% ברכישת כלים חד־פעמיים יביא לכך שההוצאה של משקי הבית החרדיים בתחום זה לא תעלה בשנים הקרובות.

ה.1.1. תמריצים

ה.1.1.1. הורדת גיל הפטור משירות צבאי

בחוק שירות ביטחון

כנסת ישראל אישרה בקריאה ראשונה הצעה לתיקון חוק שירות ביטחון העוסק בשירות חרדים. במסגרת התיקון לחוק ירד גיל הפטור משירות צבאי לחרדים מ־26 ל־21. לאחר שנתיים הגיל אמור לעלות ל־22 ולאחר עוד שנה ל־23. עם זאת, בתנאים מסוימים צעירים חרדים יוכלו לצאת להכשרה מקצועית החל בגיל 21 גם לאחר העלאת גיל הפטור.

בסקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה בקרב צעירים חרדים הצהירו כ־20% מהם שהורדת גיל הפטור תגרום להם לצאת לעבודה או להכשרה מקצועית בגיל צעיר יותר. שינוי זה בחוק עשוי אפוא להשפיע על כ־5,000 צעירים חרדים. הוא יאפשר להם לצאת לעבודה בגיל צעיר יותר ויגדיל את ההיתכנות שירכשו הכשרה מקצועית ואקדמית בטרם יישאו בעול המשפחה ובטיפול בילדים.⁶⁶

ה.1.2. תוכניות לשילוב חרדים

ה.1.2.1. יעדים ותוכניות

במסגרת תקציב המדינה לשנים 2021–2022 נקבעו יעדים לשילוב חרדים לשנת 2030 – שיעור תעסוקה של 70% לגברים חרדים. יעדים אלו כוללים בפעם

66 לחוות הדעת המלאה בסוגיה זו ראו פלסנר ומלאך, 2021.

הראשונה גם שילוב איכותי של חרדים וקובעים שקצב העלייה ברמת ההכנסה של נשים חרדיות יהיה גבוה בהשוואה ליהודיות לא־חרדיות, ובקרב גברים חרדים לא ייפול מקצב העלייה ברמת ההכנסה של יהודים לא־חרדים.

יעדים אלו יחייבו את משרדי הממשלה, ובייחוד את זרוע העבודה במשרד הכלכלה, לגבש תוכניות חדשות ומאתגרות לשילוב חרדים בתעסוקה מתוך מאמץ מיוחד לקידום תעסוקה איכותית. מכלול צעדים אלו ייצור לחרדים אפשרות לצאת לעבודה בגיל צעיר וגם יגביר את הלחץ הכלכלי עליהם לעשות זאת. אנו מעריכים שצעדים אלו אכן יביאו לעלייה בשיעורי התעסוקה של גברים חרדים, בדומה להשפעה של צעדים דומים שננקטו בשנים 2013–2014 (מלאך וכהנר, 2020).

ה.2. קווי מתאר למדיניות ציבורית מומלצת

ה.2.א. תוכניות

תוכניות חומש לתעסוקה ולהשכלה גבוהה

בשנת 2022 אמורות להיכתב במשרד הכלכלה ובמל"גות"ת תוכניות חומש לשילוב חרדים בתעסוקה ובהשכלה הגבוהה. תוכניות אלו צריכות להיערך לעלייה בשיעור הפונים למסגרות ההכשרה והתעסוקה בעקבות התגברות הלחץ הכלכלי והקדמת הגיל שבו לפי החוק מותר לגברים לצאת לשוק העבודה. ההיערכות צריכה לבוא לידי ביטוי הן בבניית תוכניות והן בתקצובן. שתי התוכניות צריכות לקחת בחשבון את המגמה בקרב צעירים חרדים לפנות לפריפריה – מטרתם היא רכישת דירה במחירים זולים (יחסית), אך מיקומם מקשה עליהם בטווח הבינוני והארוך למצוא פרנסה הולמת למשק הבית.

ה.2.1. תמריצים

גיל הפטור: הורדה קבועה לגיל 21

הורדת גיל הפטור הוא עיקרון שנקבע בחוק הגיוס שעבר בינואר 2022 בקריאה ראשונה בכנסת, אולם הורדת גיל הפטור מצומצמת מאוד בהיקפה, מכיוון שלמעט השנתיים הקרובות, שבהן יירד גיל הפטור ל-21, לטווח ארוך הוא יהיה 23 (במקום 24 בחוק הקודם). אומנם להורדת גיל הפטור גם בשנה אחת יש משמעות, אך רק הורדה משמעותית יותר של גיל הפטור ל-21 תביא לשינוי אמיתי בדפוסי התעסוקה של צעירים חרדים ותאפשר להם יציאה מוסדרת לתעסוקה או להכשרה מקצועית ואקדמית. יש לקבוע בחוק שגיל הפטור לגברים חרדים הוא 21 או לחלופין לפטור את מי שיוצא בגיל זה להכשרה מקצועית או אקדמית מוכרת.

מענק או הלוואה מותנית להכשרה מקצועית

אברכים במשקי בית המצויים בלחץ כלכלי ישקלו יציאה לתעסוקה, אולם אליה וקוץ בה: יציאה לעבודה מיידית בלא הכשרה מתאימה תביא לשכר נמוך מאוד. עם זאת, הכשרה מקצועית או אקדמית, שצפויה להניב שכר גבוה יותר, מחייבת תקופת לימודים ממושכת, שבה יכולת ההשתכרות מוגבלת ולעיתים כלל לא קיימת. כלומר, היציאה לתעסוקה איכותית מביאה באופן זמני לירידה בהכנסות משק הבית. אנו סבורים שכדי ליצור הכנסה מינימלית עבור משק הבית בתקופה שהאברך מכשיר את עצמו לתעסוקה יש להעמיד מערך של הלוואות מותנות (שיכולות להיות למענק) לתקופה של שנה בסכום של מלגת אברך (כ־2,000 ש"ח בחודש).

עידוד לימודי יסוד לבנים בחינוך החרדי

מרבית הבנים בחינוך החרדי לומדים לימודי יסוד בהיקף מצומצם מאוד, בגיל בית הספר היסודי בלבד (בארט, שפיגל ומלאך, 2020). היעדר לימודים בסיסיים ובייחוד אי־רכישת השפה האנגלית מקשים על גברים חרדים המעוניינים להשתלב בשוק העבודה בשנות העשרים לחייהם. הירידה שאנו כבר חווים בגיל היציאה לעבודה מביאה לכך שלעומת חרדים מבוגרים, חרדים צעירים רוצים יותר

שילדיהם ילמדו אנגלית.⁶⁷ כדי לחזק מגמה זו, על משרד החינוך לפעול להגדלת ההיקף והאיכות של לימודים אלו בבתי הספר החרדיים בדרכים הבאות: כתיבת תוכנית לימודים לבתי הספר החרדיים לבנים ואישור ספרי לימוד מסובסדים לפיה, התמקצעות של מערך הכשרת המורים ויצירת מערך של השתלמויות מורים, עיגון בחוק של החינוך הממלכתי-חרדי ויצירת תמריצים לבתי ספר להגדיל את ההיקף והאיכות של לימודי היסוד, בדגש על לימוד אנגלית.⁶⁸

ה.2.ג. סנקציות

צמצום התמיכות בכוללים

אחד המנגנונים המסייעים לשימור העוני של משקי הבית החרדיים הוא התמיכה של המדינה באברכי כולל, והיא עומדת בסתירה למגמה לעודד יציאת גברים חרדים לעבודה. תמיכה זו מסייעת להם ללמוד שנים רבות בכולל ולהימנע מלצאת לעבודה. התוצאה לטווח ארוך היא הנצחה של העוני והמצוקה הכלכלית במשקי הבית החרדיים. לפיכך נכון לשנת 2021 רוב מוחלט של האברכים החרדים (למעלה מ-55 אלף) הם מעל גיל 31. כדי להקטין את התמריץ ללימוד ארוך שנים בכולל יש להגביל את התמיכה של המדינה בכולל לגיל 25. אברך מעל גיל 25 לא יהיה זכאי לתמיכת המדינה. הגבלה זו יש לממש בהדרגה.

פיקוח על הוראת לימודי היסוד

בחינוך החרדי לבנים

במקביל לתוכניות לעידוד לימודי יסוד בחינוך החרדי לבנים, על משרד החינוך להגדיל את הפיקוח על לימודים אלו בבתי הספר. אפשר לעשות זאת באמצעים

67 נחונים מלאים בתוך פינקלשטיין, טרם פורסם.

68 משרדי החינוך והאוצר יוזמים תוכנית לבתי ספר חרדיים לבנים שעל פיה תינתן להם תוספת תקצוב בתמורה לתוספת לימודי יסוד, פיקוח ומבחנים חיצוניים. התוכנית טרם הבשילה לכדי ביצוע, אך עיקריה כתובים במכתב ששלחה מנכ"לית משרד החינוך לנציג חסידות בעלז. ראו ריבקינד, 2022. טיוטת חוק ההסדרים של משרד האוצר לשנת 2023 כוללת גם הורדת תקצוב לרשת החינוך העצמאי ולרשת בני יוסף מ-100% ל-75% במקרה שהם לא יערכו בחינות אלו.

הבאים: הגדרה ברורה של המחויבות של בתי הספר לתוכנית היסוד, פיקוח על הוראת לימודי היסוד באמצעות מערך הפיקוח ומבחני מיצ"ב והקטנת התקצוב למוסדות הפטור שאינם מצטרפים לתוכנית להגדלת לימודי היסוד.

ה.3. סיכום הפרק

ממשלה בלא נציגות חרדית היא אירוע לא שכיח בפוליטיקה הישראלית מאז "המהפך" בשנת 1977. ממשלה כזו טומנת בחובה הזדמנויות לפעולות לשילוב חרדים שהנהגה הפוליטית החרדית מתנגדת להן, לדוגמה הקטנת תקציבי תמיכה. עם זאת, לאור העובדה שממשלה כזו נתפסת כעוינת לחרדים היא עלולה לייצר התנגדות לפעולות שהיא נוקטת. המחשה למציאות מורכבת זו אפשר לראות בממשלה שכיהנה בישראל בשנים 2013-2015. המפלגות החרדיות לא היו חלק מממשלה זו, והיא קיצצה בתקציבי התמיכה לחרדים והביאה לעלייה בשיעורי התעסוקה של גברים חרדים. בצד זה, בתקופתה נוצר מתח בין החברה החרדית לבין המדינה, והוא בא לידי ביטוי בבלימה של מספר החרדים המתגייסים לצה"ל ולשירות האזרחי.

פעולותיה של הממשלה היוצאת למען שילוב האוכלוסייה החרדית בתעסוקה היו זהירות מאוד. תקציבי הישיבות לא קוצץ בהרבה, וגם חוק הגיוס החדש לא פגע בסטטוס קוו. הצעד העיקרי שעורר מתח בינה ובין המפלגות החרדיות והציבור החרדי הוא הקיצוץ במעונות יום לאברכים, ולהערכתנו אם הוא יתמש הוא יביא לעלייה בשיעורי התעסוקה של גברים חרדים צעירים.⁶⁹

69 החלטתו של שר התקשורת יועז הנדל על רפורמה בתחום הטלפונים הכשרים גם היא עוררה מתח בין הממשלה ובין הפוליטיקאים החרדים. הרפורמה קובעת שמתוך יולי 2022 יהיה אפשר לנייד טלפונים מן הקומה הכשרה לכל חברת סלולר, לכל מכשיר ולכל מסלול אחר. יישום ההחלטה נדחה בשלב זה בצו ביניים של בג"ץ. צעד זה צפוי להביא להרחבת השימוש בטלפונים חכמים בחברה החרדית בשל היעדר פיקוח של ועדת הרבנים לענייני תקשורת. לא כללנו רפורמה זו בסקירה של הפרק מכיוון שלמרות השפעתה הצפויה, ההשלכות הכלכליות שלה על שילוב חרדים אינן ישירות. ראו את הודעת הדוברות של משרד התקשורת בסוגיה זו: "מהפכה בשוק הסלולר הכשר – שר התקשורת יועז הנדל הכריע: שוק הטלפונים הכשרים נפתח לתחרות; תאפשר ניידות מספרים מלאה בקווים הכשרים", 1.5.2022.

במבט צופה לממשלה הבאה, אנו סבורים שיש לשלב בין תמריצים לבין סנקציות, ושני הכלים הללו צריכים לשמש בצורה נועזת יותר מהשימוש בהם עד כה. המצב הכלכלי המשברי של משקי הבית החרדיים, בייחוד הצעירים שבהם, מחייב ניסוח תוכניות חומש שתומכות בבירור בשילוב חרדים בהשכלה גבוהה ובתעסוקה – מתן מלגות לפונים להכשרה מקצועית, הורדה קבועה של גיל הפטור ועידוד לימודי יסוד בחינוך החרדי לבנים. בצד זה אנו סבורים שיש להפחית את התמיכה בכוללים ובמוסדות חינוך שאינם מאפשרים פיקוח על הוראת לימודי היסוד או שאינם מלמדים אותם. שילוב של מכלול הצעדים הללו יביא לכך שגברים במשקי הבית החרדיים, בייחוד הצעירים שבהם, יקבלו החלטה מושכלת לצאת בגיל צעיר יותר להכשרה מקצועית ואקדמית בתחומים שיש בהם פוטנציאל להכנסה גבוהה.

סיכום

המחקר המוצג כאן על ההתנהלות הכלכלית של משקי הבית החרדיים מצביע על כמה וכמה תמורות בשנים 2014-2021. ישנה עלייה ברמת החיים של משקי הבית החרדיים, והיא באה לידי ביטוי בעלייה בהכנסות ובהוצאות. עלייה זו נובעת בעיקר מגידול בהכנסות מתעסוקה (שיעורי תעסוקה וגובה השכר) וגם מעלייה בתמיכות בשנים אלו. עם זאת, המחקר מראה שהפער השלילי בין הכנסות להוצאות שראינו בעבר עודנו קיים. אנו מסבירים את הפער בשתי דרכים: האחת, אי־הצהרה על תעסוקה, בייחוד בקרב גברים חרדים, בהיקף של קרוב ל־10 נקודות אחוז; האחרת, היות משקי הבית החרדיים צעירים מאוד ולפיכך נוטלים על עצמם חובות גדולים בראשית דרכם. מכיוון שאפילו הסברים אלו אינם נותנים מענה מלא לפערים בין ההכנסות להוצאות של משקי הבית החרדיים אנו סבורים שלמרות העלייה בהכנסות של משקי הבית החרדיים איתנותם הכספית לא התחזקה.

משקי בית של צעירים חרדים זוכים לתשומת לב במחקר זה בשל העובדה שבשנים האחרונות הם נזקקים לקבל על עצמם מחויבות כספית גדולה מבעבר. הנורמה של רכישת דירה עם הנישואים עדיין רווחת, אך בניגוד לשנים עברו, את עיקר העול של תשלומי הדירה נושא הזוג הצעיר. המחויבות הכספית מיתרגמת לחובות גדולים לבנקים, וכתוצאה מכך תשלומי המשכנתה גבוהים מבעבר. החובות לגמ"חים החרדיים משניים ביחס לתשלומי המשכנתה. החסכונות של משקי הבית החרדיים צנועים – כעשירית בלבד מן החובות.

הפער גם הצביע על נורמות שונות בתחומים של תעסוקה ודירור בקבוצות אוכלוסייה חרדיות שונות. סוגיית התעסוקה מוכרעת במקרים רבים ברמה של משק הבית, ובמגזר הליטאי, שבו שיעורי התעסוקה של גברים נמוכים יותר, "מפצים" על כך שיעורי התעסוקה הגבוהים ביותר של נשים; במגזר החסידי תמונת המצב הפוכה – שיעורי התעסוקה של הגברים גבוהים יותר, ובקרב הנשים נמוכים יותר; המגזר הספרדי נמצא בתווך הן בתעסוקת גברים והן בתעסוקת נשים. הנורמה של רכישת דירה קיימת במיוחד בציבור הליטאי, ולפיכך שיעור הבעלות על דירות במגזר זה הוא הגבוה ביותר, ואחריו במגזרים החסידי והספרדי.

מגפת הקורונה פגעה בחברה החרדית פגיעה מוגבלת. אומנם הכנסותיהם של החרדים העובדים נפגעו בשל היציאה לחל"ת, והכנסות האברכים נפגעו גם הן במעט בשל ירידה בתרומות בשנה זו, אך עם זאת המענקים הנדיבים מהמדינה, לעובדים וללא עובדים, צמצמו את הפגיעה במשקי הבית החרדיים. המחקר מצביע שהתאוששות התעסוקה בקרב גברים חרדים איטית מעט יותר משבקר נשים חרדיות ויהודים לא-חרדים. הסיבה העיקרית לכך היא שרבים מן העובדים החרדים אינם מיומנים, והביקוש לעבודתם מוגבל יותר בשלב זה. המחקר העלה חשש מפני השפעות ארוכות טווח של הקורונה על תעסוקת חרדים.

רכיב אחר שמתלווה לתהליך ההתאוששות מן הקורונה הוא הקמת הממשלה בשנת 2021, שבפעם הראשונה משנת 2015 אין בה נציגות חרדית. ממשלה זו פעלה בכמה אופנים לשילוב חרדים בתעסוקה: היא פתחה אפשרויות באמצעות חוק הגיוס והורדת גיל הפטור, וגם צמצמה תמיכות באמצעות ביטול עתידי של הסבסוד במעונות יום לחרדים שאינם עובדים והיעדר כספים קואליציוניים למפלגות החרדיות. צעדים אלו מתלכדים עם המגמה שתיארנו לעיל בדבר העול הגובר על משקי הבית הצעירים.

השילוב של הצרכים הגדלים של משקי הבית החרדיים הצעירים והשינוי במעמד החוקי של גברים צעירים חרדים צפוי להביא לעלייה בהיקף היציאה שלהם לעבודה. במקרים מסוימים תיתכן הלבנה של תעסוקה המתקיימת היום בצורה לא מדווחת, אולם במקרים אחרים גברים חרדים ייצאו לעבודה מיומנת, לאחר שרכשו הכשרה מקצועית או למדו לימודים אקדמיים בגיל צעיר מבעבר. להערכתנו תהליך השילוב של חרדים בתעסוקה שמתרחש בשנים האחרונות צפוי להתחזק הן בשל כורח כלכלי הן בשל פתיחת אופקים ואפשרויות חדשות.

השוואה בין נתוני עבר לנתוני 2014-2019 על משקי בית חרדיים

בפרקים א וב אנחנו משווים מדי פעם את נתוני 2014-2019 לנתונים מוקדמים יותר, שהוצגו במחקרו של איתן רגב, "לגמור את החודש – הכנסות, הוצאות וחסכון של משקי בית בישראל" (רגב, 2014). מטרת ההשוואה היא לאתר מגמות ארוכות טווח. הנתונים של רגב לקוחים מסקר ההוצאות של הלמ"ס לשנת 2011 אך הם התקבלו בשיטת זיהוי עבור חרדים שאינה נהוגה כיום. משק בית הוגדר חרדי אם ראש משק הבית (או בן זוגה, אם מדובר באישה) למד בישיבה ואם בביתם לא הייתה טלוויזיה. מ־2014 אפשר לזהות משקי בית חרדיים על ידי הגדרה עצמית. משום כך קשה להשוות בין נתוני 2014-2019 לבין נתונים מוקדמים יותר בתחום זה. בנספח זה נשתמש בשיטה הישנה לזיהוי חרדים כדי להבין אם אפשר להשוות בין הנתונים על הכנסות והוצאות מ־2011 לבין נתוני 2014-2019. השוואה זו דורשת מאיתנו לוודא שאמינות השיטה הישנה נותרה כשהייתה ושלא נוצרה הטיה. לצורך כך התמקדנו במשקי הבית היהודיים שנדגמו ב־2014 והתבוננו בנתונים לפי שתי השיטות – הישנה (לפחות אחד מבני משק הבית למד בישיבה ואין בבית טלוויזיה) והחדשה (הגדרה עצמית). התוצאות נתונות בטבלה.

שיטת זיהוי חדשה				
סך הכול	חרדי	לא־חרדי		
6,670	193	6,478	לא־חרדי	שיטת זיהוי ישנה
303	275	28	חרדי	
6,973	467	6,506	סך הכול	

מתוך 303 משקי בית שזוהו כחרדים בשיטה הישנה 28 זוהו כלא־חרדים בשיטה החדשה (9.2%, מתוכם 6.1% הגדירו את עצמם "דתיים", 0.2% "אורח חיים

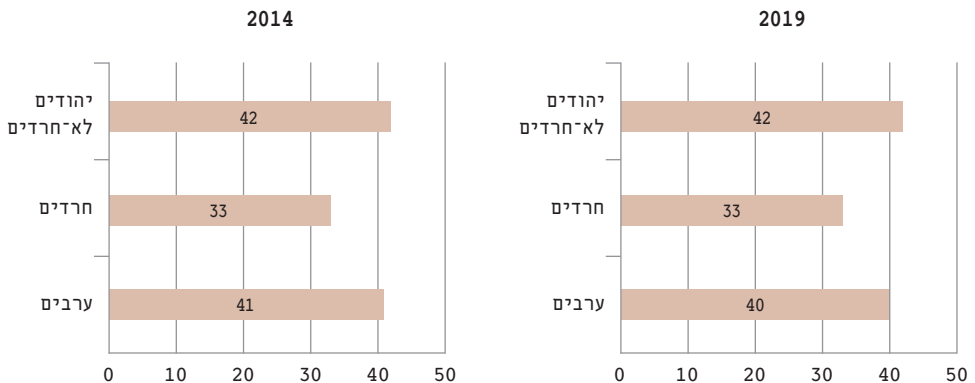
מעורב", 2.1% "אחר"). מתוך 467 משקי בית שזוהו כחרדים בשיטה החדשה 193 זוהו כלא־חרדים בשיטה הישנה (41.2%). אם יוצאים מנקודת הנחה שהשיטה החדשה של זיהוי עצמי נכונה יותר, יש להסיק שלשיטה הישנה יש שיעור נמוך יחסית של תוצאות חיוביות שגויות, false positives (לא־חרדים שזוהו בטעות כחרדים), ושיעור גבוה מאוד של תוצאות שליליות שגויות, false negatives (חרדים שזוהו בטעות כלא־חרדים). אנו משערים שה־false positives הם מי שמכונים "חרדים לאומיים" (חרד־לים) או "הציבור התורני", שסביר שלא תהיה אצלם טלוויזיה ושיהיו בקרבם תלמידי ישיבות, אבל לאו דווקא מגדירים את עצמם חרדים. אנו משערים גם שה־false negatives הם חרדים מודרניים (שמגדירים את עצמם חרדים ולמדו בישיבה ויש להם טלוויזיה בבית) או בעלי תשובה (שייתכן שלא למדו בישיבה אבל מגדירים את עצמם חרדים). אין דרך לבחון השערות אלו. לנוכח ממצאים אלו החלטנו להיות זהירים במיוחד בהשוואות לנתוני עבר, ולעיתים השארנו אותן בהערות שוליים.

מקור השינויים בהכנסה מעבודה

כדי להסביר את העלייה בהכנסה מעבודה של משקי הבית אנו מציגים כאן בקצרה את השינויים בשעות העבודה ובשכר השעתי בשנים 2014-2019. תרשים נ1 מראה את השינויים בשעות העבודה השבועיות הממוצעות לעובד (לא כולל אנשים שלא עבדו). אפשר לראות שמספר שעות העבודה הממוצע השתנה מעט מאוד ושהפערים בין קבוצות האוכלוסייה נשמרו: יהודים לא־חרדים עבדו 40-42 שעות בשבוע בעוד חרדים עבדו 33 שעות בלבד. ייתכן שהפער נובע מכך שמרבית העובדים בחברה החרדית הם עובדות, שנוטות לעבוד פחות שעות משום שהן נושאות ברוב נטל הטיפול בילדים ורבות מהן עובדות במשרות אם.

תרשים נ1

שעות עבודה שבועיות ממוצעות לעובד לפי קבוצת אוכלוסייה,
2019-2014

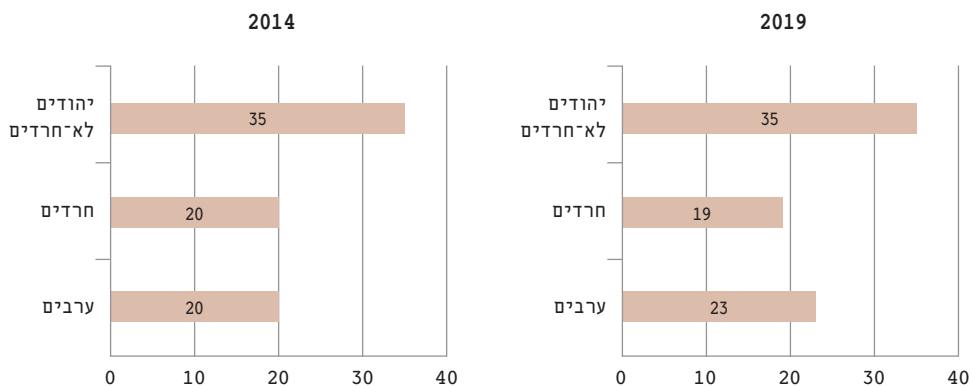
גם אם מכניסים לחישוב אנשים שאינם עובדים (תרשים נ2) התמונה אינה משתנה בהרבה. אילו הגידול בהכנסת החרדים מעבודה בשנים 2014-2019 היה נובע מכניסה של עובדים נוספים היינו רואים עלייה ניכרת בשעות העבודה הממוצעות לפרט (כולל אנשים שאינם עובדים). ואולם בפועל אנחנו רואים ירידה של שעת עבודה אחת (צמצום של 5%) אצל חרדים והיעדר שינוי אצל יהודים

לא־חרדים. השינוי בשעות העבודה אצל חרדים אינו מסביר את הגידול בהכנסה מעבודה.

חרשים נ2

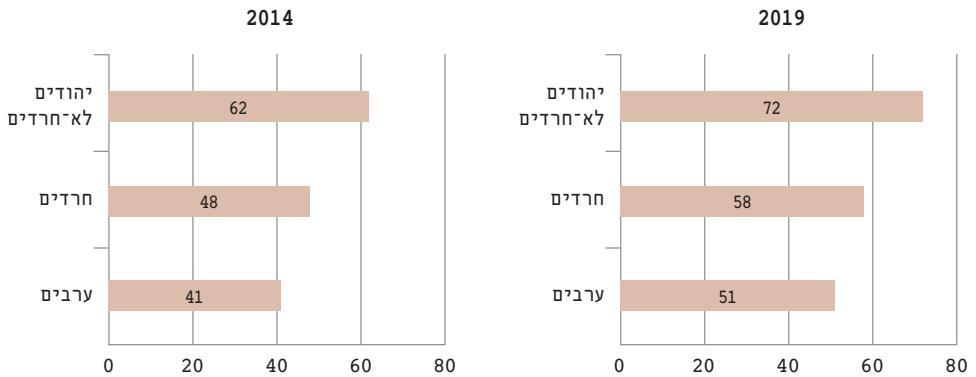
שעות עבודה שבועיות ממוצעות לפרט (כולל אנשים שלא עבדו)
לפי קבוצת אוכלוסייה, 2019-2014

בִּתְרִשִׁים נ3 אֲנַחְנוּ מְצִיגִים אֶת הַשֵּׁכֶר הַשְּׁעֵתִי הַמְמוּצָע לְעוֹבֵד (לֹא כוֹלֵל אֲנָשִׁים שֶׁלֹּא עִבְדוּ). בַּשֵּׁכֶר הַמְמוּצָע שֶׁל כָּל קְבוּצוֹת הָאוֹכְלוֹסִיָּה נִרְשָׁמָה עֲלֵייהָ נִיכְרַת בִּשְׁנֵים 2019-2014, בִּכֹּחַ 10 שׁ"ח לְשָׁעָה: הַשֵּׁכֶר הַמְמוּצָע שֶׁל יְהוּדִים לֹא־חֲרָדִים, שֶׁגַם כִּךְ נִהְנוּ מִן הַשֵּׁכֶר הַגְּבוּהָ בִּיּוֹתֵר, עָלָה בְּשִׁיעוֹר הַנִּמּוֹךְ בִּיּוֹתֵר, מִכִּיוּן שֶׁהִיא גְבוּהָ יוֹתֵר מִלְכַתְחִילָה – בִּכֹּחַ 16%; הַשֵּׁכֶר הַשְּׁעֵתִי שֶׁל הַחֲרָדִים עָלָה בִּכֹּחַ 20%. מִתְרִשִׁים נ4 אֲנַחְנוּ יוֹדְעִים שֶׁהַכִּנְסָה מִעֲבוּדָה שֶׁל מִשְׁקֵי בֵּית חֲרָדִים עֲלֵתָה בְּשִׁיעוֹר הַגְּבוּהָ בִּיּוֹתֵר. הַסִּיבָה לִכֵּךְ הִיא אִם כֵּן עֲלֵייהָ בַּשֵּׁכֶר הַשְּׁעֵתִי.

תרשים נ3

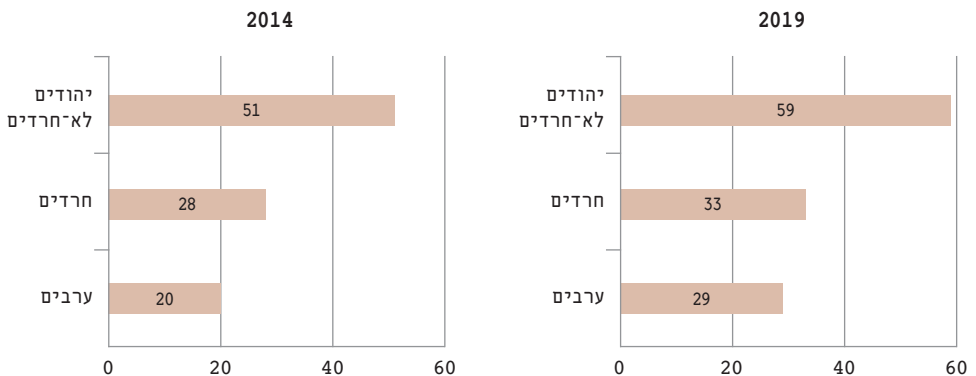
שכר שעתי ממוצע לעובד לפי קבוצת אוכלוסייה, 2014-2019 (בש"ח)

ואכן בתרשים 41, שבו אנחנו מציגים את השכר השעתי הממוצע לפרט (כולל אנשים שלא עבדו), אנחנו רואים שברגע שמכניסים לחישוב גם אנשים שאינם עובדים (מה שמביא בחשבון את העלייה בתעסוקה) העלייה החדה בקרב חרדים מתונה יותר – 17%, מ־28 ש"ח לשעה ל־33 ש"ח – ודומה לעלייה של כ־16% אצל יהודים לא-חרדים.

תרשים נ4

שכר שעתי ממוצע לפרט (כולל אנשים שלא עבדו) לפי קבוצת אוכלוסייה, 2014-2019 (בש"ח)

רשימת המקורות

אטיה, תרצה, 2021. סבסוד מסגרות לגיל הרך בישראל: תמונת מצב והצעה לשינוי, ירושלים: פורום קהלת למדיניות.

אליהו, אילה, 2021. "מיסוי כלים חד-פעמיים מפלסטיק", מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

אנדבלד, מירי, אורן הלר, להב כראדי וניצה קסיר (קלינר), 2021. "רמת החיים, העוני והאי-שוויון בהכנסות: 2018-2019 ואומדן ל-2020 (לפי נתונים מנהליים)", המוסד לביטוח לאומי.

ארלוזורוב, מירב, וטלי חירותי-טובר, 19.5.2015. "נתניהו ודרעי מבטלים יוזמה שהוציאה אלפי חרדים לעבודה", *The Marker*.

בארט, ענת, אהוד שפיגל, וגלעד מלאך, 2020. אחד מחמישה תלמידים: החינוך החרדי בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

בנק ישראל, 2021. דין וחשבון 2020.

בץ, כפיר, וזאב קריל, 2019. "חשיבות התמריצים הכספיים להעלאת תעסוקת הגברים החרדים", משרד האוצר.

בראון, בנימין, 2017. מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים, תל אביב: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה.

בראון, בנימין, 2021. חברה בתמורה: מבנים ותהליכים בחברה החרדית, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

המוסד לביטוח לאומי, 2019. דו"ח העוני והפערים החברתיים 2018.

המוסד לביטוח לאומי, 2021א. "גמלאות - פעולות ומגמות - ביטוח אימהות", בתוך: דו"ח שנתי 2019.

המוסד לביטוח לאומי, 2021ב. "גמלאות - פעולות ומגמות - ביטוח ילדים", בתוך: דו"ח שנתי 2019.

זיכרון, חיים, 2014. שחור, כחול, לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל, תל אביב: ידיעות ספרים.

כהנר, לי, 2020. החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

לופו, יעקב, 2004. ש"ס דליטא: ההשתלטות הליטאית על בני תורה ממרוקו, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

ליון, חגי, 2009. "המגזר החרדי בישראל: העצמה תוך שילוב בתעסוקה", המועצה הלאומית לכלכלה, משרד ראש הממשלה.

מלאך, גלעד, דורון כהן וחיים זיכרון, 2016. מכניסה לתעסוקה לתעסוקה מכניסה: תוכנית אב לתעסוקת חרדים, מחקר מדיניות 111, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלאך, גלעד, ולי כהנר, 2020. שנתון החברה החרדית בישראל, 2020, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלחי, אסף, ומיכל בראל, 2012. "ייגעת ומצאת תאמין": מאפייניהם של תלמידים חרדים הנתמכים על-ידי קרן קמ"ח במסלולים אקדמיים ומקצועיים", משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה – מינהל מחקר וכלכלה.

פינקלשטיין, אריאל (טרם פורסם). "על לימודי אנגלית במגזר החרדי", ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פלסנר, יוחנן, וגלעד מלאך, 11.8.2021. "גיל הפטור לגיוס חרדים חייב לרדת ל-21", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרידמן, מנחם, 1991. החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

קורץ, עמיר, 22.10.2020. "10 מיליארד שקל בסיכון: הקורונה מאיימת על הפירמידה שבבסיס הגמ"חים ועל החברה החרדית כולה", אתר שומרים.

קסיר, ניצה, שלומית שהינו קסלר ואסף צחור־שי, 2018. "בין בחירה לאין ברירה, מה משפיע על היקף שעות העבודה של נשים חרדיות", בתוך: יורם מרגליות וחיים זיכרמן (עורכים), *משפט חברה ותרבות*, א: המשפט והחרדים בישראל, תל אביב: הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב, עמ' 433-456.

קרלינסקי, אריאל, 2021. *גברים חרדים במבט ארוך-טווח: האם הפערים מצטמצמים?*, ירושלים: פורום קהלת למדיניות.

רגב, איתן, 2014. "לגמור את החודש - הכנסות, הוצאות וחיסכון של משקי בית בישראל", בתוך: דן בן דוד (עורך), *דוח מצב המדינה - חברה, כלכלה ומדיניות 2014*, ירושלים: מרכז טאוב.

רגב, איתן, 26.4.2020. "כיצד תושפע כלכלת המגזר החרדי ממשבר הקורונה?", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רגב, איתן, וגבריאל גורדון, 2020. *שוק הדיור החרדי ופרישתה הגאוגרפית של האוכלוסייה החרדית בישראל*, מחקר מדיניות 150, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ריבקינד, אריה, 13.3.2022. "משרד החינוך מציג את 'מתווה בעלזא': ילמדו ליב"ה בפיקוח המחוז החרדי", אתר חרדים 10.

שניר, אביחי, נובמבר 2016. "נייר עבודה למושב: 'אי שוויון בצריכה'", כנס שדרות לחברה.

Djankov, Simeon, Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, and Andrei Shleifer, 2002. "The Regulation of Entry," *The Quarterly Journal of Economics*, 117(1): 1-37.

Weimer, David L., and Aidan R. Vining, 2010. *Policy Analysis: Concepts and Practice*, 5th edition, Harlow: Longman Publishing Group.

Policy Paper 179

THE ECONOMICS OF HAREDI HOUSEHOLDS

Amit Loewenthal | Gabriel Gordon |
Gilad Malach

August 2022

Text Editor [Hebrew]: Noa Shalitin
Series and Cover Design: Studio Alfabees
Typesetting: Irit Nachum
Printed by Graphos Print, Jerusalem

ISBN: 978-965-519-399-2

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optical, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express written permission of the publisher is strictly forbidden.

Copyright © 2022 by the Israel Democracy Institute (RA)

Printed in Israel

The Israel Democracy Institute

4 Pinsker St., P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602

Tel: (972)-2-5300-888

Website: en.idi.org.il

To order books:

Online Book Store: <http://en.idi.org.il/publications>

E-mail: orders@idi.org.il

Tel: (972)-2-5300-800; Fax: (972)-2-5300-867

All IDI publications may be downloaded for free, in full or in part, from our website.

The views expressed in this policy paper do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute.

ABSTRACT

In order to understand the economic functioning of haredi society, it is necessary to observe haredi households. Due to the young marriage age in haredi society, decisions regarding vocational training and job-seeking, especially among men, are not made by the individual alone but are part of the financial management of the household as a whole. The rise in the overall cost of living, and particularly housing costs, in recent years and the fact that paying off mortgages is now more than ever the responsibility of young households prompted us to examine the economic resilience of haredi households. Our interest was further intensified by the COVID-19 crisis. These issues from the past few years may have implications for government policies designed to encourage people to work, prevent unreported earned income, help with mortgage financing, and oversee free-loan societies. This study seeks to understand economic trends in haredi society between 2014 and 2021 by looking at the management of households compared to the past and to other segments of Israeli society.

The findings of the study indicate that in the pre-COVID-19 years (2014–2019) the income of haredi households rose more than that of non-haredi households, mainly due to an increase in earned income. Haredi women led this trend, with an increase in their employment rate and income. The employment rate of haredi men rose only slightly in those years, as did their income. Overall, the earned income of haredi households was NIS 8,081 (gross) in 2014 and NIS 9,269 in 2019—a rise of 15%. Non-haredi Jewish households experienced an increase in the same period of only 8%. However, even at the end of that period the average earned income of haredi households was only 55% of that of non-haredi Jewish households.

Since the return of the haredi parties to the coalition in 2015, there has also been an average monthly increase of about NIS 800 in government stipends, child allowances, and yeshiva budgets per household, but this is negligible compared to the rise in reported earned income.

The increase in haredi households' income was accompanied by an increase in expenditure, which consistently exceeded income—a gap of about NIS 2,600 a month on average. The study found that one out of every six haredi men of prime working age (25–64) works off the books, so actual income is greater than shown in the CBS surveys. Another explanation for the disparity between income and expenditure is that haredi society has a high concentration of young households, which tend to spend more than they earn in the expectation that their income will eventually increase. However, these explanations are not sufficient unless there are additional sources of income that cannot be estimated. This is not a sustainable situation.

Moreover, in recent years there have been changes in the savings and investment patterns of haredi households—all aimed at enabling young couples to purchase their own homes. Previous studies found that in order to achieve this goal, haredim focused on purchasing inexpensive apartments with low mortgage payments and incurring high debt. However, the evidence indicates that these strategies are becoming less effective: housing prices and mortgage payments are increasing faster among haredim than in the country as a whole, their home ownership rates are dropping slightly, and the debt incurred in purchasing an apartment is increasing more slowly than before. The monthly mortgage payments of haredi households average NIS 1,230, exceeding those of non-haredi Jewish households (NIS 1,105). The average haredi household's mortgage payments in 2019 were 25% more than in 2014, when the average was NIS 981 a month—less than among non-haredi Jewish households. For comparison's sake, according to CBS data, between 2014 and 2019 the housing price index rose by only 19%. Therefore the rise in average mortgage payments by haredim was not due simply to an increase in

the percentage of haredi households paying off mortgages, from 40% to 43%, but also to an increase in the average sum of each mortgage payment, from NIS 2,450 to NIS 2,900 per month. Part of the increase in mortgage payments resulted from a change in the longstanding norm in haredi society whereby the parents would cover most of the cost of newlyweds' first home. A substantial percentage of haredi parents of marriage-age children now report having difficulty helping their children purchase apartments. As a result, most young couples now have to cover between half and all of the home purchase price. Haredi households are still trying to do the same thing as before—buy apartments while young and maintain a high rate of home ownership—but they are forced to take out larger mortgages and incur greater debt to do so.

Additional data point to high debts compared to savings. In 2018, the average haredi household had NIS 56,000 in savings but owed NIS 436,000; approximately 21% of their monthly income went to paying off the debt. Most of the debt of haredi households is owed to banks (73%); only 7% is owed to free-loan societies. This breakdown of debts is consistent with the increase in the scope of bank mortgages and with the adoption of orderly bookkeeping methods by large and medium-sized free-loan societies, partly in anticipation of the Free-Loan Societies Law.

Finally, we found that the net income of haredi households suffered very little from the COVID-19 crisis, thanks to a generous policy of unemployment benefits and grants. For low earners—and many haredi workers are included in this group—unemployment compensation was almost equal to their wages before they were laid off. Moreover, the grants were given irrespective of employment, and some of them were adjusted to the number of children in the family. However, employment among haredim suffered more than among non-haredi Jews in 2020, and the recovery in 2021 was slower for haredi men than for haredi women and non-haredi Jews. The COVID-19 crisis also posed a genuine challenge for the free-loan societies, whose turnover stagnated in 2020.

This document ends with a look to the post-COVID future. Haredi households are having difficulty regaining their pre-pandemic income level. In addition to the effects of the pandemic, haredi households must contend with the absence of haredi representation in the outgoing Israeli government, which in some ways has cut support for the haredi sector. This will increase the financial burden on haredi households, especially the younger ones. A decision to lower the age of exemption from military service to 21 may lead more young men to enroll in vocational training programs and start working, both because the law will allow them to do so and because of their greater need to earn a living.

בשנים האחרונות מחקר עשיר עוסק בתעסוקת חרדים, אך רק מחקרים ספורים עוסקים בשאלת האיתנות הפיננסית של משקי הבית החרדיים ובנקודות המבט החרדית בכל הנוגע לעוני ולפרנסה. האם מצבם הפיננסי של משקי הבית החרדיים השתפר בעקבות העלייה בשיעורי התעסוקה, או שמא הוא הידרדר בשל העלייה ביוקר הדיור והמחיה? האם הקורונה פגעה באיתנות של משקי הבית החרדיים, או שאלו התגברו עליה בדומה למרבית המשק הישראלי? כיצד קואליציה ללא חרדים משפיעה כלכלית על משקי הבית החרדיים?

גיל הנישואים הצעיר בחברה החרדית מביא לכך שהחלטות הקשורות בכניסה להכשרה מקצועית ולתעסוקה מתקבלות כחלק מההתנהלות הכלכלית של משק הבית כולו. מחקר זה בוחן אפוא את התמורות שחלו באיתנות הפיננסית של משקי הבית החרדיים ואינו מתמקד בהכרח בגברים החרדים או בנשים החרדיות.

ממצאי המחקר מראים בין השאר כי ישנה עלייה ברמת החיים של משקי הבית החרדיים הנובעת בעיקר מגידול בהכנסות מתעסוקה. עם זאת, המחקר מראה שהפער השלילי בין הכנסות להוצאות שראינו בעבר עודנו קיים ומתריע כי פער זה אינו בר קיימא. בסיומו של המחקר מוצגים צעדי המדיניות שנקטה הממשלה היוצאת (הממשלה ה-36) וכן המלצות המשלבות בין תמריצים לבין סנקציות לשיפור מצבם של משקי הבית החרדיים.

ד"ר עמית לוונטל הוא פוסט־דוקטורנט בחוג לכלכלה באוניברסיטת פוטסדאם; בעל תואר דוקטור מהחוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל אביב. חוקר את הקשר בין פערים כלכליים לאלימות פוליטית.

גבריאל גורדון הוא חוקר במרכז לממשל וכלכלה ובמרכז ג'ואן וארווין ג'ייקובס לחברה משותפת במכון הישראלי לדמוקרטיה. בעל תואר שני בכלכלה ולימודי סביבה מהאוניברסיטה העברית בירושלים.

ד"ר גלעד מלאך הוא ראש התוכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר־אילן. הוא מומחה לתכנון מדיניות ציבורית לאוכלוסייה החרדית, בתעסוקה, בשירות הצבאי, בהשכלה הגבוהה ובמערכת החינוך.

0 4500001276 9
דאנאקוד 450-1276